ADATOK

HAZÁNK ARCHAEOLOGIÁJÁHOZ

KÜLÖNÖS TEKINTETTEL

BEREGMEGYÉRE ÉS KÖRNYÉKÉRE.

IRTA

LEHOCZKY TIVADAR.

II. KÖTET.

AZ ŐSKORTÓL A MAGYAROK BEJÖVETELÉIG.

KÖRÜLBELÜL 320 ÁBRÁVAL.

ÁRA 2 KORONA.

ENNEK FELE A MUNKÁCSI ÁRPÁD-SZOBOR ALAPJÁRA ESIK.

MUNKÁCS,
GRÜNSTEIN MÓR KÖNYVNYOMDÁJA
1912.

ADATOK
HAZÁNK ARCHAEOLOGIÁJÁHOZ

KÜLÖNÖS TEKINTETTEL

BEREGMEGYÉRE ÉS KÖRNYÉKÉRE.

IRTA

LEHOCZKY TIVADAR.

II. KÖTET.

AZ ŐSKORTÓL A MAGYAROK BEJÖVETELÉIG.

KÖRÜLBELÜL 320 ÁBRÁVAL.

MUNKÁCS,
GRÜNSTEIN MÓR KÖNYVNYOMDÁJA
1912.

I. Kőkorszak.

Az 1892. évben megjelent „*Adatok hazánk archaeologiájához*" cimü művem I. kötetében az ős-, illetve kőkorszakról számos felvilágositó ábrák kiséretében bővebben értekezvén, megjegyzem, hogy a nézetek azóta ujabb tölfedezések és kutatások következtében némileg tisztultak ugyan, de a fölötte borongó homály még távolról sem oszlott el. Tudósaink voltaképen sohasem fogják kellően megállapitani sem a földünk korát, létezése, keletkezése s fejlődésének valódi folyamatját, sem azt a lebegő kérdést ttsztán megfejteni, hogy az ember, mint az élő teremtmények e legkiválóbb lénye, mikor és hogyan keletkezett s hogy terjedt szét a földtekén. Az eddigi vélekedések e kérdésről nem egyebek, mint egyes élénk elmék képzelődései s olyik gyarló állitásai, melyeken a higgadtan gondolkodó vajmi gyakran mosolyogni kénytelen. Hiszen tudósaink között most már akadnak olyanok is, kik nem elégedve meg földtekénk problemájával, a Hold, Mars és Vénusz csillagainak belső tartalmáról és életéről is nyilvánitják meggyőződésszerü véleményeiket s igy földünk s az emberiség eredete s fejlődése kérdését is a néhány gyarló lelet nyomán már megoldottnak tekintik. Szerintem az a néhány, hiányosan feltünt, állitólag *jégkorszakbeli egyes állkapocs* és *koponyatöredék,* még vajmi csekély bizonyitékul szolgálhat e nagy kérdésnek minden kétséget kizáró módon való megoldására. A jövő bizonyára bővebb, biztosabb adatokat fog még nyujtani, melyek a további haladásnak utját irányitani s az eddigi nézeteket derültebb fénybe helyezni, tisztábban megvilágitani képesek lesznek.

Az emberiségre nézve az eddigi enemü leletek és fölfedezések közt első helyen áll a *heidelbergi* vagy maueri *állkapocs,* melyet löszréteg alatt homokban őselefánt, orvszarvu és ősmedvecsontok mellett találtak. Fő megkülönböztető jellegéül veszik azt, hogy *állcsucsa legömbölyitett,* mig a mostani embereké *csucsos,* kiszögellő. — 1856-ban Düsseldorf és Eberfeld között a *Neanderthal* egy apró mészkő barlangjában, elől a bejáratnál talált csonka ember-csontváz és a *koponya felső lapjáról* ugyanazt megállapiták; aminthogy az azóta feltünt spy-i, krapinai (horvát), gibraltári, a francia mousteri, — ala chapellei, — ala ferassiei. — charentei, —

belgiumi, — malarnardi, morvaországi, strambergi, sipka-barlangi, ochosnai, a brüxi csehországi, a brünni galley-hill-i és más több vidéki hasonló hiányos csontleletekből is az ősember multját, alakját, sőt származását is megállapitani igyekeznek; tekintettel arra, hogy e leletek állitólag *diluviumi* — jégkorszakbeli — rétegben s itt-ott őskori állatok és durva kőeszközök mellett fordultak elő. Ezek nyomán az illető egyes szaktudósok és kutatók azt is vélik megállapitani, hogy az ősemberek, például a *homo chapellensis*, Boule véleménye szerint a *harmadik interglaciális időszak végéről* valók s mivel állkapcsuk gömbölyded, Topinard francia tudós véleménye szerint, állatias és majom-alakuak voltak; mi ellen azonban Prunner Bey tudós kétkedését kifejezé. Az is sajátságos e vélemények megitélésére nézve, hogy például a Maska tanár által 1882. évben a morvaországi Staremberg melletti Sipka-barlangban kiásott kifejlődött egyén állkapcsán oly fogak voltak, minők 8—10 éves gyermek fogazatának megfelelnek, miből több tudós egy valóságos *óriásgyerek* létezésére következtetett, miglen más szakértők megfejtették, hogy itt az ugynevezett harmadik fogzásnak ritka esete foglaltatik. A vélemények ily eltérése előfordult a tudósok által a hiányos csontváz alapján rekonstruált fej és emberalakra nézve is. Igy dr. Wilser Lajos német autropológus szerint az európai ősember középtermetü, erős növésü alak volt, rövid nyakkal, nagy hosszukás fejjel; homloka alacsony, koponyája lapos boltozatu volt. Arcának az erős szemöldökök, a széles és lapos orr, az előre ugró áll, kidomborodó ajak állati kifejezést adtak. Fogazata a mai emberekéhez hasonlitott s naivul megjegyzi, hogy a majmoknál még most is meglevő hatalmas szemfogak nála már hiányoztak! Széles válla, erős, de aránylag rövid karjai voltak, törzse hosszukás, hasa lelógó, lábai vékonyak, a térdben még nem egészen egyenesedtek ki, a lábfej már egészen emberi, a *két lábon járásra* alkalmasak, a láb hüvelykujját azonban még külön mozgathatta! Hajzata a mostanihoz hasonló volt ugyan, de testét helyenkint dusabb szőr fedte, ellenben bajusza és szakálla nem nőtt! Szerinte ez ősember már közelebb állott az emberhez, mint a majomhoz! Más tudósok, igy Fraipont, Manouvrier, Michel R. az akkori embert 160 cm. magasnak, zömöknek és izmosnak állitják, ki rövid lábu és karu, durva arcu és csunya állatias fejü volt. Szeme felett hatalmas taréj emelkedett ki bozontos szemöldökkel; koponyája hosszu, fent lapos volt. Szeme nagy, orra széles és lapos, szája és környéke a fogakkal előre állott. Végcsontjai durvák, vaskosak és végrészökben zömökek valának. Medencéje magas és keskeny, térde sohasem volt kinyujtva s ennélfogva gerincoszlopa görbült és jártában előre hajlott termetü volt; vad kinézésü és majomhoz hasonló. Természetes, hogy sokan ezt kétségbe vonják, ugy azt is, hogy ez ősember szellemi tekintetben az értelem legalacsonyabb fokán állott s igy az

állattól csak abban különbözött volna, hogy beszéde csupán legszükségesebb környékbeli tárgyakra vonatkozó néhány hangból állott, s hogy egyebet, mint fából és kőből a neki szükséges eszközöket kezdetlegesen kikésziteni, tüzet gyujtani és rakni, rossz időben barlangba bebujni s halottait eltemetni, tudott volna! Wilser az ily embereket *Homo primigenius*-nak nevezte el, mig Klaatsch *neandervölgyi* embernek mondja, mely szerinte egy külön rasszt képezett.

A neandervölgyi ember e szerint Európa legrégibb őslakója lenne, mely a leletek szerint egész Európában elterjedt, mennyiben eddig Spanyol-, Francia, Német-, Morva és Horvátországban is megállapitották a jelenlétét. De származása eddig kellően még nincs kinyomozva; ismeretlen, hogy a harmadkorban honnan került elő és hová tünt el. Némelyek állitása szerint teljesen kipusztult s hogy helyébe a diluvium utolsó harmadában uj, tökéletesebb emberfajok jelentek volna meg Európában, kiknek értelmi erejük nagyobb lett volna. Ez uj jövevények már a *paleolith*-féle (ujabb kőkori) köszerszámokat késziték, mig az előbbiek eredeti kulturája az *eolithok* (őskőkori) készitésében merült ki. Vagyis, hogy ezek hasitott kőszerszámai durvábbak, amazoké pedig valamivel finomabb készitésüek voltak. Az előbbeniekre plane még azt is ráfokták, hogy *emberfalók* lettek volna, mert a krapinai barlangban egy, kissé megpörkölt ember-csontot is találtak. Nézetem szerint mindezen állitások legnagyobb részben nem egyebek, mint egyes elfogult kutatók kiszinezett képzelődései, egyéni fantaztikus mesés állitásai, melyeket azután mások vakon nemcsak elfogadtak, de minden kritika nélkül tovább terjesztettek.

Igy Mayer Hyatt, ki az emlitett koponyatöredékből nézete szerint szintén ősemberfejet konstruált, állitja, hogy az ősember kiálló taréjos homloku s majomképü lett volna s igy átmenetet képezne a majom és ember között. Balgaság! Hiszen még napjainkban, 1908-ban liptói szakközegeink egy, a Vág partján fenakadt, vadászok által lenyuzott és eldobott *medve vázában atléta ifjura véltek ismerni;* s érdekes az is, hogy a majmok miért maradtak volna meg ősi időktől folyvást eredeti állapotukban mostanáig, mig az ember azoktól eltérő alakuvá változott! Bizonyos az is, hogy a természetben teljes egyformaság nincs; tökéletesen egyenlő két tárgy nem tétezik s igy a hiressé vált őskoponyák és töredékei a közlött ábráik tanusága szerint sem egyöntetüek, aminthogy az emberek milliói közt sem találtatik két egyenlő egyén s ennélfogva a fennálló változatosság kedveért bizony előfordul jelenkorban az is, hogy környezetünkben akadnak kiálló homloku, beesett élénk szemük fölött taréjos majomképü és testalkatu feleink, kiknek csontvázaiból tudósaink könnyen ily téves véleményeket kozkáztathatnának. Épen ugy, mint néhány évtized előtt *Dubois* Jenő, hollandi

katonaorvos, ki Jáva szigetén, Tini helység közelében egy kiásott koponya és csonka csontvázból a hiressé vált jávai *majomembert* (Pithecanthropus erectus) vélte fölfedezni, a lelet helyét pedig harmadkorinak minősitette, minek téves voltát azonban csakhamar a Selenka-féle expedició teljesen megállapitotta; kijelentvén, hogy a csontváz gilbon-féle majomtól való! Igy vagyunk mi körülbelül a többi eddigi leletekkel is. De talán még a jégkorszakokkal is, melyeket az egyes találók és tudósok az őskori koponyák és csontvázak leleteinél, oly merész határozottsággal a glaciális, interglaciális (jégkorszakközi) első, második és harmadik járataira és azoknak kezdeti, közép és végső, sőt harmadrészeire, épen ugy, mint a kalendárium készitők az esztendőt, szakokra osztják. Pedig azt hiszem, hogy ebben épen ugy tévedhetnek, mint a csontvázak őskorának és minőségének megállapitásánál. Midőn a neandervölgyi koponyatető 1872-ben a tudományos világban oly nagy zajt ütött, Virchov Rudolf, német elismert tudós, annak még ősi voltát is kétségbe vonta s a napoleoni hadjáratok valamely kozák katonájához tartozónak minősitette. Különösnek is látszik az, hogy például a combe-capellei hasonló leletnél, valamint a laugeriei-bassei csontváznál tizenkét más barlangi tetemeknél pedig százakra menő átfurt kagylóból álló nyakdiszt is találtak, az 1871. évben hazánkban Nagysápon diluviumi löszrétegben, az akkor nagyhirré vergődött és külföldi tudósoktól is nagy méltatásban részesült koponyáról pedig, melyet különösen *Rutot* tudós a diluvium végén feltünő rövidfejü emberfajúnak nyilvánitott, kiderült, hogy nem lehetett ősrégi, mert közelében, ugyanazon löszrétegben *vascsatot* találtak. Ennek következtében azután el is hallgattak vele.

Mi több a felfedezők s autropológusok az emlitett koponyatöredékekből még azt is meg akarják állapitani, hogy a jégkorszaki hosszufejü (dolichocephal) emberfajok Afrikából, a szélesfejü (brachycephal) népfajok pedig Ázsiából kerültek volna Európába s hogy ezek utódai a neandervölgyi ősemberfaj kivételével, nem haltak ki, hanem maiglan élnek Európa mostani lakosságában! Ilyen a földközi tengeri rassz, — az északi teuton, vagy germán rassz, kik hosszufejüek, mig az alpesi rassz, szélesfejü népség. Csodálatos, hogy e tudósok egyes koponyatöredékekből dedukálják ezt, holott észtanilag egyes adatra nem lehet és nem is szabad általánositást alapitani.

Ugy látszik, hogy az e korig a Spanyol, Francia, Belgium, Svajz, Horvát, Morva s más országokban feltünt egyes ily leletek nagy zajongással történt elhiresztelésénél nemcsak a tudomány iránti buzgóság, hanem a lokális patriotizmus vagy épen önérdek is közrehatott; nem akarván egyik-másik elfogult kutató és régész, vagy épen erre vállalkozó antiquárius és műkereskedő az alkalmi dicsőségtől és esetleg anyagi hasznától elmaradni. Nagy, rendkivüli

méretü dolgot látván ők abban, hogy mily dicsőség és hir háramlik arra az egyes országra és vidékre, melyben napfényre került az állitólagos „homo primigenius, a homo neandertaliensis, homo mousteriensis, homo chapellensis, homo auriguacensis“ stb. homunkulusz. Pedig ugy tudom, hogy hazánkban is előfordultak ily érdekes leletek, vannak megmentett csontvázaink körülrakva primitiv kőeszközökkel; de hát itt nem szokás a tulzajos kikürtölés.

Ha a föntebb emlitett áthonositás, t. i. hogy afrikai és ázsiai ősemberek a jégkorszak végéről Európába kerültek s utódaik maiglan itt élnének, való és kétségtelenül beigazolva lenne, ugykönnyen lehetne megállapitani azt is, hogy azon paleolith kőeszközökkel ellátott őskori lelhelyek, melyek hazánk egész területén előfordulnak, csakugyan ezektől és utódaiktól erednek. Kik ugyanis idők folyamában elszaporodván, barlangjaikat s azok környékét megunván és elhagyván, családaikkal együtt tovább költöztek s alkalmas helyeken letelepedtek s igy egész Európában s különösen nálunk is elterjedtek.

Ilyenek lehettek e szerint valószinüen azok is, kiknek nyomai a borsodmegyei Bella- és Szeleta-barlangokban előfordultak, sőt egyes kőeszközeik, szakócák és vakarók a miskolci belső telkek talajából előkerültek. Ezen őskori népségnek nyomai különben az eddigi leletek tanusága szerint, hazánk egész területén fordulnak elő. Az egyes muzeumokban és magángyüjteményekben ily kőeszközök sokasága és különfélesége ezt tisztán igazolja. Az én szerény gyüjteményemben is néhány ezer darab találtatik, a különféle tömérdek szilánkokon és kétszáznál többre menő kisebb-nagyobb szépalaku obsidian és kovakőmagon (mukleuson) kivül.

Muzeumainkba s a magángyüjteményekbe egyes hazai barlagokból is kerültek paleolith és neolith-féle kőeszközök. Az agtelki Baradla nevü barlangot báró Nyáry Jenő, jeles régészünk alaposan kutatta át, s arról ábrákkal illusztrált érdekes művet adott ki s én magam is még diákkoromban és később is e barlang Csontház nevü mellék, kápolnaszerü ágában csontokat és durvacserepeket gyüjtöttem; ugy a tornamegyei szádelői mérföldnyi hosszu sziklahasadékban is, hol az őskortól fogva a történeti korig ily nyomok s ereklyék bőven találtatnak. De palaolith-féle durva, pattintott kőeszközök nagy mennyiségben előfordulnak különösen Beregmegye területén is. Igy Munkács határában az azt környező hegyeken, Lovácska, Gallis és *Pálhegyen* is. Itt három egymástól távolabb eső helyen ily őskori tanyaféle kulturrétegben odahordott számos különféle alaku görelykövek között, sok durván készitett pattintott késpengét, lándzsahegyet, vakarót, kovaszerü faopálból nagyzolt szakócákat s egyéb kőeszközöket gyüjtöttem. Ezenkori népekről véleményem az, hogy e tájra valószinüen Észak vagy Kelet felől ideérkezvén, ott, hol a természetnyujtotta alkalmas sziklaodukra, barlangokra nem akadtak, földbe vájt putrik-szerü lebujokba hú-

zódtak, mig nyaranta künn a szabadban lombosfák és szinek árnyában tanyáztak. Ez a nép azonban már nem volt oly értelmetlen, minőnek némelyek talán alaptalanul minősitik. Hiszen mint emberek, már természeti képességüknél fogva, az állatokon felülemelkedvén és sajátlagos észtehetséggel birván, belátásuk szerint, a jót a rossztól megkülönböztetni tudták s igy környezetük viszonyait, azok előnyeit és hátrányait is megitélni s megválogatni képesek voltak. Ennélfogva oly helyeket választák ki magoknak tartózkodásra, melyek folyók, patakok mellett feküdtek, hol vaddus erdők és halászó vizek kinálkoztak. Igy könnyen jutottak eleséghez, mig az elejtett vadak szőrmés bőreit ruházatra, takarókra s csontjait, különösen a szarvas-agancsokat különféle házi és védelmi szerszámokra felhasználhatták; mig mint kezdő geológusok a folyók és patakok partjairól s a hegyek sziklatörmelékeiről alkalmas köveket gyüjthettek metsző és vágó szerszámaik kikészitésére. Később a Neolith-korban a fokonkénti tapasztalatok következtében izlésük és igényök finomodván, nemcsak kőeszközeiket csiszolás és lyukasztás által célszerübbre átalakiták, hanem az ősfoglalkozásra is nagyobb gondot és szorgalmat forditván, nemcsak vadászattal és halászattal, hanem állattartással és földmiveléssel is foglalkoztak, kezdetleges módon kézi őrlőkövekkel megdarálták a magokat és a fazekas iparban is tökéletesedtek. Ez állapot kiválóan a *munkácsi Kishegyen* feltárt számos neolithkori tanyahelyen, valaminl a *beregvégardói* nagy területen napfényre került számtalan adat tlsztán előtünteti.

Az itt egykor, ugylátszik hosszabb ideig tartózkodott népek megelégedetten élhettek. Sőt némi vallási érzülettel is birhattak, melyet bensőjökben az ég magasztossága felköthetett. Mert mig a Nap jótékony hatását hálásan élvezték, addig a koronkint menydörgő és gyilkoló tüzes villámoktól, az elsötétedett ég borzasztó haragjától rettegtek! Ez képezhette alapját az ősi hitnek, mely lényegében maiglan tart. De bizonyára háladatos szivvel üdvözlék a *tavasz* ébredését is, aminthogy azt, valamint a tűz és viz elemét még jelenben is az egész világ husvétkor bár különböző módon és cimen ünnepli. — Halottaikat előbb eltemették, időmultán pedig elhamvaszták s halmok alá rejték, mint az a munkácsi és kustánfalvi ily halmokból kitünik.

Kőkori leletek Beregmegyében.

Hogy Beregmegye mostani politikailag elhatárolt területén már az őskorban ily emberek laktak, azt mint föntebb érintém, a számos helyen napfényre került *kőkori* ereklyék és emlékek kétségtelenül igazolják. Részint véletlenül feltünt leletek, részint tüzetes kutatásaim révén gyüjteménybe került ezernyi ily tárgyból megálla-

pitható immár ezen véleményem szerint számszerüen soha meg nem határozható, de mindenesetre négy-ötezer év előtti időben itt élt ősemberek életmódja. — *„Adatok hazánk archaeologiájához különös tekintettel Beregmegyére és környékére“* cim alatt kiadott mintegy négyszáznyolcvan ábrával illusztrált müvem I. kötetében számos helyet emliték, amelyeken itt kőkori emlékek előfordultak. Ezek a következők: Ábránka, Árdánháza, Bábafalva, Bégány, Bene, Beregardó, Beregszász, Beregszőlős, Cserejóc, Dávidfalva, Dombok, Drágabártfalva, Dercen, Fornos, Frigyesfalva, Hársfalva, Háthegy, Ignéc, Iványi, Kendereske, Klacsanó, Kucsova, Kustánfalva, Lóka, Lovácska, Makkosjánosi, Medence, Mezőkaszony, Munkács, Nagyleányfalva, Nagymuzsaly, Őrhegyalja, Pálos. Pálfalva, Papfalva, Pisztraháza, Polena, Pósaháza, Szolyva, Sztánfalva (Istvánfalva), Tövisfalva, Volóc, Zsófiafalva. Azóta is folyvást igyekeztem az adatokat gyarapitani ezen érdekes régi, homályos kor felderitésére s részben az Archaeologiai Értesitőben közölni.* S mennyiben meg vagyok győződve, hogy minden művelt és hazáját szerető egyént érdelni fogja e megye legujabb őskorát ismerni, azért nem mulaszthatom el e tekintetbeni ujabbi tapasztalataimat röviden itt előadni. Adataim szerint mintegy negyvenöt helyen tartózkodtak hajdan itt az akkori ősemberek, még pedig leginkább ugy, hogy a magasabb terepeket választák ki magoknak tanyázó helyeikül, valószinüen azért, mert akkor a sikterületet vizek árasztták.

E tekintetben érdekes a klacsanói határhoz tartozó Munkácstól északfelé mintegy három kilométernyi távolságban a Latorca jobb partján emelkedő 299 méter magas *Lovácska* és a vele némi horpadással egyesült *Gallishegy,* mely kizárólag trachitkőzetből áll. Lovácska magas, meredek csucsban emelkedik, de lefelé terjedező alja különösen északi oldalról fensikszerüen lapul, mig nyugati oldalával vele egybekapcsolt Gallishegy ugy a déli, mint a nyugati oldalán meredek és hosszan terjed észak felé. Itteni kutatásaim közben a magaslatok sziklás ormain, vizmosta árkaiban s forgatott lejtőin rájöttem, hogy a kőkorban az ősember leginkább fent a hegyormon szeretett tanyázni. Itt több helyen akadtam kulturrétegre, égetett, feketés helyekre, melyek 60 cméternyire mélyen feküdtek a földszinttől. A tüzhelyetképezett néhány kő- és agyagtapasz mutatá a tanyahelyet, melyet a hideg ellen lakásul használták ugy, hogy a kiásott vermet kitapasztott ágakkal és földdel befedték. Itt állatcsontoknak, fogaknak csak csekély elmállott töredékei maradtak meg, de annál több különféle tüzkőből pattintott műszerek, fegyverek és ezeken kivül agyadedények cserepei. Akadtak obsidianból és kékes átlátszó szarukőből készitett késpengék, egy

* Az Archaeologiai Értesitőben beregmegyei kőkorról irt közleményeim megjelentek az I., II., III., VI., IX. Uj folyami III., XI., XIV., XV., XVI., XIII., XXVIII. és XXX. kötetben.

ilyen 12 cm. hosszu és a közepén 3 cm. széles, a másik 11 cm. hosszu és cm. széles és nyilvégek, de legtöbb eszközt csináltak egy szürke és barnás szinü kemény tüzkőből és kovából, mig a parittya és egyéb sulyokköveket a vizek görelyeiből kiválasztták s felhordották. A gyüjtött kőeszközök közt van kőszekerceféle lándsa csucs, késpenge, nyílhegy, különféle kőmag lepattintott sávakkal stb. Érdekes az itt talált két nagy 15—16 cm. terjedelmü és 1$^1/_2$ kilogramm sulyu kékes szarukőnukleus, melyek egy kulturrétegből kerültek elő. Rajtok lepattogtatott sávok látszanak. A cserepek közt nemcsak durva homok és fövény vegyületü agyaggyártmányok, hanem különféle körülfutó bekarcolt vonalakkal, sáv és körömbenyomatokkal ékitett, sőt dudorokkal is ellátott vastagabb és vékonyabb edények töredékei is találtattak. Hogy az itt tanyázók a magas, meredek helyen nem a legnagyobb kényelemben élhettek, gyanitom, mert hisz a szükséges ivóvizet is a hegy lábánál elterülő sikságról kellett naponkint felhordaniok s talán nem tévedek, ha ugy vélem, hogy innen csakhamar áttelepültek a mostani Munkács várost délkeletről környező alacsonyabb előhegyekre.

Beregszász.

Ujabb leletek.

Az itteni *Szunyog* nevü szőlőhegy felső lejtőjén több helyen a forgatott földben több csomó égetett *agyag-kupokat* találtam, melyek többnyire már darabokra törve valának, mégis alakjuk és rendeltetésük jól kivehető volt. Egy helyen huszonhat kupcsucsot különböztethettem meg. A száznál több törmelékből egy egészet sem tudtam összeállitani, idomukra hasonlitanak a tompitott végü cukorsüveghez, alsó sima fenéklapjuk 10—12 cm. átméretü, felső keskenyebb részök pedig lapos, vagy csak némileg gömbölyitett és 2—6 cm. közt váltakozott s itt egy centiméterig terjedő oldal-lyukkal valának átfurva. Némelyik a tüztől kőkeményre volt átégetve s belül is téglaszerüen piritott, mig a többi szinre nézve pirosak, sárgások és szürkék. A 26 darab tüzi-kutya (mert másnak nem tekinthetők), magassága 10—24 cm. közt váltakozhatott és korjellegökre határozottan mutat az, hogy egyik jól kiégetett darabban egy kétélü 2$^1/_2$ cm. hosszu és egy cm. széles fejéres kovakő-késpenge volt begyurva, mely az oldalából félig kiált; mi a kőkorszakra vall. Mint az ott dolgozó emberektől értesültem, ez agyagkupok két, a tüztől pirosra égetett 2—3 méter átmérőjü mélyitett helyen körbe állitva találtattak, mi arra mutat, hogy nagy tüzelő helyet képeztek, talán épen emberhulla hamvasztásra is használtattak. Közben cserepek és agyagtapaszok is hevertek, melyekből néhány darabot felszedtem, a rögökön áglenyomatok voltak s igy valamely agyagtapasznak maradékai. Itt leltem három salagszerü rögöt is, mi erős tüzége-

tésre gyanittat. A cserepek különféle agyagedények töredékei. Némi távolságban ezektől egy durván készitett agyag-tálacska is került elő, mely 13 cm. átméretü és fekete, füstös volt, mécsesnek használták. A *Kerekhegyen* is csücskös szélü edények cserepei mellett hosszu, három kétélü *obsidiankéspenge,* egy 4 cm.-nyi magas és 3 cm. széles ily kőmag és számos obsidianból és jaszpiszból pattintott szilánk találtatott, valamint különféle durva agyagcserép. Érdekes a maga nemében az a hamvasszinü quarcitból csiszolt 20 cm. hosszu s közepén 3½ cm. vastagságu *ökölkő* (boxer), melynek egyik vékonyabb vége gömbölyü s fogantyuúl szolgál, mig a másik 5 cm. széles és félkörü élbe megy át. Kova, obsidian és más tüzkő szilánkok a szőlőhegyeken sürün fordulnak elő.

Beregvégardó.

A Beregszásztól Északnyugat felé idáig terjedő szőlőhegy lejtőin és alján, különösen a Vérke folyó partjáig nyuló lapályon is tömérdek kőkori tanyahely fordul elő. A szőlőtalaj forgatása közben lépten-nyomon tünt fel a cserepekkel, égetett rögökkel és hasitott, részben csiszolt kőeszközökkel sürün behintett neolith-korbeli kulturhely. E lankás területen évezredek előtt lakott nép még nem ismerte az ércet s kizárólag kőszereket használt, de a fazekas (kerámi) mesterséghez már jól értett, mert a szekérszámra szedhető cserepek között csinos alakuak és leginkább hullámos vonalakkal diszitettek is fordultak elő. Ők *földalatti putrikban laktak* s vadászat és halászattal foglalkoztak, mire a vad és halban bővelkedő vidék nekik elegendő mődot nyujtott, de mint a napfényre került kézi őrlőkövek darabjai mutatják, már magok őrlésével is bibelődtek. Ők a kemény kova és obsidian kőzetből pattogtatás által késziték vágó- és szuróeszközeiket, a puhábbakból pedig csiszolás által. Gunykóikat agyaggal kitapasztták és sövénnyel befont fedeleiket földdel berakták. Erre mutat a sok jól kiégetett rög és áglenyomat. A gunyhó főhelyét képezhette a *tüzhely,* mely vesszővel befont és agyaggal kitöltött köröndös volt. Ennél főzték és sütötték étkeiket s hideg időben melengeztek s heveréztek, mig nyaranta lombos szinekben, vagy a fák árnyékában éldegéltek. Sajátságos, hogy a tömérdek edénycserepek közt vajmi ritkán akadtam egész és ép példányra. Sikerült mégis egy ép csuprot szereznem, mely 10 cm. magas, szája 8 és sima lapos feneke 7 cm. átméretű, öble 9 cm.-nyi, füle nem volt, anyaga fénylő iszappal vegyitett, nyakánál hármas bekarcolt körülfutó hullámos vonallal ékitett. Voltak *talpas poháralaku* agyagedénykék, melyekből az egyik 8 cm.-nyi s csak kissé sérült. Fazekaik, szilkéik fülekkel vagy kiálló dudorokkal, csücskökkel ellátvák. A vágott, illetve pattintott kőszereik közt vannak kova- és obsidian-kőzetü késpengék, vakarók, nyilhegyek,

lándsaalaku szelvények, kalcedon és jáspisz-töredékek. Kivehető volt, hogy készitőik, bármi gyakorlottak lehettek is, sok kőducot ronthattak el, mig sikerült egy alkalmas késpengét vagy nyilhegyet alkotniok, erre mutat a tömérdek kisebb-nagyobb szilánk, mely az egyes telepeken hevert. Ügyesek voltak a csiszolásban is. A simitó kőduc többnyire itteni trachit vagy homokkőből való, melybe azután a sok dörzsölés szép sima ovális üreget mélyitett. Gyüjtöttem itt zöld és szürke quarcitkőből csiszolt vésőket s egyéb müszereket. Feltünö egy 25 cm. nagyságu ökölkő-féle szakóca (boxer), mely feketés quarcitból igen szépen fényesre csiszolt, hengeralaku, de mig egyik oldala domboru, addig a másika laposabb. Sulya 900 gramm. Parittya-köveik oldalaikon simitvák. Őrlőköveik többnyire töredezett likacsos trachitkőlapok, melyeken a magot egészen kezdetleges módon kőduccal surolhatták.

Megfigyelésre méltó a kőeszközök átfurására nézve egy kemény palakőből való 7—8 cm. átméretü és 1$^{1}/_{2}$ cm. vastagságu korong, melyen az akkori tanyázók egy 2 cm. átmérőjü lyukat kezdtek furni aképen, hogy a félig gyürüszerüleg kívájt karimán belül egy cm.-nyi pecek megmaradt. Miért nem hatoltak át egészen, bizonytalan. Egy barna quarcitkőből csiszolt 5$^{1}/_{2}$ cm. magas kővéső azért kelt érdeket, mert a rajta látható vonalas nyomok mutatják, hogy agancs-nyélbe illesztve használták.

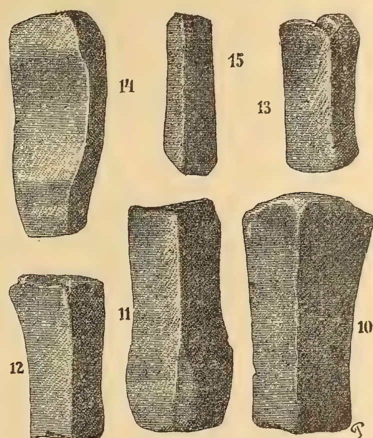
Gut.

A Szernye-mocsárból levezető csatorna ásatása alkalmával az itteni erdőterületen homokban találtatott egy sárgásbarna quarcitból csiszolt 6 cm. hosszu *kővéső,* félkörü éle 5 cm.-nyi.

Munkács.

A várostól keletfelé eső 154 méter magas *Kishegy* hátán, melyen valamint délfelé nyuló lejtőjén különféle alaku csiszolt jégkorszaki görelykövek és kavicsok tömegesen elboritvák, hajdan a kőkorban oly népnek adott tartózkodási helyet, mely az ércet még nem ismerte s kizárólag kőeszközöket használt, de azokat már csiszolással finomabbá és tetszetősebbé tette s ősfoglalkozásból vadászat és halászatból élt; de már a magokat is nehézkes módon, lapos kövön megdarálta; földbe vájt terjedelmes hajlékban lakott, melynek közepén agyagból tapasztott tőcén tüzet rakott s ott agyagedényben főzte és sütötte eledelét. Enyhébb napokban pedig hajléka környékén, a szabadban tanyázott. Házi és egyéb eszközeit ők maguk itt a helyszínén késziték; még pedig ugy, hogy a kemény kova- és obsidianból lepattogtatás által idomiták, a folyók és patakok partjairól kiválogatva alkalmas homok- és quarcitköveket

pedig husz-harminc centiméternyi terjedelmü trachitkőducokon csiszolgatták, mely igy kimélyitett kőducokból több példány került itt elő; valamint csiszolt véső s másalaku eszközök, s ezeknek hulladékai, a tömérdek szilánk, melyeket lepattogtatás közben mint használhatatlanokat elejtettek s ott a tüzhely körül és künn a szabadban hevertek. Ezerekre megy az ily kova- és obsidiánszilánkok száma s igy feltehető, hogy tizet-huszat dobtak el, mig egy kész, alkalmas darab kezeik közül kikerült. Átlyukasztott szerszámra azonban nem akadtam itt s igy valószinüen ilyent nem is készitettek itt. De agyagból szabadkézzel már formás edényeket, főző és ivóbögréket, lapos csészealjalaku kisebb-nagyobb tálakat már formáltak, melyeket különféle alaku hullámos és körülfutó bekarcolt vonalakkal diszitettek s némelyiket élénk piros szinnel be is mázoltak. 1895. augusztus 19-én felásattam az e fensikon levő legterjedelmesebb halomtól északnyugatra mintegy ötven lépésnyire fekvő területet, hol egy méternyi mélységü és négy méter széles lakóhelyre bukkantam, hol a feldult tűzpad körül sok kisebb-nagyobb obsidián és kovakőkéspengéket, nylhegyet, csiszolt vésőt, zuzó és csiszoló kőducokat, legömbölyitett parittyaköveket s egyéb ily szereket és sok szilánkot leltem, valamint agyagedények töredékeit. E lakóhelytől délfelé mintegy 120 lépésnyire egy más felásott tanyahelyen szintén hasonló tárgyakat találtam. E tájékon számos ily trogloditszerü földalatti lakot ásattam fel. Némelyikben 20—40 cm. magas padka-alaku tüzhely még ép volt s ez 1—2 méter átméretü sövényszerü fonadékkal körülvéve s agyaggal kitapasztott volt, mely azután a tüzelés folytán annyira kőkeménységü lett, hogy csákánnyal csak nehezen lehetett megbolygatni. Ezeken kőducok és agyagkupok hevertek szén és hamurétegen, melyekre egykor a főzőedényeket helyezték, melyeknek cserepei szanaszét hevertek, valamint bent, ugy kivül sok mindenféle kőből pattintott eszköz és csiszoló kőduc. Feltünő volt mégis, hogy itt állatcsontokat csak egyszer egy tüzhelyen szétmált edény cserepei közt, még pedig valamely kisebb nyulféléből találtam; holott feltehető, hogy e rengeteg erdőségekben akkor is a vad minden neme és faja bőven tenyészhetett s hogy ők a szarvasagancs és más alkalmas csontokból magoknak ütő- vagy zuzóeszközöket bőven nem készitettek, annak tuiajdonitom, hogy itt szük-

ségükre alkalmas fát és kőzetet könnyen leltek és felhasználhattak. Az emlitett nagy halom oldalain behelyezett urnák nyomaira akadván, ugy vélem, hogy ez ősemberek halottaikat itt elhamvasztták és e célra közösen emelt halom lejtőjén beásták az egyes hamuvedreket.

Nemcsak a Kishegyen, hanem a várost távoli három oldalról övező szelid fekvésü többi hegyek lejtőin is előfordulnak a kőkorszak emlékei. Igy a szomszédos 270 m. magas Nagyhegyen Tárczy szőlőjében négy szép késpengét és számos szilánkot vetett ki az ásó földforgatás közben. A Paphegyen leltem obsidiánból hasitott négy késpengét és ily kőmagot. Az ezt követő *Pálhegyen* pedig három igen érdekes palaeolith jellegü tanyahely tünt fel; melyekből kitetszik, hogy az akkori még itt szórványosan önkészitette putrikban tanyázott, még pedig, mint az itt gyüjtött kőeszközökből kitünik, azon kor legrégibb szakában. Legérdekesebb azon *tanyahely* itt, mely a Nagyhegy felől a 211 méter magas Pálhegyen át vezető keskenyut mentében a Pap- és Pálhegy közötti nyeregalaku fensikszerü háton feltárult. Mintegy tizméternyi körben a terület itt oly mindenféle görely és leginkább egy szürkeszinü szikráthányó tüzkővel volt behintve, melyeket már alantabb helyekről folyó medrekből ide felhordottak, mert természetben itt elő nem fordulnak. Ez utóbbiak közt voltak ökölnagyságuak is, melyeken a lepattogtatás sávai jól kivehetők s melyekből százakra menő kisebb-nagyobb ujjnyi terjedelmü késpengéket és szurószereket vagdaltak le. Vannak élesre metszett ököl- és ütőkövek, szakócák is, valamint nehány kovából, silexből való is. Cserép itt nem fordult elő, amint-hogy a *Pálhegy* nyugoti oldalán két helyen kiásott ily tanyahelyen is csak gyéren került elő némi agyag gyurmány, de annál több a szürke tüzkövekből pattintott különféle vágó, szuró és ütőszer, aránylag ugyan kevés obsidiánból és sárgás silexből. Érdekes egy faopálból durván kifaragott 20 cm. hosszu, 7 cm. széles, egy 4 cm. vastagságu, alul élesre metszett ökölkő vagy szakóca; mig a másik 14 cm. hosszu, 7 cm. széles és 9 cm. vastag, egyik vége pedig élbe keskenyedik. A pattogtatásokat élben végző 10—12 cm. nagyságu kemény, alul éles kőducokkal eszközölték. A legprimitiv módon gyártott műszerek és nyilhegyek ezek, melyek teljesen elűtnek azoktól, melyeket csiszoló tanyahelyeken — mondjuk neolitkorszakban — készitettek. E két tanyahely az én szőlőm közelében van, gyakran kutatgatok ott s igy mindannyiszor a rég multra gondolva jólesik tapasztalnom, hogy az ősemberek ezen akkor bizonyára vadon erdőségü előhegyeken magoknak oly tartózkodásra kedvező lankás szép helyeket kiválasztottak, honnan nemcsak az alattok elterülő sikságra nyilt kilátásuk, hanem az azon elfolyó patakok és vizek partjain heverő görgeteg-kövek között válogathattak s a vizekben kedvükre halászhattak, füródhettek s a szükséges vi-

zet tanyáikra könnyen felvihették. Ennek igy megtörténtét igazolják azon őskori cserepek és kőszerek, melyek a hegy alatt folydogáló Kerepec nevü patak csatornája ásásakor napfényre kerültek s melyek teljesen hasonlitanak a Kishegyen és szomszédos magaslatokon előkerült tárgyaikhoz, melyekből sok példányt helyeztem gyüjteményembe. Mitöbb, ez emberek a rónaságon való kalandozásaik közben bizonyára elhatoltak a mostani Munkács város területére is. Ennek igazolásául magyarázom azt, hogy főutcai lakóházam kertjében faültetés közben egy 7½ cm. nagyságu, alul 5 centiméter széles fejérsárgás quarcitkőből csiszolt szekerce alaku pengét találtam.

Kőkorból eredő obsidian és kovakő eszközöket és durva cserepeket találtam a város északi oldalán emelkedő *Kamjánka* és *Szarka* nevü hegyek tejtőin is; melyek az ottani lejtőkön rigolirozott szőlőterületeken tüntek fel. Mennyiben e vidéken kova- és obsidian természetben nem fordult elő, az akkori őslakóknak azokért nagy kutató utat kellett tenniök vagy a távolabbi feleikkel érintkezniök. Legközelebb hozzánk *Kovászó* helység határában a Borsova folyó mentében a kovakő; obsidian pedig Abaujszántón a Sólyom-hegyen apró rétegekben találtatik, mig *Szaláncon* vastagabb ducokban is.

Sztánfalva (Istvánfalva).

A Háthegy alján fekvő e rutén helység határában, mint már előbbi művemben emlitém, tömérdek obsidian és kovaeszköz épen ugy találtatik, mint a mértföldekre terjedő *Háthegy* lejtőin, mely szeliden emelkedő hegység a keleti oldalról elválasztja a délnyugoti sikságot. Százakra megy az innen gyüjteményembe került ily érdekes tárgy. Ezek között különösen van nehány teljesen szokatlan alkotású. Ilyenek: 1. egy 22 cm. magas és 16 cm. vastagságu, 300 gramm sulyú átfurt körtenlaku kőgömb. 2. Egy másik ehez hasonló kőzetü 850 gr. nehéz, 13 cm. átméretü szintén átlyukasztott gömb. 3. Egy szintén laza trachitkőből durván faragott kerülékes alaku kőlap, mely 25×36 cm. terjedelmü és 18 cm. vastagságu; kissé domborodó tetején van egy 9×11 cm. négyzetü és 11 cm. mélységü lyuk kivájva, melyből oldalt kifelé egy 2½ cm. átméretü kerek lyuk vonul. Sulya ezen ismeretlen rendeltetésü kőlapnak 8 kiló és 200 gramm. 4. Egy trachitkőből idomitott 36 cm. átmérőjü és 11 cm. vastagságu korongos örlőkőnek lapja, közepén 9 cmnyi függélyes lyukkal. Egyéb apróbb kőeszközök közt volt egy 8 cm. nagyságu silex-karéj, lepattogtatott éllel; sulya 125 gr. és számos késpenge, nyilcsucs, lándsahegy, 11 obsidian kőmag, ezek között van egy 7½ cm. magas 2—4 cm. vastag körtealaku nukleus, melyet kilenc darab szabályosan lepattintott sáv vesz kö-

rül, 56 obsidian szilánk stb. A *Halamon* nevü dülőben találtatott egy 6½ cm. hosszu, 3½ cm. széles és 1 cm. vastag csiszolt quarcitkőlap, melyen az ősembar szintén kerek lyukat kezdet furni, mely egyik oldalán 5 s a másikon 8 mm. átméretü. Feltünő azon faopálból lepattogtatás által alakitott szakóca, mely 17 cm. hosszu, 12 cm. széles s a közepén 8½ cm. vastag; felső foka érdes, mig alja félkörü élben végződik. A kő sárgás silexhez hasonlit. Ez ugylátszik a mai boxert helyettesité annak idején.

II. Bronzkor.*

Sok évszázadnak kellett elmulnia, mig megyénk mostani területére érkezett egy uj hatalmas nép, mely házi, ipari, védő s támadó műszereit rézből s illetve cinvegyülettel való u. n. *bronzból* készité. Mi történt ezen közbenső hosszu időben a fönebb leirt kőkorszaki emberekkel, talán sohasem lesz megállapitható. Kihalt-e e népség, vagy tovább vándorolt s szétoszlott, megfejthetetlen kérdés marad. Annyi bizonyos, hogy az uj jövevény nép Észak-kelet felől költözött ide, még pedig, mint a pontról-pontra feltárt lelőhelyek igazolják, a Beszkidhegységen át járatlan, uttalan ormokon, lejtőkön, völgyeken keresztül Munkács rónája felé, hol megállapodtak, mig utjokban menetközben elhalálozás folytán agyagedénybe elhelyezve vagy más okból földbe rejtve elhagyták a bizonyára magokkal készen hozott réz- és bronz készleteik nagy mennyiségü egyes részeit. Igy nagy csomagokban bronz műtárgyak találtattak e határszéli utvonalon következő helyeken: Lázárpatak, Kanora, Csendes (Tisova), Alsóverecke, Vezérszállás, (a hegyszorosnál) Szaszóka, Hársfalva, Szolyva, Polena, Tövisfalva, Szuszkó (Bányafalu) és Őrhegyalja (Podhering) mostani községek határaiban. Miből az is kitünik, hogy ez ismeretlen nép nem egy tömegben, hanem kisebb-nagyobb csapatokban s különböző völgyvonalokon folytatta utját a munkácsi sikságig. Egyik része vette utját a laturkai vonalon a mostani Csendes falun át, a másik Alsóvereckén át Vezérszállás felé Ábránkán át a hegyszorosnál; mig a harmadik a Beszkiden át Volóc felé gyalogolt azon regényes, sziklás, meredek völgyön át, melyen most az Északkeleti vasut Galicia s Sztry-felé halad. Mindahárom völgyön hagytak érdekes nyomokat, emlékeket magok után. *Kanorán* a Püdomelisztom nevü lankáson pedig nemcsak bronzból készült két csákányt, karvédő tekercset, három karperecet s egyéb ékszert, de még egy bögrében elhelyezve harminckét darab *aranyból készitett* golyócska alaku gyöngysort és nehány aranykarikát is. Az igy Munkácsra ért népcsoportok azután innen szanaszét terjed-

---

* Közleményeim az *Archaeologiai Értesitő* VI., VII., XI. Ujfolyam V., VI., VII., XII., XIII., XIV., XV., XVI., XVIII., XXIII., XXV., XXX. köteteiben.

tek, ugy, hogy csak megyénk területén hetvenhárom helység határában elhelyezkedtek, de hazánk mostani egész terülelén, a hegyes tájain épen ugy, mint a Tisza és Dunaközi sikságán is megfordultak, aminthogy itt napfényre került és folyton feltünő egyenlő minőségü bronz és arany készleteik nemcsak arról tesznek tanuságot, hogy egy nemzetet képeztek, de hogy elszaporodván, itt sokáig jólétben éltek és hatalmas, gazdag népsokaságot alkottak.

Az 1892. évben kiadott, föntebb emlitett Archaeologiai művemben negyven bronzkori lelőhelyről tettem részletes és ábrákkal illusztrált közlést, melyek a következő helységekre vonatkoznak: Alsóverecke, Árdánháza, Bábakut, Badaló, Bakta, Barabás, Beregszász, Borzsova, Csaroda, Dunkófalva, Egereske, Fehércse, Frigyesfalva, Hete, Jánd, Kanora, Kigyós, Kisfalud, Kisdobrony, Klacsanó, Komlós, Lázárpatak, Maszárfalva, Misztice, Munkács, Nagybereg, Nagyleányfalva, Nagylucska, Őrhegyalja (Podhering), Polena, Pudpolóc (Vezérszállás), Romocsafalva, Sárosoroszi, Szélestó, Surány, Szászóka, Szolyva, Sztánfalva (Istvánfalva), Szuszkó (Bányafalu), Tissova (Csendes) és Várpalánka. Azóta ujabb harmincnégy helyen tüntek fel jelleges bronzkori emlékeket tartalmazó leletek, még pedig a következőkben: Balazsér, Bárdháza, Beregardó, Bótrágy, Deskófalva, Feketepatak, Gát, Gelénes, Gerzsenő, Gorond. Gut, Gulács, Hársfalva, Hátvidék, Kisalmás, Kisbégány, Klastromalja, Klastromfalva, Kockaszállás, Kovászó, Kövesd, Lécfalva. Makkosjánosi, Nagybégány, Nagymuzsaly, Pálfalfva, Repede, Szentmiklós, Tákos, Tőkés, Tiszakerecsen, Tövisfalva és Ugornya.

Az, hogy e nép a felsorolt helyeken, amelyekben t. i. bronzkori tárgyak kisebb-nagyobb mennyiségben találtattak, letelepedett és huzamosabb ideig tartózkodott-e, avagy csak átmenőben megfordult, megfelelőbb adatok hiányában általában meg nem állapitható. Feltehető azonban, hogy kezdetben ők nomád-életszerüen az akkor bizonyára még lakatlan, néptelen területeinken, melyek vaddus erdőkből és halbőségü vizekből állottak, ha egy helyen sokáig nem is maradtak meg, elkalandoztak, mig később alkalmasabb tájakon, leginkább magaslatokon, halmokon, hegyek lejtőin s fensikokon letelepedtek s ott ősfoglalkozás, halászat és vadászat mellett iparüzéssel is tölték idejüket. Helyenként magok késziték öntőmühelyeiket, melyekben részint lepényszerü ércolvadékból, részint a már elhasznált, elkoptatott s megrongálódott bronzkészségeik átolvasztása által uj müszereket előállitották.

Figyelemre méltó, hogy különösen azon letétek, melyek ily ócska bronzműveket tartalmaznak, annyiféléből állanak, hogy egész tárlatokat képeznek. Azok csomagjaiban nemcsak bronz, hanem még tiszta vörösrézből készült eszközök is vannak. Ott van ép és töredezett állapotban mindenféle házi, ipari, gazdászati és hadászati eszköz; különösen a tokos és füles vésők minden alakja. A

rézből valók simák, minden diszités nélküliek; vannak ily ékek és kalapács-félék; tört kardpengék és markolatok; lándsahegyek, buzogányok, fokosok, tőrök, kések, sarlók; az ékszerekből különféle vékony és vastag karperecek, kapcsok, hajtük, gombok, övlemezdarabok; sarlók, horgok s mindennemü apróságok. Némely letét, mint a nagycsongovai, borsovai, lázárpataki százra menő ily készséget tartalmazott. Ezekből azonban nehezen lehetne megállapitani azt, hogy némely régész a bronzkort minő tárgyak és modor szerint osztályozza voltaképen a különböző szakokra. Mert miként még jelenben is, a mű alakja és csinos, tetszetős kivitele, elkészitése akkor is az illető mester, szakiparos ügyességétől, felfogásától s igyekezetétől függött, ha azonkori speciális idomot meg is tartotta. Az akkori iparosok különben műhelyeikben a megkivántató szerszámokkal el voltak látva, mit a napfényre kerültek igazolnak, ugy azt is, hogy a bronzművészek 15—20 centiméternyi átméretü érclepényeket dolgoztak fel. Kik a munkába vett uj készitésü tárgyakat, öntvényeket üllőkön apró alkalmas kalapácsokkal, fűrészkékkel, hegyes árszerü karcolókkal, parányi vésőkkel ügyesen kicifrázták, hullámos, kacskaringós, csigaalaku, függélyes és keresztezett vonalakkal kidisziték s különösen a jellegző liliomlevél alaku kétélü *kardok* s a kisebb-nagyobb, füllel ellátott s párkánnyal, kiálló sávokkal, göbökkel ékitett ugynevezett *tokos vésők,* melyek a mostani fejszéket, szekercéket s vésőket pótolták, ugy a különféle alaku, különösen a gyakori hegyeskorongu csákányok s fokosok, sarlók, késpengék, tőr, nyil- és lándsacsucsok, tekercsek, paizsdudorok, különféle sodronyos művek, korongok elkészitésében nagy ügyességet és jártasságot kifejtettek. A gyüjteményembe került ezernél több bronztárgyból megállapitható, hogy nemcsak az akkori nők, hanem a férfiak is szerettek különféle alaku, többnyire nyiltvégü, göbökkel, sávokkal diszitett vékonyabb-vastagabb karpereceket, több rétegü gyürüket, karikás fülbevalókat, vonalakkal és kiálló trébelt körökkel diszitett széles lemezöveket, dió- és ludtojás nagyságu hármas-négyes hólyagos dudorokat feltüzve viselni. Az

ezüst ércet akkor még nem igen ismervén, réz és bronzon kivül arany ékszert használtak, abból szép fityegőket, gyöngyöket, láncocskákat s kapcsokat, fibulákat gyártottak, aminthogy ily apróbb bronzsodrony korongokkal és nyilhegyalaku csüngőkkel ékitett kapcsokat, nyakfüzéreket, csüngőket is viseltek. Ruhájokra, talán bőrködmönre is csinos kacskaringós végü kapcsokat illesztettek s egyéb számtalan kisebb-nagyobb diszleteket használtak. Érdekesek még a megemlitésre a *hajtűk,* melyeknek nagysága tiztől kezdve a harminc centiméternyi hosszuságot is felülhaladta. Igy gyüjteményemben látható, a kisebbeket nem emlitve, egy *korongós fejü hajtű,* melynek tüje 23½, a másik 24 és a harmadik 27 centiméternyi hosszúságu, de ennek vége csonka s a harminc centimétert bizonyára meghaladta eredeti állapotjában. Ennek korongja 5¾ centiméter átméretü és domboru, belső lapján egy kis fülecske kiáll, melyen egykor csüngő lehetett alkalmazva. E nagy tűk arra mutatnak, hogy az akkori nők fényüzőek, divatkedvelők és dus hajzatuak valának s hogy e szerint a jelenben nálunk is rendőrileg veszélyesnek kijelentett hosszu kalap- illetve hajtűk nem most jöttek először divatba és használatba, mert ilyenekkel már háromezer év előtt diszelektek és kevélykedtek a nőcskék.

Hogy vadászattal és halászattal szerettek foglalkozni a férfiak, mutatja a különféle fenmaradt arra való eszközük; a helyenkint nagy számmal talált kisebb-nagyobb lándsa-csucs, melyekből a kisebbek hajitásra valók lehettek, mig a nagyobbak szurásra. A halászatot sulyokkal ellátott *hálókkal* és külön *horgokkal* űzték. A megkerült különféle alaku anyagból égetett és kőből faragott *sulykok* vallnak arra; a *horgászatra* pedig egy 19½ cm. hosszu, fent egy centiméter vastagságu bronz halászóhorog, melynek kihajló hegyes vége éles kis horoggal ellátott.

De sokan mint *fazekasok* a kerámi téren is kiváló műveket produkáltak. A közönséges, tüzhelyre való főzőedényeiken kivül, az evő- és ivó-edényeiket hullámos, kacskaringós s egyébb mértani vonalakkal szépen és ügyesen kicifrázták, különösen azon csuprokat, tálakat és csészéket, melyek jellegzetes módon *kiálló csücskökkel* voltak ellátva. E bütykös és csücskös műveket látván, lehetetlen nem gondolni arra, hogy ittenieknek érintkezésben és összefüggésben kellett lenniök azon népekkel, melyek a Krisztus előtti évezredben *Kisázsiában* tartózkodtak. S épen azért szabadjon nekem itt erre vonatkozólag némi reflexiót tennem.

Schliemann Henrik ugyanis Kisázsiában Trója, Mykéne, Orchomenos és Ithacában tett ösmeretes ásatásai közben a Hissarlik dombján kilenc egymás felett, tizenöt méteres magasságban lévő romréteget feltárván, az ott lelt ereklyék és emlékek alapján megállapittatott, hogy az I. vagyis legalsóbb réteg *őskori települ* szolgált, 3000—2500 K. e. időben, s e rétegben csupán néhány pri-

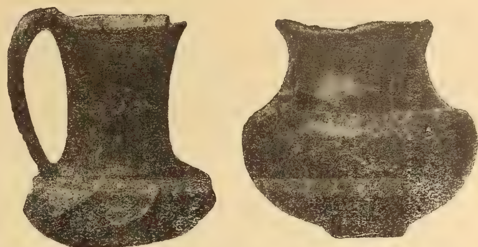
mitiv csonttüt s még effélét, s kizárólag csak *kőből* készitett kalapácsot, baltát, buzogányt, késpengét s egyéb ily *kőeszközöket* találtak. E szerint e *kőkorszak* ott 4—5 ezer év előtt volt. Mi megfelel a mi hazánkbani kőkorszak idejének is, ha tekintetbe vesszük, hogy nálunk az utána következett *bronz-korszak* idejét 3000 év előttinek tartjuk azért, mert az utána következett *vas-korszak* keletkezését, melyet keltának szoktak nevezni, a Krisztus előtti évezred második felére teszik, még pedig azon *barbárnak* elnevezett ezüst érmek alapján is, melyek ide többnyire Kisázsiából eredtek s azon évezred végéig terjednek; de azok mintájára itt is utánoztattak.

E tekintetben is a trójai ásatás nyujt némi tájékoztató adatokat. Ugyanis az ott felásott történelemelőtti (praehistoriai) II-ik rétegében bronzeszközöket leltek, melyek veresrezet és 8—11% ónt tartalmaznak s a réteg korát a K. e. 2500—2000 évezred idejére teszik. Később más népek és időfolyamok mulván e nevezetes helyen, mint a további ásatásokból kitünt s megállapittatott, a VII. réteg 2. szakában, mely 1000—700 év idejére vall, oly kerámi edények, házi eszközök és fegyverek kerültek elő, melyek teljesen hasonlók azokhoz, minőket Magyarországon a réz- és bronzkor emlékei között találnak s minők Beregmegye területén és környékén is előfordulnak s gyüjteményemben százszámra kiállitvák. A trójai ásatás tudós vezetői és munkatársai H. Schmidt, Dörpfeld Vilmos stb. állitják, hogy azon nép, mely abban az időben a priamusok palotáinak romjain tanyát ütött, az Alduna tájékán kóborló vad *scytha* népség, a *kimmeriusok és trerek* lettek volna, kik oda, Kisázsiába becsaptak és egy időre letelepedtek. Ugy lehet, hogy épen e nép előbb a mi vidékünkön megfordult volt s innen Délfelé nyomulván, a Tisza-Duna körül tanyázott. Ezt látszik igazolni az általam 1903. évben *Egyeken* (Hajdum.), annak fensikszerü területének több különböző helyein több napig végzett ásatásaim tanulságos eredménye is. Itt ugyanis a terjedelmes fensikon néhány gyermeksiron kivül, hét felnőtt egyénnek zsugoritott helyzetben fekve eltemetett sirvermét felásatván, kitünt, hogy a *tetemeket* egyenként külön-külön sirba helyezték, azok köré nyolc-tiz különféle diszű és szép alaku agyagedényeket, csuprokat, kannákat, tálakat, csészéket szépen elhelyezték s a hullákon volt bronzékszereket, kari-

II. ÁBRA.

kás fülbevalókat, sodronyos pereceket, pitykés dudorokat, kapcsokat, kisebb-nagyobb hajtüket s egyéb apróságokat meghagyták. Egynél egy csonka kétélü tőrpengét is találtam. De különösen a sirokból és azok közelében felásott földbe mélyitett lakhelyeikről s azokban volt tüzhelyeikről napfényre került e *keramiai emlékek* érdemelnek különös figyelmet nemcsak azért, mert művésziieg gyártottak, hanem, mert teljesen hasonlitanak azokhoz, melyek a trójai ásatás VII. rétegében találtattak. Az egyekieknek egyik főjellege, hogy *csücskösök,* mennyiben ugy a tálaknak, mint a csészéknek, poharaknak, serlegeknek, kannáknak, bögréknek öblén, vagy gömbölyü fenekén s oldalain három-négy kiálló csücske, bütyke van, melyeket különféle diszes bekarcolt csigás és kacskaringós vonalak diszitenek. Ez edényeket jól iszapolt agyagból s ugy hiszem, korongon készitették s jól kiégették. Szinük többnyire barna, de van közöttük néhány szürke, sárgás és fekete is. A csipkézett diszes nagy tálak és csészék oválisok vagy kerek idomuak s többnyire barna szinüek; ezeknél a fület pótló kidudorodás a zsinór befüzésére való lyukkal át van furva. A hosszunyaku *kanna* oly feltünő szép idomu, hogy a mai művészeknek is előnyére válna. A füles bögrék többnyire *gömbölyü* feneküek, nagyságuk különböző, aprók és nagyobbak, de többnyire csücskösök, némelyike kiálló apró göbü sordiszitéssel ékitett egész öblén s igy bizonyára mintába szoritva késziték. Vannak talpas, két kis füllel ellátott ivóedények is. Megemlitésre méltó még az is, hogy az akkori itteni nép a fensikon, melynek alját környöskörül vizek boritották, szórványosan élt, földbe vájt putrikban lakott, abban tűzpadkát rakott s hogy az erdei vadon kivül már juhot, sertést és marhát tartott és élelemül felhasznált; hogy a vizboritotta tájon halászatot űzött s a halakat sajátságos kisebb-nagyobb nagyságu csolnakalakuan készitett csinos agyagedényben sütötte, melyen egy kiálló görbült bütyök fogantyuúl szolgált. A közönséges teknőst (unio) is bőven ehette, mert majd minden felásott ily hajlékban akadtam sok kagylóira. Megállapitottam azt is, hogy minden család a szórványosan s elkülönitve állott hajléka közelében külön szokta volt eltemetni halottait s igy közös temetőjük nem volt.

Különös figyelmet érdemel egy itt kiásott feltünő alaku és vörös szinü, három részből álló *talpas edény,* mely a mai szokásos asztali ékszerü talpas gyümölcstartó edényeinkhez hasolit. Ez 15½ cm. magas, alja egy 14 cm. átméretü felfelé nyúló kupos korong,

melyből kiemelkedik gyürüs sávokkal ékitett hengeres szára, oszlopa, melyen egy levehető 21 cm. átmérőjü félgömbölyü és hat centiméter mélységü tányér beilletsztve fekszik, melynek öblét egy 19 cm. átméretü, kissé domborodó és egy centiméternyi magas felálló párkánnyal ellátott fedő boritja, melynek közepén egy négy centiméternyi kerek lyuk van. A mű csinos, ép, de kissé vaskosan, durván készült, s vörös szinével ó-római terrasigillatához hasonlitana, ha a máz rákenve és sárgás agyagból nehézkes modorban gyurva s alakitva nem lenne. Ehez való egy szintén talpas alju, vaskos gyertyatartóhoz hasonló agyagból gyurt ivó-féle edényke, mely 9 cm. magas, három centiméter vastag szára 6 cm. magas, négyes gyürüvel ékitett, fent áll rajta egy öt cm.-nyi töltsérszerü öböl, melyen valamint a 9 cm. széles kupos idomu s belül üres, csipkézetten ékitett talpán egy-egy $3^1/_2$ centiméternyi △ háromszögalaku rés van kivágva. Ezenkivül találtatott még egy más 7 cm. magas kistalpu és egy harmadik 9 cm. magasságu, lefelé keskenyedő gömbölyded fenekü vörös szinnel festett agyagpohárka. Ily kivágott réssel ellátott edények a szombathelyi római temetőben csontvázsirokban fordultak elő. Érdekes az a figurális *bronzgyürü* is, mely itt találtatott. Ez két cm. átméretü karikából és rajta levő egy cm. átméretü s két mm. vastagságu korongból áll. A korongnál a karika egy cm. széles s igy lefelé keskenyül fél centiméterig s bevésett vonalakkal diszitett, mig a korong lapján egy sas-féle madár kinyujtott szárnyakkal áll. A zöld rozsda jól átjárta. Hasonló alaku gyürü az, mely a lázárpataki bronzletét tárgyai közt volt, csakhogy ezen ékrovatu betük vannak.

Csücskös agyadedényeket különben nemcsak innen, hanem az ország más vidékeiről is szereztem, még Nagyvárad tájáról is. Egy megyénkbeli Dávidházáról került gyüjteményembe, mely tökéletesen hasonlit az egyekiekhez. Szépek azok is, melyek a borsodmegyei *Muhi*-pusztán levő őskori halmokból kerültek napfényre és gyüjteményembe. Erre vonatkozólag mellékesen megjegyzem, hogy az egri Grőber-család a muhi-pusztai birtokot bérelvén, néhány év előtt azért bontatott fel néhány itteni terjedelmes halmot, mert a nép azon hiedelemben volt, hogy bennük az ismeretes tatár-ütközet áldozatai nyugosznak s igy kitünt, hogy azok sokkal régiebbek, még a bronzkorból valók.

Ezek után immár bemutatom a megyénk és környékéről való *ujabb* bronzkori leleteket.

Balazsér.

Itt a Szelesnye dülőn, Popovics Mihály földjén a patak partján szántás közben került elő és birtokomba egy csücskös öblü 10 cm. nagyságu füles bronzvéső; egy egész és egy kétfelé tört recés karika; egy négy élü vastag nyiltvégü perec; egy csonka peckes

késpenge; egy nyolc cm. átméretü bronz-rög, két kisebb ily rög. Ugy hallám, hogy a csomóban sokkal több különféle tárgy volt, de azok a lakosok kezén elkallódtak.

Barkaszó.

Nemrég a Barkaszó és Gorond helységek közt a Szernyemocsárból levezető csatorna ásatása alkalmával a határt képező érben, ahol a magasparti csatorna készült, egy méternyire a fenék alatt találtatott egy *bronz tokos véső*. Dereka függélyes vonalakkal diszitett.

Beregardó.

Az itteni Szendrey-féle szőlőben a Vérke folyó felett, következő bronzlelet fordult elő, melynek tárgyai vétel utján gyüjteményembe kerültek: Egy mindkétoldalán 12· cm. hosszu szárnyas fokos, felső része csipkés, alja tompa; két 5—7 cm. terjedelmü szárnya a nyél befogadására szolgál. Sulya 500 gramm. — Tizenhét különféle 7—10 cm. átméretü, 8—13 mm. vastagságu nyiltvégü *karperec;* egy 2 mm. vastagságu sodronyból tizenkét rétegre csavart ruganyos, kupos korong; egy hasonló 7 cm. magas ruganyos kupalaku sodronykorong. Egy bronzsodronyból készült 5½ cm. átmérőjü karika; egy másik hasonló, de vége becsavart; egy harmadik kisebb 2 cm. átméretü. E tárgyak tört cserépedényben voltak elhelyezve és szép zöldespatinával bevonvák.

Beregszász.

Innen gyüjteményembe került egy 14 cm. hosszu bronz szárnyas véső, illetve fokos. Közepén van a 3 cm. széles kerülékes szárnya a nyél befogadására. Egyik vége tompa, a másik gyalualaku és öt cm. széles. Szárnya sötétzöld. Sulya 400 gramm. Az előbbi leletek művem első kötetében felsorolvák.

Bótrágy.

Az itteni gróf Lónyay Elemér birtokán a munkások nagy bronz-leletre akadván, azt csakhamar széthurcolták s eladogatták. Néhány darab a munkácsi főgimnáziumtárába s gyüjteményembe is került. Ezek következők: egy száz gramm sulyu, 9 cm. hosszu felcsucsorodott száju tokos füles véső, másik egy hasonló, fül nélkül; egy 7 cm. hosszú egyélü késpenge; két hasonlónak töredéke; egy ép, csinos félkörü késpenge; három hasonló csonka kés; egy másik 7 cm. hosszu, csapos végü; rá vastagon ragadt kékeszöld szironnyal, egy *sarlónak* töredéke, kiálló barázdával. A gimnáziumba került tárgyak is ilyenek. Sajnos, hogy a többi, bizonyára érdekesebb ereklyék nyomtalanul elkallódtak.

Dávidháza.

A Latorca partján találtatott 1909. tavaszán egy csinos, diszes bronzkori agyagcsupor, mely mint emlitém, teljesen hasonlit az egyeki, hajdumegyei csücskös agyagedényekhez. Ennek magassága 8 cm., öble aljafelé 10 cm. széles és négyzetüre alakul az öbléből kinyuló négy csücskével, melyek csigahullámu hármas kacskaringós bekarcolt vonalakkal diszitvék, a nyakánál pedig rovátkos sávval, szine sárgásbarna, füle csonka, sulya 250 gramm.

Feketepatak.

A beregmegyei Háthegyen tuli magaslaton fekvő, e rutén helység határában 1893-ban egy pásztor a gyepes lejtőn bronzletétre akadt, melynek gazdag tartalma részben a lakosok kezén elkallódott, de utánjárás folytán néhány darab gyüjteményembe is jutott. Két korongós csucsos fokost és karikát egy itteni vasgyári tiszt a pomprádi muzeumba külde. A gyüjteményemben lévők következők: egy kerülékes öblü tokos *véső*, egy 10 cm. hosszu ily felcsurodott száju, 350 gramm sulyu füles tokos és egy ily tokos vésőnek alsó töredéke; egy sötétzöld szinü félkörü végü véső; egy $5^1/_2$ cm. átméretü sodronyos karika fényes sötétzöld szironnyal; egy bronz karperec felerésze; egy ismeretlen rendeltetésü, kis korongon álló lemezdarab; egy övlemezből való töredék, egy csonka bronztok és kilenc kisebb-nagyobb darab, valamely szürkés, ónszinü érből olvadék. A frigyesfalvi vasgyár bérlőnél láttam e leletből több félhold alaku vastagabb perecet, néhány tokos vésőt és egy csinos fokost, melynek egyik része lekonyult csőralakban, a másik 14 cm. hosszu száru pedig a nyelet vizszintesen fedi.

Gelénes.

A gelénesi határban, hol már azelőtt is számos arany és bronzlelet tünt fel, 1892. óta ujabb bronzleletek történtek, melyekből Ekkel Elemér főszolgabiró szivességéből gyüjteményemnek jutottak következők: egy nyiltvégü bronz karperec, egy hasonló recés, egy bronzkésnek alsó része; egy nagy 9 cm. átmérőjü karperec; egy kisebb, végéig recézett karperec és egy háromszögalaku lapos bronz véső. Ugy látszik, hogy Gelénest háromezer év előtt sürün lakta az akkor itt elterjedt ismeretlen fényüző nép, melynek nyomán később a népvándorlás korában egy még tehetősebb népség telepedett le, valószinüen csak rövid időre.

Gorond.

Szántóföldjén egy csinos füles tokos *bronzvéső* találtatott, valamint egy négyzetü, kockalaku 2120 gramm sulyu ily kalapács, melynek közepén van egy $1^1/_4$—$2^1/_2$ □ cm. terjedelmü nyél-lyuk.

A használattól jól elkoptatott; fokait a szétütögetett foszlányok egészen elboriták. A szekerce alaku bronzvéső igen csinos idomu, 6½ cm. hosszu kerülékes száját fél cm. vastag párkány veszi körül, mely alatt egy kiálló gyürüzet van, mig a három cm.-nyire kidomborodó félkörü öblén alul a penge négy cm. ives élbe kanyarodik. Diszes baltaféle fegyverül használhatták.

Istvánfalu. (Sztánfalva)

E háthegyi népes helység határában, mint előbbi művemben jeleztem, már előfordultak bronzkori emlékek és kardok; azóta egy mély hegyszakadékból mosott ki az árviz egy szép, szubtilis bronz *lándsahegyet,* melynek hossza csak 14¾ cm., miből a köpüre 7 cm. esik. Egy szokásos 8 cm. hosszu *bronzvéső* egyszerü, disznélküli öntvény zöldes patinával, száját fél cm. vastag perem köriti. Egy karikára hajlitott sodronyos *arany fülbevaló* nyilt végei felé vékonyodik és recés vonalakkal ékitett. Egy bronz karperec 8 cm. átméretü.

Kigyós.

A beregszásztól Északkelet felé nyúló hegy tövében a huszonnyolcezer holdból álló most lecsapolt Szernye-tó partján fekszik e magyar község. Az egykor áthatatlan ingovány most buzáttermő szántóföldet és legelőt képez, melyen hajdan bizonyára cölöpépitmények is állottak, mint azt az északi partján Makkosjánosi község határában tett ásatásaim igazolták, hol kemény különféle kova, obsidián és jáspiszkövekből pattintott eszközöket találtam a Szilvásgorond nevü dülőben. Nem kétlem, hogy e kigyósi határban is lehetne akadni ily cölöpös tanyahelyekre, annál inkább, mert itt bronz-leletek már is előfordultak. Igy nem régen a Szernyetó felé hajló dülőbeli földjén Illés Ferenc agyagedénybe helyezett nagy letétre akadt, mely véleményem szerint, beolvasztásra volt elkészitve, mert többnyire tört darabokból állott. Voltak abban tört karperecek, övlemezek, kardmarkolatok, bekarcolt vonalakkal ékitett, különféle lemezes hüvelydarabok, kés- és sarlótöredékek, füles, tokos vésők és néhány tenyérnyi nagyságu nyers bronzlepény, melyek a megyeházába kerültek. Egy másik leletből gyüjteményembe kerültek: egy nyiltvégü karperec, egy hengerkeretü karika, egy lapitott karika, zöld rozsdaülepedésekkel; egy ily zárt karika, egy hengeres nyilt végü sima karperec, egy ily négy élü keretü perec, mely felső oldalán felényire elkoptatott, mi erős surlódással járó használatra mutat; egy tokos véső alsó része, egy 300 gramm nehéz nyers bronzlepény öntvénytöredék. Egy harmadik leletben volt: egy darab szárnyas *bronz fokos,* melyet szép idománál fogva bátran kézbevaló boxernek is lehet tekinteni egy szokásos tokos, füles, de 550 gramm sulyu véső, egy ily kisebb véső; egy lándzsalaku vésésre használt

17 cm. hosszu, fél cm. vastag penge, melynek felső fogantyus, hengeres része a kalapácsolástól kissé lapitott. Egy 15 cm. átmérőjü korongós nyers *bronzlepény*. Kár, hogy a lelet többi tárgyai szintén elvesztek és elkallódtak.

Kisbégány.

Még 1905-ben kaptam ajándékul Ekkel Antal barátomtól egy itteni határban talált igen csinos, 21 cm. hosszu *bronz fokost*, melynek egyik széle hegyes korongban, a másik pedig éles pengében végződik. Nyéltokja 6 cm. magas. Mellette volt egy bronzkarika is.

Kisdobrony.

1908-ban az ottani *Ó-domb* nevü oldalán egy korhadt tölgyfának földből kiemelt törzse és gyökerei alatt nagy agyagedényben találtak a favágók egy csomóban *bronz tárgyakat*, melyek gyönyörü idomaikkal s finom készitményökkel feltünnek. A leletből, mint hallani, sok tárgy elkallódott, a következők azonban a munkácsi főgimnázium tárába kerültek: 1. egy hengeres keretü *karperec*, 2. hasonló perec, de négyélü keretü s ráspolyzatlan, s igy viselésre még alkalmatlan volt, 3. hasonló perec, de feltünő rajta, hogy középső külsőrésze le van koptatva, 4. *kardmarkolat*, kerülékes hengeralaku, tetején 4—5 cm.-nyi koronggal, tekercses diszitéssel, hossza tiz cm., rá van szögezve a 3 cm. széles kétélü pengének $5^1/_2$ centimétnr hosszu töredéke, 5. egy tokos véső félkörü éllel, 6. egy felcsucsorodó száju tokos véső, 7. egy fületlen csinos tokos véső, 8. egy szárnyas, igen csinos baltaszerü véső, 9. Egy sima tokos véső, $13^1/_4$ cm. hosszu, pengéje egy cm.-nyi vésőszerü élt képez, 10. egy szép sima, kétélü lándsahegy, $12^1/_2$ cm. hosszu, hengeres tokja 5 cm.-nyi, 11. egy hasonló, de végén csonka lándsacsucs, öt cm. széles, két szárnya eles és bordával ellátott.

Nagyleányfalva.

A Háthegy aljában fekvő helység lejtős határában az eke kivetett egy tokos *bronz vésőnek* alsó felét. Ez tört állapotjában 6 cm. hosszu, 4 cm. széles. Oldalain kettős sáv látszik. Patinája sötét zöld.

Nagymuzsaly.

1902. évben az itteni Kishegyen, a falu délkeleti határában ujabb *bronz-lelet* történvén, abból gyüjteményembe következő tárgyak kerültek: 1. egy 300 gramm sulyu tokos véső, vastag peremmel, 2. egy hasonló kerülékes alaku, 3. egy 150 gramm nehéz, felcsucsorodott száju ily véső, 4. egy csonkitott, összenyomott véső felső része, 5. egy recézett karperec, 6. egy hasonló kisebb, 7. egy csonka karperec, 8. egy sima, szubtilis, hegyes végü karperec, patinája fényes, zománc-szerü, 9. egy négyélü keretü karperec.

Őrhegyalja.

E Munkács közelében a Latorca folyó balpartján fekvő rutén helység arról nevezetes, hogy határában 1880. évben az uradalmi táblán árokásás közben tizennégy bronzkard került napfényre, melyeket közbenjárásomra gróf Schönborn Ervin a Nemzeti Muzeumnak ajándékozott, (L. I. köt. 118. lap), azóta 1909. évben bent a faluban kutásás alkalmával két méternyi mélységben egy $18^1/_2$ cm. hosszu, 550 gramm sulyu szárnyas szekerce-féle *bronzvéső* találtatott, melynek egyik vége tompafoku, a másika $5^1/_2$ cm.-nyi félkörü pengével ellátott. Ez gyüjteményemben van.

Szentmiklós.

E helység keleti határánál a mezőn felvetett az eke két egészen hasonló egyöntetü, csücskös száju $10^1/_2$ cm. nagyságu, füllel ellátott sima tokos bronzvéső. Éles, lapos alja $3^1/_2$ centiméternyi, Szironya világos-zöld. Ugy látszik, hogy még használva sem volt.

Szolyva.

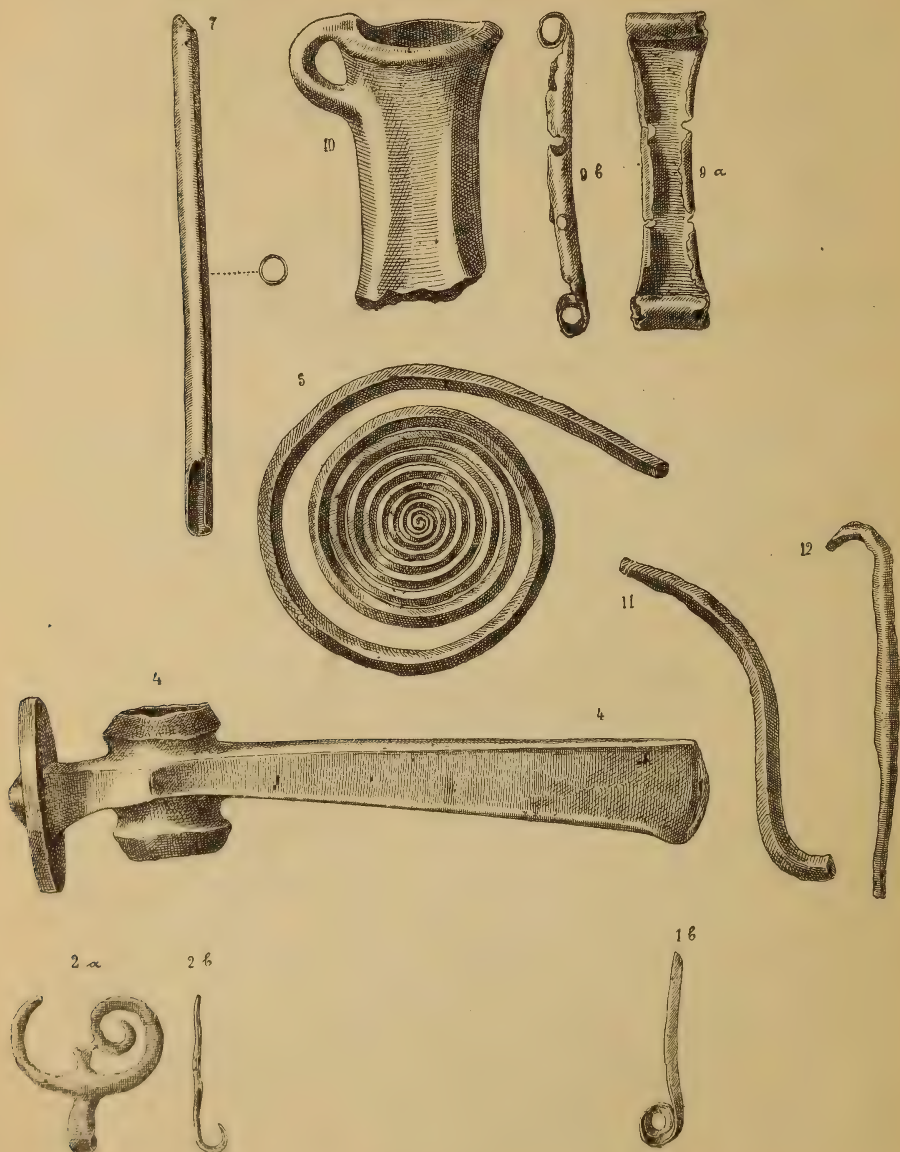
Itt ujabban került napfényre egy kerülékes és egy másik felcsucsorodott száju tokos füles bronzvéső; egy sima, hengerded idomu karperec nyilt végekkel és egy kétélü *lándsacsucs,* mely csak 12 cm. hosszu, köpüje 5 cm.-nyi, vékony, lemezszerü szárnyai élesek és azok közepén fél cm. vastagságu, három diszes kiálló vonallal ellátott gerinc huzódik végig.

Tákos.

1896. évi tavaszi földmunkálatok alkalmával a Tiszához közelfekvő Tákos helység sik határában *bronz csoportot* vetett ki a szántóvas, melyből Eötvös Jenő birtokos ur szivességéből következő tárgyak kerültek gyüjteményembe: Egy 25 cm. hosszu, hegyes korongu s hosszu pengéjü *bronz csákány,* egy 13 cm. hosszu közönséges füles, tokos *bronzvéső,* három ily vésőnek töredéke; egy kissé meghajlott, félhengeralaku, 13 cm. hosszu nyéltöredék; egy 8 cm.-nyi *bronzék,* kékes lerakodással; négy *késpengének* kisebb-nagyobb töredéke; egy hengereskeretü *karperec,* zöld és kékszinü foltokkal, kiálló csomókkal. Egy szép és egész hengereskeretü *karperec,* hat más recéssávval diszitett; három ily karperecnek töredékdarabja. Egy véső, melynek tokjából kiáll egy $1^1/_2$ cm. átméretü köralaku lemezke zöld patinával. Ugy látszik, hogy e tárgyak egy nagyobb letéteményezett és beolvasztásra szánt gyüjteléknek csak egy csekély részét képezik, melyben lemezek is fordultak elő, melyekből a kék csomók keletkeztek. E lelet is tanusitja, hogy megyénk egész területén fordult meg hajdan e bronzkorbeli népség.

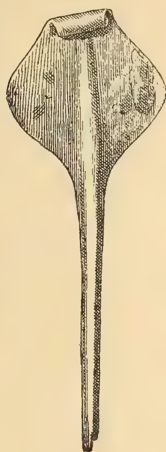
Tőkés.

1892. évben Hadsega György nevü rutén pór az itteni Háthegyvidéki földjén a Szeredni hrunok (középső domb) nevü dülőben szántván, ekéje egy agyagedényt turt fel, mely különféle zöld

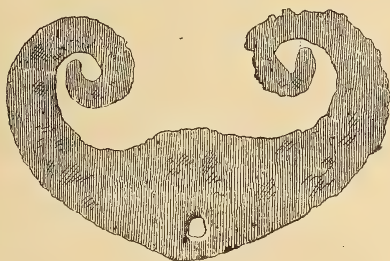

III. ÁBRA.

szironyu tárgyakkal volt megtöltve. A tudatlan pór e szerinte tisztátalan ördöngős tárgyakhoz nyulni nem mervén, szomszédaival s fiaival felszedette azokat, s melyek birtokában maradtak, padján elszórta s mint értéktelenektől csakhamar meg is felejtkezett. Csak egy év multán mutatott néhány darabot az ottani néptanitónak s ily módon azután az alább leirtakat egyiktől, másiktól megvásárolnom sikerült, a többi azonban elkallódott és megsemmisült. A gyüjteményemben lévő 26 darab következő: *I. Ékszer:* Két hegyes csucsban végződő koronggal ellátott hajtü, 15 cm. hosszu; egy hajtu, melynek fejét egy végén becsavart levélalaku lemez

képezi; egy 16½ cm. hosszu és 3 mm. vastag szárú hajtü, melynek feje vékony sodronyból csavart; egy korongós hajtü, melyről fent kis láncszemen két nyilalaku csüngő lóg. Egy sima *karperec* 8 mm. vastagságu; egy másiknak fele és egy tüzben félig megolvasztott és koronggá csavart bronzkarika. Két lemezből kivágott 10 cm.-nyi félkörü diszlet, melynek végei csigaszerüen bekanyaritvák; a közepén egy fél cm.-nyi lyuk van a felfüggesztésre. Hasonló csüngő találtatott a nagylucskai bronzleletben. *Ruhakapocs* négy került meg. Ezek egyik része három cm. hosszu és 5½ cm. széles oly módon, hogy a kapcsot képező cövek két ága csigaszerüen behajlik; a másik kettő hasonló alaku, de kisebb, bekenyaritott két ága csupán 4 cm.-nyi. *Ruganyos korong* öt milliméteres sodronyból való van kettő, 8 és 5 cm. átméretü, csonka. *Szijra való,* ironalaku bronz csövecske részlet van három, egy vékony bronzlemezből készült. Egy szij végboriték-lemez 8½ cm. hosszu és 1—2 cm. széles. Van egy 8 cm. hosszu hengerketöredék, egy másik pedig félkörre hajlitott. Egy 10 cm. hosszu szögalaku bronztöredék. Egy karperecből letört darab. *II. A fegyverzetből* csupán egy közönséges füles, tokos vésőnek felső része maradt meg; de annál érdekesebbb a *két korongós csákány,* mely jóllehet a találó által elhasználtatott és a korongján lévő hegyes csucsa elkoptatott, mégis 18 cm. hosszu, nyulánk, de igen erős szerkezetü; előre hajló nyulványa 13 cm. hosszu és 4 cm. széles; peremes nyéltokja 2 cm. átméretü. Kár, hogy a többi hozzátartozott tárgyak ismeretlenek.

Ungmegye.

Megyénk északnyugati határánál elterjedő Ungmegyében épen ugy, mint itt, bronzkori emlékek sürün fordulnak elő. Igy *Csicser* nevü magyar helységben, a Latorca folyó felé terjedő Nagyerdőben kiemelkedő halmokon, melyeket ott Gorondnak vagy Molyvának neveznek, s azok környékén gyakran találnak obsidián és bronzrégiségeket. Ungvári rézmüvestől szereztem egy állitólag innen származott 23$^1/_2$ cm. hosszu kétélü és korongós markolatu rövid bronzkardot; a markolata kerülékes hengeralaku és három kiálló sávval díszitett, mely közök keresztező vonalakkal kitöltvék. Sulya 250 gramm, patinája világoszöld; egy szép félholdalaku, tömör, hengerkeretü nyiltvégü 250 gramm sulyu karperecet; egy hajtü-alaku bronztárgyat. Onnan ered egy más liliomlevélalaku 75 cm. hosszu, kétélü, mindkét oldalán négy-négy párhuzamos vonallal ékitett *kardpenge.* Sulya 680 gramm. Egy *bronz buzogány,* melynek feje 5$^1/_2$ cm. köbalaku, ezen négy nagyobb és négy kisebb kúp kiáll. Egy másik gerezdes buzogány; egy hengeres sima bronz karika. *Randvánc* vidékéről is került gyüjteményembe: egy lándsacsucs, több, különféle idomu tokos véső, egy bronzedénynek egyik oldalfüle, ez keresztalaku, 6$^1/_2$ cm. hosszu és széles, lemezvékonyságu, a vizszintes 2 cm. széles ágainak végén kiáll egy-egy cm.-nyi dudor, melyen át volt az edényhez szögezve, felső végén pedig van korongós karikája. Egy baltaszerüen lapos, hegyes szekerceféle ütőeszköz, mely fanyél fokán keresztül lehetett alkalmazva. — Szép egy 11$^1/_2$ cm. hosszu peremes tokos és füles véső, melynek oldalán négy függélyes és párhuzamosan kiálló vonal szolgál diszéül; alul körivü éle 4 cm. széles. Egy csinos müvü kis alaku *bronzkorsócska,* 9 cm. magas, két kis füllel. Valószinüen gyermekjátékul öntötték. Egy vörösrézből készült 13 cm. hosszu, 1$^1/_2$ cm. vastagságu, 420 gramm sulyu kalapács. Érdekes egy roppant nagyságu, 27 cm. hosszu és 5$^3/_4$ cm. átmérőjü domboru korong, 50 gramm nehéz hajtü, melynek csüngője hiányzik s csak a karikája maradt meg. — Egy kisebb, 16 cm. hosszu bronz hajtü, rovátkos tüvel és göbös fejjel. Hat, 17 cm. átmérőjü *halánték-gyürü,* melyeknek végei becsavarvák. Az egyiknek kerete is csavart ékitésü, mig a többi sima. Nagy számmal kerültek gyüjteményembe a különféle vékonyabb-vastagabb sodronyból alakitott eszközök, ugymint: kardvédők, több rétegü karperecek és gyürük; egy, tekercses korongokkal ékitett nyakba való diszlet, ilyen alaku kapcsok, csüngők, karikák, tük és egész összegombolitott sodronycsomók. A házi eszközökből való több kisebb-nagyobb csücskös nyelü késpenge, füles, tokos véső, fegyverek közül több *csákány.* Ezek némelyike vörözrézből öntött. Egyik 16 cm. hosszu, lapos alaku, közepén nyéllyukkal s mig egyik foka függélyes, addig a másik vizszintes helyzetü; az egyik ily csákány 640 gramm nehéz, mig a másik 22 cm.

hosszu és 650 grammos. Nagyon érdekes egy ily rézcsákány, mert alakja a kőkori lyukas csákányokhoz hasonlit; lévén ez 23 cm. hosszu és 1065 gramm nehéz; 3 cm. mély nyél-lyuka közel esik a rövid, tompa fokához, mig az 5 cm. vastagságu másik része hosszasan kinyulik vékonyodva. Egy, szintén vörösrézből készült ily kalapács, 13 cm. hosszu és 420 gramm nehéz. Van egy rézből készült 14 cm. hosszu és 1—4$^1/_2$ cm. széles, hegyes szekerce-féle alaku lap, melyet csak lyukasztott nyélbe illesztve használhatták, éle körivü és 300 gramm sulyu, helyenkint zöld rozsdás. A *buzogányokból* több példány került birtokomba. Egyik 3×4 cm. terjedelmü, csücskés, 350 gramm nehéz, mig a többi lapitott gömbü és több-kevesebb kuppal ellátott, hosszukás peremés nyéltokkal stb. Egy csonka 10 cm. hosszu, két cm. vastagságu, alul göbbel ellátott hengeres nyél azért érdemel különös figyelmet, mert hasonlit ahhoz a *keltakori vastőrhöz,* melynek egyik végén hasonló göb van, mig a másikán kettős nyilalaku, szuró pengéje kiáll. (L. XVI. r.)

Az iglinci bronzlelet is érdekes a maga nemében. Ezen Szerednye hegyes tájékán fekvő igénytelen rutén helység tejtőjén 1903. évben az eke egy csomó régi bronzkori tárgyakat vetett ki, melyek többnyire karikás ékszerekből állottak. Ezekből egy ottani izraelita földbirtokostól huszonhat darab, különféle nagyságu *sima* és *recés karperecet* és két sodronyból készült kétrétegü ujj-gyürüt sikerült megvennem gyüjteményem számára; mig a többi, mint értesültem, a lakosok kezén elkallódott. A nagyobb perecek 11—12, a kisebbek 7—8 cm. átméretüek és aránylag vékonyak, hengerdedek, 8—10 milliméter vastagságuak. A recés karperecek különböző fekvésü vonalakkal diszitvék, a bekarcolt vonalcsoportok 8, 9, 10, 11 sávból állanak s igy ezen bekarcolt vonalakat rajtok egyszerü szokásos diszitésnél egyéb jelentőségünek tekinteni nem lehet. Mert hát sokan maiglan is abban a téves véleményben vannak, hogy e bronzkarikák annak idején a valutás-érmet képezték volna. A kétrétegü ujj-gyürük öt mm. vastagságu hengeres sodronyból vannak készitve; egyiknek végei lapitottak és csigaszerüen behajlitvák. Belső átméretük két centiméternyi. Szironyuk, valamint a karikáké is fényes, zománcszerű, sötétzöld szinü.

Vidéki bronzleletek. Borsodmegye.

Miskolc vidékéről szereztem gyüjteményem számára egy sisakról való oromdiszt, mely töltséralaku öntvény és 9 cm. magas, alsó kerülékes töltséralaku része 2$^1/_2$—4$^1/_2$ cm. terjedelmü és 3 cm. magas; e felett emelkedik egy 6 cm. hosszu üreges cső, melynek szironya szép sötétzöldes szinü. Egy bronzból öntött csöves szögféle tárgy, mely 7 cm. hosszu és 1$^1/_2$ cm. vastag, lapitott hengerből áll, félgömbü feje 1$^1/_2$—3 cm. átméretü. Egy bronzkarika. Egy más gyürü-alaku egymásra hajlitott végü bronzkarika. Egy zárt

bronzkarika, bekarcolt vonalakkal ékitett. Egy *bronzfürész* lemezkének 4$^1/_2$ cm. hosszu és 1$^2/_3$ cm. széles töredéke. Egy bronzlándzsának felső része. Egy bronzból öntött töltsérféle eszköz. Egy szijvéglemez, 3$^1/_2$ cm. hosszu és 1$^1/_2$—3 cm. széles. Egy bronzból öntött hasábos, gömbös diszmű. Egy kulcsalaku bronztárgy. Egy hatoldalu üres henger peremmel, lakatszerü mű, 2 cm. széles karikával és pecekkel. Egy nyerges alaku bronz fibula töredék 7$^1/_2$ cm. magas, félkörü, lapos lemezzel és sodronytöredékkel. Egy másik nyeregalaku bronzkapocs, letört sodronnyal. Érdekes egy halászó bronzhorog is, éles, hajlitott végü heggyel. Egy kis bronzcsat.

Hevesmegye.

A mátravidéki vasut épitése alkalmával a Pusztatemplom tájékán földkiemelés közben napfényre került egy bronzkori bronzkés, mely gyüjteményemben kiváló helyet foglal azért, mert *csontnyele* épen megmaradt, a vaskos késpengével együtt. Az egyélü, némileg jatagánidomu bronzkés 21· centiméter hosszu, a nyélnél 3, a közepén 2$^1/_2$ és a hegyes végénél 1 cm. széles s háta a nyélnél öt milliméteres vastagságu s innen a végéig fokonkint vékonyodik. A penge a közepén kissé behajlik, hegyes vége pedig fölfelé nyulik s igy eredetileg mind szelésre, mind szurásra alkalmassá volt téve. Különben ép voltánál fogva most is használható lenne, amint hogy találója a zöld patináját már is kissé lesurolta. Nyele 7 cm. hosszu és 1$^1/_2$ cm. széles, félig befürészelt sárgásfehér csontból áll, melynek domboru lapjai három szögeccsel vannak a pengenyulványához erősitve. A csontnyél a zöld patinától szépen zománcszerüen át van hatva; a pengét pedig mindkét lapján bevésett vonal futja körül diszitésül.

Máramarosmegye.

E hegyes-völgyes megye területén is bronzkori emlékek gyakran tünnek elő. Igy inenn az I. kötetben emlitetteken kivül, ujabb érdekes tárgyakkal szaporodott gyüjteményem. Különös egy egészen sima füles, tokos véső, mely vörösrézből öntöttnek látszik, alakja lapos, magassága 12$^1/_2$ cm., éles alja 4 cm., szája csucsorodott. — Egy bronzfokosból alakitott *kalapács,* mennyiben szokásos nyulványai letörettek s igy most csonka és csak 8$^1/_2$ cm. hosszu, 3$^1/_2$ cm. magas peremes tokja megmarad. Sajátságos a három különböző és sajátságos alaku *fokos* is. Az egyik 20 cm. hosszu, hegybe nyuló korongján hat borsónyi dudor diszlik, mig a vágó nyulványa 3$^1/_2$ cm.-nyire kiszélesedik; közepén a nyél tokja peremes és 7$^1/_2$ cm. hosszu. Sulya 350 gramm. A másik 18$^1/_2$ cm. hosszu, foka rövid, félkörü és *csőralaku,* másik vége pedig laposan kinyulik; ez 13$^1/_2$ cm. hosszu, 3 cm. széles és 3 mm. vastagságu, végre a harmadik szintén ily alaku, 19 cm. hosszu, de foka helyett

van egy 3 cmnyi *gombja,* mig a másik nyulványa 12 cmnyi és lapos; peremes nyéltokja 5 cm. magas. Súlya 390 gramm.

Szatmármegye.

Itteni *Magasliget* nevü helységben munkások *bronzlemezre* akadván, ebből dr. Hagara Győző beregmegyei főispán urtól következő tárgyak kerültek gyüjteményembe. 1. Egy egykiló sulyú bronz röglepénynek 8—10 cm. terjedelmü töredéke. 2. Egy 200 gr. nehéz hengertöredék. 3. Egy más 100 gr. sulyú 6 cm. hosszu és $2^1/_2$ cm. vastag hengertöredék. 4. Egy 7 cm. hosszu bronzkéspenge. 5. Egy kétélü kardpengének töredéke. 6. Felcsucsorodott száju tokos véső. 7. Egy 225 gr. nehéz tokos, gerinces véső; éles alja 5 cm. széles. 8. Egy hasonló párkányos véső. 9. Egy töredékes véső. 10. Egy vastag bronzkarperec, ráspolyozatlan állapotban. 11. Egy nagy bronzkarika. 12. Egy tört karika. 13. Azon agyagedénynek, melyben a bronztárgyak rejlettek, darabjai. Egy cm. vastagságu feneke $8^1/_2$ cm. átméretü. Mind e leletek igazolják, hogy a rég eltünt bronzkor emlékei hazánk egész területén el vannak terjedve. Egy kis figyelem és érdeklődés mellett vajmi sokat lehetne ezekből az érdékes mult felderitésére és a tudomány emelésére megmentenünk. Képzelhetni, hogy ekkorig is mennyi ily kincset érő adat veszett el közönyünk következtében!

Csaroda.

Müvem első kötete 68. lapján érintettem, hogy Csaroda község határában arany karikát talált egy pásztor és hogy itt bizonyára bronz régiségek is előfordulhatnak. E rövid közlésem következtében *Bay Ilona* urnő itteni nagybirtokos és a hazai történet iránt lelkesedő honleány, kinek áldozatkészségéből közelebb megjelent dr. Márki Sandornak a *„Bay Ilona — pályadijazással jutalmazott, II. Rákóczi Ferenc“* cimü három kötetes nagy műve is, — levelében értesitett engem, hogy az emlitett szük arany karikát, mely végeivel összeforrasztva volt, egy karcsonton találták az *Aranyásó* nevü ottani dülőben. Ezzel összefüggőleg felhozzá azt is, hogy a környéken, különösen *Fejércse* község határában, aranyleletek gyakran fordulnak elő. A néphit és rege szerint itt hajdan nagy táborozás volt, melynek maradványaúl tekintik a nagy halmazokban talált *arany karikákat,* melyek „egy vékánál“ nagyobb mennyiséget képeztek s a nép ugy véli, hogy lófölszerelések ékitéseül szolgáltak, Emlitett művem 75. lapján rajzban is közlém ez aranyműveket, melyek a népvándorlás korából erednek és Bécsbe kerültek.

Arról is értesitett a tisztelt hölgy, hogy az ő családi földbirtokán, a *Farkasveremnek* nevezett dülőben, melynek közelében a mostani temető terül el, évek előtt még egy egyenes menetü nagy sáncárok vonult el, melyet az ő szülői vonattak be, de célját és

rendeltetését nem tudták megállapitani. Azonban történt, hogy édes anyja elmondása szerint, midőn boldogult atyja sirboltjának alapját itt a kertben kivájták, a föld mélyében kulturrétegre, szénhalmazra és abban szerfelett durva, nagy hosszu tűkre akadtak, ami arra mutat, hogy itt a mélységben valaha emberek tanyáztak. Érdekesek továbbá azon őskori *bronzművek* is, melyek e tájon valóban már előfordultak s melyek közül az ő birtokába került két korongós, csücskös csákány, három szokásos füles tokos, fent párkánynyal ellátott szekercés véső és egy nyiltvégü vastag karperec. A véletlen bizonyára idővel még több ily becses emléket és ereklyét fog napfényre hozni, csak legyen azután érdeklődő, ki azokat az elkallódástól megmentse . . .

Medvefalvai bronzlelet.

Ez igénytelen rutén helység Beregmegye északi határszélén, az ugynevezett Verchovinán (hegyvidéken), a Beszkidek alatti nyulványon elrejtve fekszik a kisebb-nagyobb hegyek és erdőségektől környezett *laturkai* völgyben, a Latorca folyó mentében, mely mellékvonalul szolgál a szomszédos Galiciától lefelé s mely völgyön át már az őskorban is közlekedtek s vándoroltak be az ismeretlen népek, kiknek nyomai, földbe rejtett bronz-ereklyéi e tájon sürün fordulnak elő. Igy néhány év előtt Tissova (ma Csendes) nevü szomszédos helység határában került elő egy szép korongos bronzcsákány, lentebb a hires pudpolóci (most vezérszállási), milleniumi emléktáblával megjelölt hegyszoros szádjánál fekvő rutén helység határában a latorcaparti földeken egy dustartalmu bronzletét, mely különféle csákányokat, lándsahegyeket, karpereceket, szekercealaku tokos vésőket s egyéb tárgyakat tartalmazott, most pedig nem régen a föntebb emlitett medvefalvai határban egy sajátságos *bronzletét,* mely negyvennél több bronzkarikánál, három különböző alaku bronzkés hiányos töredékeinél és egy öv-szerü lemez-sávnál egyebet nem foglalt magában s melyek egy faedényben valának elhelyezve, melynek veresrézből vert vékony abroncsai összekuszáltan hevertek ott. A gyüjteményembe került negyvenhárom karika között csupán egy van, mely apró párkányszerü bekarcolt vonalakkal ékitett, mig a többi valamennyi sima, nyilt hegyes végü s részint hengeres, részint lapitott keretü, mig szironyuk többnyire világos, szennyes zöldes, némelyikén azonban szép, zománc-szerüen fényes és sötétzöld szinü. Átméretük 6 centimétertől kezdve 11-ig váltakozik, lévén közülők hat 1 centiméteres, hét cm.-res 2, hét és fél cm. 3, nyolc cm. 5, nyolc és fél cm. 10, kilenc cm. 8, kilencedfél cm.-res 6, 10 cm.-res 5, tiz és fél cm.-res 1 és tizenegy centiméteres szintén 1. Az a körülmény, hogy e karikák tartályban voltak elhelyezve némileg amellett a régi és sokat vitatott föltevés mellett szólna, hogy azok talán mégis az akkori időben valutát képeztek,

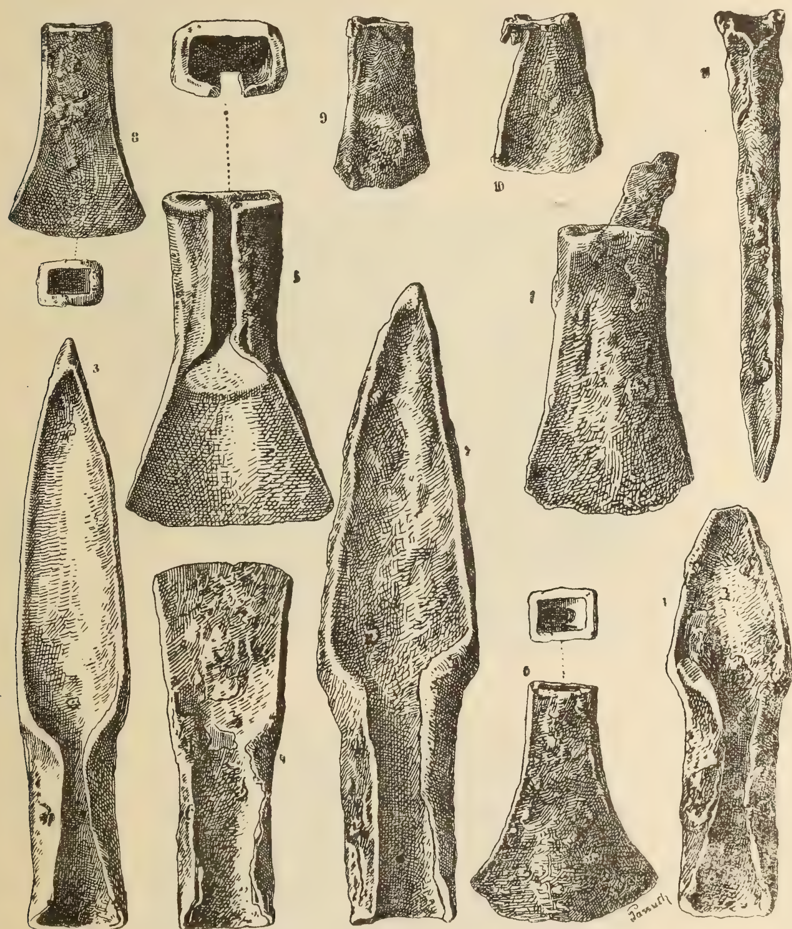
vagyis pénz- s érem-értéket helyettesitettek volna. De e vélelmet ismét az gyengiti, hogy e karikák egytől-egyig nemcsak teljesen különböző terjedelmüek, alakban és súlyban változatosak s hogy minden legkisebb jelzést nélkülöznek, hanem az is, hogy nyiltvégüek s igy feltüzésre s biztos hordozásra alkalmatlanok lévén, igy mégis azt kell elfogadnunk, hogy azok kizárólag *disz-tárgyakúl* szolgáltak s ilyeneket nemcsak a nők, hanem bizonyára a férfiak is, még pedig nagyobb számmal kezeiken, karjaikon s talán még lábaikon is viseltek. Általában majd minden bronzleletnél fordulnak elő ily karikák és karperecek s hajdani elterjedettségükre mutat az is, hogy csak szerény gyüjteményemben is 330 különféle karperec és 18 ugynevezett halántékgyűrü, vagyis nagyobb csavart keretü perec látható. Az ott hevert három bronzkés töredék különböző pengékről való; lévén egy bütykös, illetve csücskés csonka darab 7½, a másik 7 és a harmadik csak 4 cm. hosszu s igy feltünő, hogy azok az ép karperecek közé miért kerültek. Az övszerü *pánt* is, mely 4½ cm. széles s világos kékeszöld szinü, apró törmelékein kivül nyolc kisebb-nagyobb 2—26½ cmnyi hosszuságu darabban került elő s igy összetéve, most épen egy méter hosszuságu. Egyik oldalán van rajta diszül öt vizszintesen fekvő sürü apró pontokkal kivert sor, melyek között nehány kettős, háttal érintkező, fent csigás csavarban kinyuló kacskaringós körszelvény)(alakban van szintén pontokkal kiütve. A sáv végein két-két három milliméternyi lyuk van; egyikében pedig egy 2 centiméternyi vékony sodronykarika lóg. A faedény vékony abroncsai szintén töredezve kerültek elő. A két centiméter széles sávból tizenhat különböző hosszuságu darab s ezek összeállitva 204 centiméternyi hosszuságot képeznek, mig a keskenyebb 1½ cm.-teresből öt darab 71 centimétert. Egy másik, közepén bordás egy cm. széles négy darabból álló sáv-töredék 60½ centiméter hosszuságot nyujt. Mindezeket ügygyel-bajjal összeállitván, szemléltetésül egy 13 cm. átméretü fabödönre hat abroncs-alakban ráillesztettem... Ezen ujabbi s az elöbbi ily leletek folytán tehát valóban megállapitható, hogy a bronzkorban a jövevények, amint ezt már fentebb is megemlitém, a galiciai oldalról, tehát észak felől a Beszkid hegységen át három helyen, tudniillik a laturkai, Klimec felől a vereckei és Oporec felől Kisszolyvánál s Volócnál a vicsai (a mostani Munkács-beszkidi vasuti)-vonalon járatlan hegylejtőkön s vizmosta szakadékokon, nyaktörő völgyeken vándoroltak lefelé *Szolyva* tájára, honnan a latorcai tágasabb völgyön át azután már kissé kényelmesebben vonulhattak le a Munkácsnál kezdődő rónaságra. Különben a szomszédos máramarosi hegységen át is ballaghattak le egyes ily csapatok, amint azt az ottani hasonló leletek tanusitják; valamint azt is, hogy e vándor-nép nem csekély tömegeket képviselt s idővel hazánk mostani területein bizonyára még inkább megszaporodott.

III. Vaselőkor.

Az „Adatok hazánk archaeologiájához“ cimü művem I. kötetében közölt, a régi vaskorból feltárt leleteim következő helyekre vonatkoztak: Árdánháza, Beregszász, Beregszőlős, Boród, Drágabártfalva, Fornos, Ilosva, Iványi, Kálnik (Sárrét), Klacsanó, Kovászó, Klucsárka (Várkulcs), Kislucska, Makkosjánosi, Malmos, Mezókaszony, Munkács, Ormód, Pusztakerepec, Szentmiklós, Szerencsfalva, Szolyva, Sztánfalva (Istvánfalva) és Tarpa.* Azóta tömérdek és behatóbb, tanulságosabb uj leletekkel gyarapodott ezen kétezer évnél idősebb korszaknak multjára vonatkozó adataim sorozata. Ezek alapján immár szükségessé vált, hogy az ott érintetteket, főleg azokat, melyek a Krisztus előtti évezredes korszakra, a *vas előkorára,* vonatkoznak, részint helyesbitsem, részint tüzetesebben, kimeritőbben feltüntessem. Minket e tekintetben leginkább a Munkács környékén, Lovácska, Gallishegy és Klacsanó magaslatain és lejtőin feltárt ama számos ősrégi emlékek érdekelnek, melyek bizonyára a Krisztus előtti hetedik századtól kezdve itt tartózkodott népektől erednek s igy azok itt töltött életjök módjára elegendő és biztos néprajzi adatokúl szolgálnak. Majd nyolcszázra megy az itt felásott tanyahelyekről in situ talált és napfényre hozott ereklyék száma, melyeknek különféle műszereik s edényeik etnographiai, az érmek pedig az időre nézve nyujtanak felvilágositást. Igy, hogy most előlegesen egyebet jellegzésül ne emlitsek, csak azt hozom fel, hogy az itt talált kisebb-nagyobb szekerce alaku tokos vasvésők, melyeket az itt lakott emberek, mint a ház körül legszükségesebb vágó és hasitó műszerül, fejszéül, baltául, faragóul használtak, teljesen olyanok, minőket közvetlenül előttök a bronzkori népek bronzból vagy rézből öntve használtak, miből azt lehet és kell következtetnünk és megállapitanunk, hogy a vasat használni kezdő nép, mely ezt a sajátságos idomu és kevéssé célszerü jellegzetes szerszámot utánozta és használatba vette, közvetlenül a bronzkorszak végén élt és itt lakott, sőt mint alább tüzetesebben előadandom, a vasat az itteni ércből olvasztotta és feldolgozta. Eszerint e tokos *vasvéső*

* Közleményeim: Archaeologiai Értesitő I. évfolyamában: I. kötet: A klacsanói halmokról, II. a zsarnói és krajnai halmokról, IV. kötet: Az árdánházai földvárról. VI. k. Beregmegye régészeti leletekről. XI. Ujabb leletek. Uj folyam. VI kötetben: Beregmegyei vaskori leletek (151—152. l.) Klacsanói gallishegyi vaslelet 345., XI. Őskori telepek Beregszászon. 250. Ujabb őskori leletek Munkácson. XII. k. Ormódi aranykincs. 75. XIV. k. Beregmegyei leletek. 160. — Beregszászi lelet 447. — XV. k. Vaskori lelet Gallishegyen 69. Beregszász 424. — XVI. Beregmegyei régiségek 304. — XVII. k. Mezőkaszonyi gót-sir. 32. l. ábrákkal. — Germánok emlékei Munkácsnál, ábrákkal 333. — XVIII. k. Őskori őrlőkővekről 89. —XIX. k. Lovácskai leletek. 96. — XXI. k. Leletek Munkács környékén I. 138 II. 198. ábrákkal. XXVI. Régibb vaskori emlékek Munkács környékén 337. I. közlemény ábrákkal. XXVII. k. II. közlemény 151. XXVIII. k. 250 l. III-ik közlemény. Ábrákkal.

itt a bronz- és vaskorszak *átmenete jeléül* tekintendő, annál feltünőbben, mert ez emberek sem a bronzkorban, sem a vaselőkorában a később használatba jött mostani alaku nyeles fejszét, baltát,

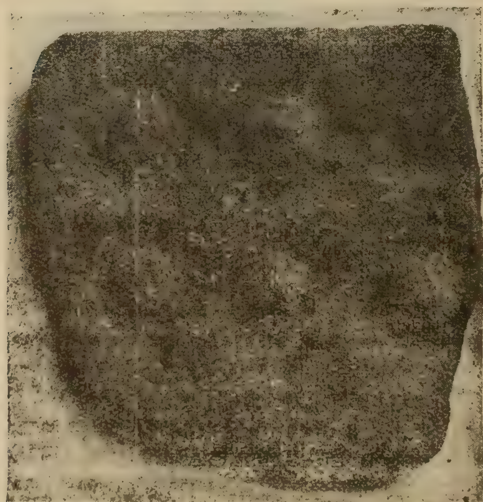

IV. ÁBRA.

faragót nem ismerték, a technika e művének előnyeivel még nem barátkoztak meg. Mi annál különösebbnek tetszik, mert ugy a bronz-, mint a vaselőkorában ily alaku nyeles fokosok, buzogányok s kisebb-nagyobb kalapácsok már divatoztak, vágószerszámok azonban nem. Jellegzőnek kell tekintenünk itteni leleteknél azt is, hogy a sok vastárgyak közt bár aránylag csekély mennyiségben, de mégis előfordultak *bronz-műtárgyak* is, még pedig oly meggyőződést nyujtó

módozattal, hogy azokat itt öntötték és készitették, mennyiben az *öntőminták,* sőt azokban egyes bronzmaradékok s olvasztó grafittégelyek és nyers bronzérc darabok is előfordultak. Ennélfogva ha ez adatok nyomán a régészek által elfogadott külföldi korhatározó osztályzatokat elfogadni akarnánk, meglehetne az időszakokat itt is állapitani. Én azonban megvallom, mindig kétkedtem abban, hogy a mi hazai ezen nemü leleteinket a tőlünk vajmi távol eső hallstatti osztrák és laténei svaizi leletek minősitési skálája alá foglaljuk. De mennyiben ettől a külföldi és hazai régészeink nem ide-

V. ÁBRA.

genkednek, más jobb és biztosabb rendszer hiányában alkalmazkodjunk mi is ez általában elterjedt osztályzathoz. Egyébiránt e tekintetben kiemelem majd másoknak véleményét is.

A *vaskorszakot* két részre osztják: a régibb vaskort a *hallstatti* és az ujabb vaskort a *laténei* izlés szerint jellemezvén. A hallstatti korszak, mely a tiszta bronzból az első *vaskorszakba* való átmeneti időszakot jelenti s ezzel a korszakkal hazánkban a tiszavidéken s az erdélyi részekben *szkitha-kultura* lép fel, a Krisztus előtti 7-ik századtól a 3-ik századig tartott volna. A *második, vagyis ujabb* vaskorszak a *Laténe*-korszak, mely a Kr. e. 3-ik századtól a Kr. utáni első század végeig terjedne. A hallstatti kor főszereplője hazánkban *illirség* lenne, mig a Laténe izlést a *keltaság* honositotta volna meg. Az első korszak a bronz- és vasátalakulásának korát fogadja magában, a másik szak pedig a kifejlett vasipar korszaka.

Ettől eltérően *Lubbok* (Történetelőtti idők I. 22. l.) irja, hogy a Salzburg melletti *Hallstatt* területén felásott sirok a bronz és vaskor közé átmeneti időszakból valók, mennyiben azokban vegyesen bronz- és vaseszközök találtattak. Ezek között voltak *bronz* ékszerek, edények és fegyverek; valamint *vas* fegyverek s más tárgyak, borostyán, üveg, cserép és kőtárgyak is. Ez utóbbiak csekély mennyiségben. Ez némileg a mi itteni felásott telepeinkre is illik. Mások szerint (Archaeologiai Értesitő XX. k. 130.) a vas először kezde terjedni Európában a hallstatti pariodusban Kr. e. 1500—1300-dikig való korban. A temetkezés vegyes volt. Az égetés régibb, mint az eltemetés északi Itáliában; viszont déli Olaszországban és Boszniában a hulla eltemetése régibb, mint az égetés e hallstatti korhan. A hallstatti és laténei alfelosztásokkal szemben feltünőnek lehet állitani azt is, hogy a *boszniai glazináci* területen, hol huszezer régi sirhalom találtatik, az eddig ezernél több felásott sirban a Kr. előtti XI—V. századokból eredő arany, ezüst, bronz és vastárgyakat vegyesen elrakva találtak, sőt aranyozott és borostyánkőmüve-

ket is, valamint a korjellegzőnek tartott iv-, csolnak-, nyereg- és sodronytekercses fibulákat, kapcsokat is együttesen.

A svajci *neuachteli* határban 1855. évben feltárt laténei régi telepen találtak teljességgel oly alaku vastárgyakat, melyeket ott *kelta-germánoknak* tulajdonitanak, minők nálunk Munkács környékén, a lovácskai és gallishegyi lejtőkön kerültek napfényre és gyüjteményembe. Egyenes kétélü kardok, hosszukás lándsahegyek, paizsdudorok, nyilak, harcisarlók, kések, tokos vésők, zabolák s egyéb számos különféle hází és gazdasági eszközök. (Les Helvétes a la Téne Notice historique stb. Paris 1886. ábrákkal.) De ugyanily tárgyak előfordulnak *Németországban, Frankfurt a M.* mellett *Neuheim* város környékén, melyeknek ábráit kiadta a frankfurti város hatósága ily cim alatt: „Die Neuheimer Funde in den Museen zu Frankfurt am M. und Dramstadt 1903.“ Ezek a mienkhez egészen hasonló tárgyak a frankfurti és darmstadti városi muzeumokban vannak kiállitva és elhelyezve.

Hazánkban különösen Darnay Kálmán Sümeg vidékéről gyüjtött és közölt Arch. Értesitőben és külön kiadásokban a miénkhez teljesen hasonló emlék- és ereklyetárgyakat, melyek állami költségen Sümegen létesitett kulturházban vannak kiállitva, aminthogy *dr. Jósa András* is Szabolcsmegyében gyüjtött sok bronztárgyakon kivül ily vaselőkóri müveket, ereklyéket, melyek Nyiregyházán a megyeházában elhelyezvék. A *szegedi* muzeumban is láttam néhány ily régi vaskori azon vidékről való tárgyat, aminthogy én néhány vas és kerámi darabot a tornamegyei *szádelői* szikla hasadéki völgyben is kiástam.

Szkithák és kelták.

A föntebbi előadás folyamában szó esett a *szkithákról és keltákról,* mint kik a hallstatti és illetve a laténei korszakban szerepeltek s igy megállapitandó lenne, ezek közül melyikök volt a Munkács vidéki telepeknek lakója s birtoklója. A *szittya vagy szkitha* nép, kutatásaim szerint egyike a legrégiebbeknek. Előfordul nyomuk már az Ószövetségben, a zsidók történetében (Mózes IV. 26. v.) hol a kommentárban ez olvasható ott, midőn Józsua király megrettent az átkoktól, „minthogy azon időben oszlott föl a kaldei babiloni birodalom s a *szkithák* már Egyiptomig nyomultak.“ E szerint a szkitháknak azóta sokfelé kellett elkalandozniok, hogy e tájra is jussanak. Nagy Géza szerint a turáni népcsaládhoz tartozó szkithák a Krisztus előtt XV—V. században három időközi áramlatban vonultak át Ázsiából Európába. Vad és kóborló csoportok az Alduna vidékéről a 7. században Kisázsiába, mint a bronzkorról szóló fejezetben felhoztam, a trójai terület VII. rétegére is becsaptak és ott egyidőre elhelyezkedtek, akkor Kymmer és Trer néven szerepeltek és emlittetnek s bizonyára ismét későbben onnan

kóborlásaik közben ide visszakerültek s a keltákkal, mint ellenfél érintkeztek, mint azt alább kifejtendem. Tudósaink a *szkithák* eredetéről s elszármazásairól oly eltérően irnak, hogy zavaros állitásaikon bajos eligazodni. Sokan a *szittya vagy szkitha* nép közé vegyitik a magyarokat is épen ugy, mint a *keltákat,* de nem kellő igazolás mellett. Igy Béla király névtelen jegyzője szerint (I. és V. fejezet) Ázsiának *Scytha* nagy földje határánál, melyet Kelet felé Dent-Magyernek neveztek, a Góg és Magók nemzetek laktak, kiket Nagy Sándor berekesztett. Scythiának első királya lett volna Magók, Jáfet fia s azon nemzetet Magók királyról nevezték *Magyernek,* kinek nemzetségéből származott volna maga Attila hunkirály is, ki Pannonia földjére jött. S ennek alapján Anonymusunk a magyarokat is *szkitháknak* tartá s művében igy nevezi. Hermann Hirt az indogermánokról közelebb kiadott művében, a kelta és szittya kérdést szintén nem oldja meg, épen ugy, mint a finn-uger törzsökét sem. Deniker kutatásai alapján a *keltákat* embertanilag a sötétszinü, brachykephalis, apró növésü typusának mondja, nyelvészeti tekintetben pedig szerinte a cseh és vend nyelv kelta elemeket és sajátságokat mutatna . , . A déleurópai szithákban pedig oly iráni népet lát, amely a Kaukazus vidékéről Európába visszavándorolt.

Különben ezen homályos kérdés felett már évszázadok előtt sok bölcs férfi törte a fejét. A szkithákról ötvennyolc görög iró emlékszik. Az első Heriodos, ki K. e. hétszáz évvel, az utolsó Marinus Thyrius, ki K. u. 360 évben élt. Rhodusi Apollonius szerint, Timaeus Szkithiának ötven népét sorolja el, K. e. 230. évben Ptolomeaus Claudius (138—180 K. u.) ötvennél több népnek jelöli meg lakhelyét, részint mint szkithákat, részint mint azok szomszédosait. E szerint is a szkitha szó nagyon is tág értelmü.

Régészek közül többen abban a véleményben vannak, hogy ugy a hallstatti, mint a laténei korszakban az árja, semi és turáni népcsaládokhoz tartozó népek kulturája látható a feltárt emlékeken, de hogy különösen melyik népfaj az, biztosan nem tudják. Sajnos hogy e tekintetben, de az időre nézve is, a vélemények eltérnek. Nagy Géza szerint (Arch. Ért. XXIX. 372), az 1500. Kr. e. megindult Szkitha-áramlat folytán a kelta-, latin- és graeco-illir törzsek is megmozdultak. Ez áramlatban a finn-ugor törzsek voltak az elsők. Az agithir vagy Katiurok eredete ismeretlen, ezeket s a Szkitáságot a Kr. e. IV. század körül Nyugat és Északnyugat felől megindult kelta- és germanáramlat visszaszoritotta s az agathyrok, kiket Herodotos a Maros vidékére helyez, a Kr. e. első században már az azovi és Don kivül tanyáztak. Mások szerint a *keltákat* (panonok?) hazánkban félévezredes tartózkodásuk után Kr. u. első század 8-ik évében Augusztus római császár meghóditotta volna.

Általában mégis a *keltákat germán fajnak* tartják s igy az

indogermánok közé sorozzák. A szaktudósok a *germánok* közé a a németeket („nemetes“), skandinávokat, angolokat és hollandokat, a *kelták* közé pedig a gaeleket, ireket, vallisiakat és bretonokat. Érdekes, hogy az irek és bretonok 1901. évben Dublinban azért gyüléseztek, hogy mint a régi kelták utódai, a régi nemzeti nyelvüket és szokásaikat fentartsák és ápolják.

Nézetem szerint a kelták *germánok* voltak s e környéken már a Krisztus előtti évezred második felében laktak, mint azt a feltárt tanyahelyeiken talált ugynevezett *ezüst barbár érmek* is, melyek a Kr. e. 5. és 4-ik századból valók, bizonyitják; de az itt gyüjtött százakra menő

VI ÁBRA.

bronz-, vas-, ezüst- és agyag (keramiai) műtárgyak is, melyek a hallstatti és laténei emlékekhez teljesen hasonlitanak, igazolják. Ennek ellenében pedig szerény véleményem szerint az a kóborló *szkitha* nép, legalább az, mely környékünkön is megjelent s itt a keltákkal a Latorca folyó jobb partján álló Óvár-tól a Háthegy mentében Borsova folyóig, az ottani Sztremtura nevü várig terjedő földerőditett vonal közepén fekvő *árdánházai földvár* környékén diadalmasan megütközött, *szlávfaj* lehetett. A földvárat, melynek lejtőin a laténei korszakra emlékeztető fegyverzettel és fölszereléssel ellátott vitézek tetemeit feltártuk, „*Bogoszláv*“-nak nevezi maiglan az itteni nép.

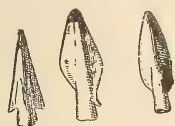

VII. ÁBRA.

E tekintetben érdemes a följegyzésre, hogy nem régen dr. Reinecke Pál, a mainzi muzeum tudós őre és neves régész, nálam Munkácson néhány napot töltvén és magának jegyzeteket készitvén, gyüjteményemben nem csekély meglepetésére feltünt neki a többi között azon szivalaku apró keresztvassal ellátott *vastőr*, (mely Árdánházánál a Hegyháton kelta-féle fegyverek közelében találtatott), melyet ő *szkitha-tőrnek* deklarált s megjegyzé, hogy mostani Orosz birodalom északkeleti részeiben tett utazása és ottani muzeumok megszemlélése közben csupán két ehez hasonló tőrt talált, melyeket ott szkitha ereklyének tartanak. Megjegyzem, hogy e tőrt régészeint azelőtt avar-nak nézték.

Ily alaku tőrök s illetve rövid kardok azonban azóta hazánk más vidékein is előfordultak

s Reinecke ezek, ugy a két és háromélü nyilhegyek s különösen a szélesöblü fémüstök, mint egyéb bronz és vastárgyak idomaiból törekszik levonni azt, hogy a szkithák több izben törtek be a Kr. e. hetedik századtól kezdve ide s itt a IV. századig laktak s s hogy utjok Ázsiából Alsóvereckén át vezetett hazánk mostani területére, még a bronzkorban is. Igy szerinte nyomuk a Mátra aljában, Gyöngyös város közelében a gyöngyöshalászi határban egy szőlőhegyen kiásott urna-temetőhelyen is feltárt, melynek lelet tárgyai közt a szivalaku rövid kard is előfordult, melyet a mellékelt ábra is mutat (X.), mig a többi mellékletei szerintem a keltáékhoz hasonlitanak; különösen a keskenynyelü köpüs véső, a 3-ik számu lándsa stb., melyek a szkitha voltukat némileg kétségbe hozzák. Ily szkitha régiségek előfordultak Beregen kivül Szabolcs, Hajdu, Borsod, Nógrád, Pest, Arad, Zala s más megyékben, de különösen Erdélyben is.

VIII. ÁBRA.

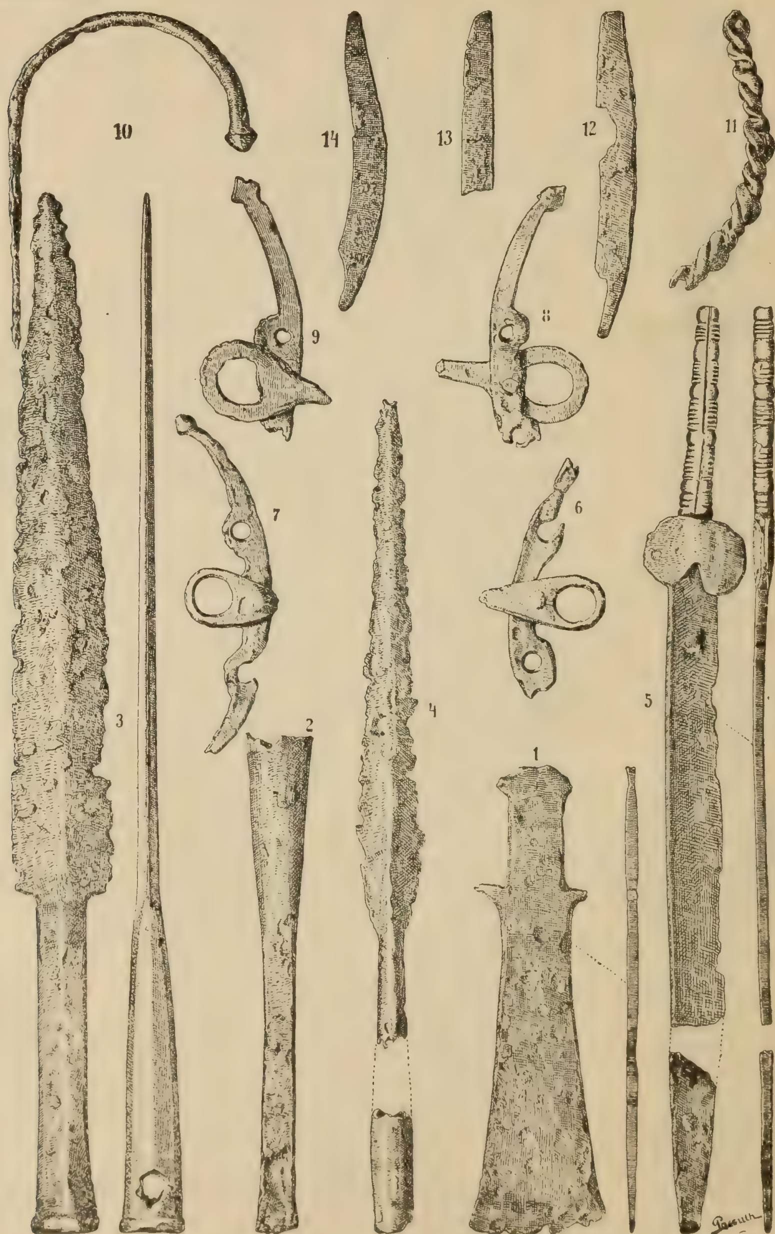

IX.

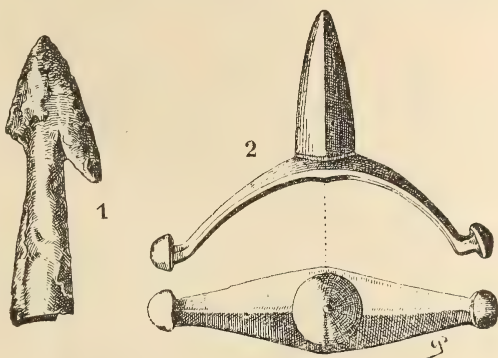
Nézetem szerint az a kelta népség, mely Krisztus előtti évezred másod felében itt sokáig tartózkodott, mert Munkács körüli tanyahelyeiken nemcsak gazdasági és házi iparművekkel ellátott készségeik s felszereléseikkel bőven el voltak látva, hanem mi hosszu idei megállapodásra mutat, majd minden család az itteni kemény trachitkőzetből diszesen és ügyesen kifaragott sulyos kézi őrlőkövekkel is ellátta háztartását, mi, valamint a tömérdek ásó, kapa és sarló tartós földmivelésre való berendezést tanusit, bizonyára innen csak külső erőszakos támadás és üldözés folytán iramodott el oly gyorsan, hogy magokkal a megriasztott telepesek csupán a legszükségesebb, legértékesebb és könnyebbnemü ingóságaikat, ékszereiket s pénzeiket vihették el, mig a többi összes készségeik, még az akkor bizonyára értékes és becses vas műszereik is, melyeknek száma ezerre megy, itt hagyva, elmenekültek. S talán nem tévedek, ha felteszem, hogy az őket győztesen elűző *szkitha-csoport* azok ivadékaiból állott, kik mint a bronzkori fejezetben érintém, a hetedik

században Kr. előtt a Duna alsó vidékeiről a trójai 7-dik telepét egyidőre megszállottak volt s kik hosszabb idő multán ismét mint a bolygó üstökös feltünvén, északfelől a Beszkid hegységen át ide visszakerültek.

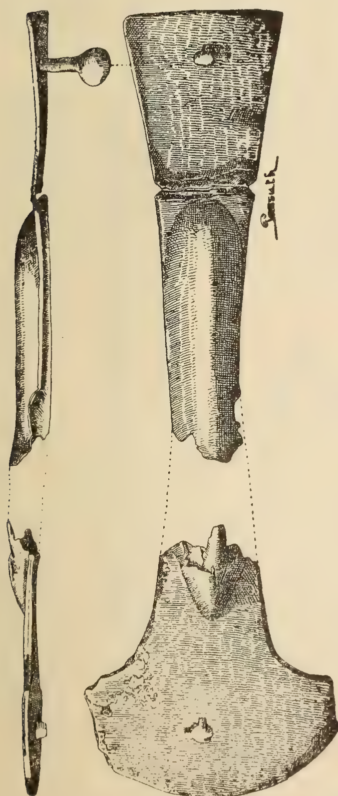

X. ÁBRA.

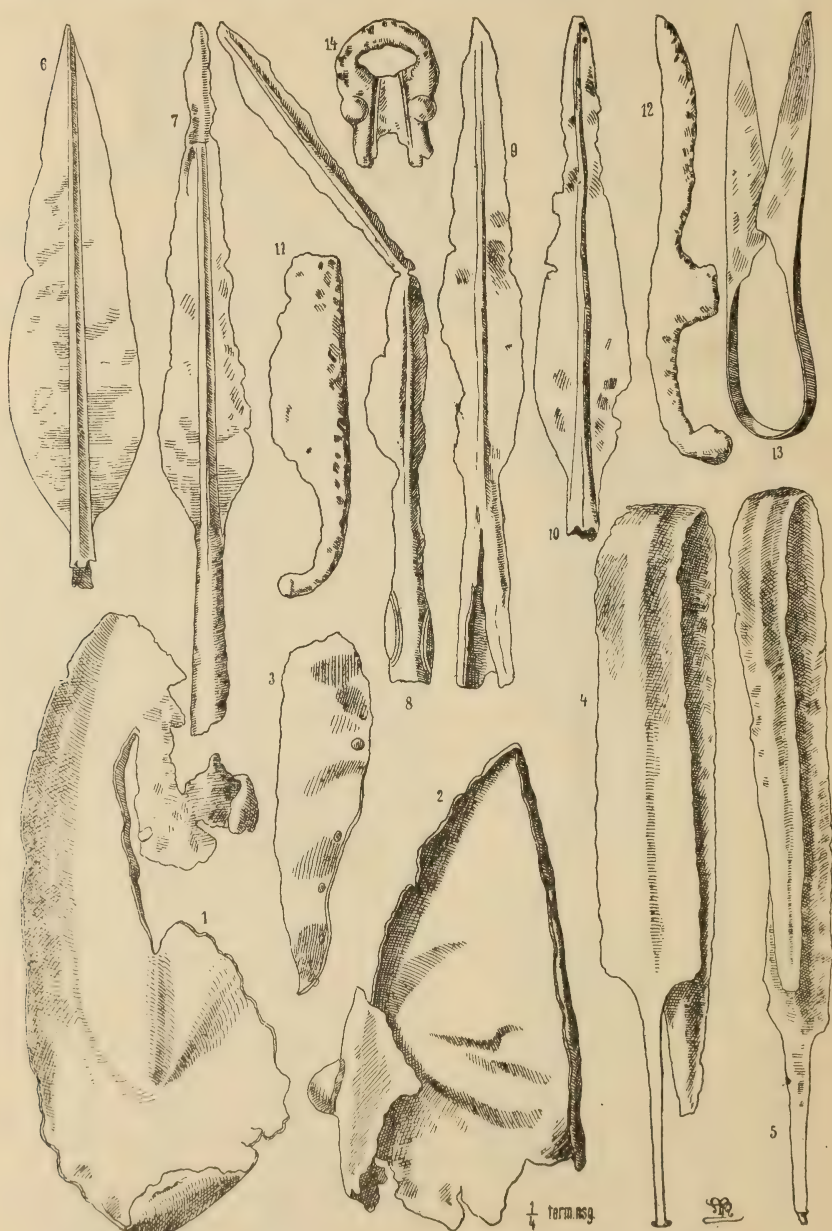
Mint emlitém, a döntő ütközet a kelták és szkithák között Árdánháza kőrül az ottani lejtőkön történhetett. Ezt látszik igazolni az a körülmény, hogy az árdánházai Bogoszláv nevü földvár alatt a Rokutni és Ternik nevü dülőkben, de a határos Istvánfalva (Sztánfalva), Kislucska s Keletről Ábránka területein a feltünt hasonló nyomok szerint kelta- és szkitha-fegyverzetü vitézek tetemei nyugosznak. Eddig több ily sirt tártunk fel, melyekben a kinyujtózkodott csontváznak csupán elmállott fejéres alakja tünt fel, de a fegyverzete épen megmaradt. Ez állott egyenes kételü pallos alaku kardokból, (XI. r.) kételü hosszu vékony tokos lándsákból, néhány késből, kétágu u. n. szakállos tokos nyilcsucsból s egyéb vas készletből, mint csat, sodronyos csónakos kapocs, lemez karika, tölcséralaku paizsdudorból és három igen apró hegyes tüskével (XII.) ellátott felcsatoló sarkantyuból. (XII/a) Feltünő, hogy az eddig e tájról gyüjteményembe került hat pallos közül három (XI. 1. XIII. 4.) összehajtva került a tetemhez, mig a többi nagyobb, majdnem méternyi ép és egyenes. A nyolc lándsacsucs is különböző, kisebb-nagyobb, valamint az öt kés is; ezek között egy különösen elüt a többitől az által, hogy egyenes, egyélü és sulyos, 36. cm. hosszu. Érdekes egy, az árdánházai lejtőn a tetemnél előfordult vaslemezü sodrony tüskés kapocs is. Vajon a két-három rétbe csavart kard nem-e arra mutat, hogy az a legyőzött ellenségé volt, kihez azt igy az akkori hit szerint azért tették, hogy hogy annak hasznát ne vehesse, ha

XII/a. ÁBRA.

XII/b. ÁBRA.

feléledne. Ugy látszik, hogy az árdánházai ütközet a szlávok diadalával végződött. Az elfoglalt földvár fensikján diadalmi ünnepet ültek, Istennek áldozatot tettek s innen elnevezték a helyet *Boguszláv*-

XIII. ABRA.

nak, mi annyit jelent, hogy Istené a dicsőség! Érdekes az is, hogy a szolyva-hársfalvai völgyben kiásott vastárgyak között ez utóbbiakhoz hasonló lándsák, kard, paizsdudor s egyéb tárgyak valának, mi szerintem egyszersmint a bevonuló utat jelezné.

A Munkács-vidéki kelták néprajza.

Hogy ezen társadalmi és családi életet folytatott szorgalmas és jóravaló nép e tájon, különösen a 299 méter magasságu Lovácska és Gallishegyek meredélyes lejtőit s nyugat felől a Klacsanó község felé huzódó Obücs-hegy hátát választá magának megszálló helyéül, annak tulajdonitom, hogy az alattok a Dunáig elnyuló róna területet, különösen a Szernye- és tovább a Tisza-vidéket, a kiáradó vizek, tavak és mocsarak boritották. Hiszen még száz év előtt is a Tisza és mellékfolyóinak szabályozása előtt e vidék, különösen tavaszkor hóolvadás vagy tartósabb esőzések idején, meg nem közelithető oly ártérből állott, melyet legnagyobb részben cser- és tölgyfa erdők, rengetegek boritottak. Igy e nép tartózkodásául a magaslatokon biztosabb elhelyezést találván, ott nyugottabban élhetett. Az emlitett hegyek alján folyt akkor a Latorca folyó, mely ugy, mint az árterek többi vizei halakkal s az erdőség a vadak minden fajaival dusan eltartták a telepeseket, kik azonfelül mint őstermelők a dombokat és lejtőket hosszukás keskeny ásóikkal és szárnyas kapáikkal művelhették s a füvet apró sarlóikkal lenyeselhették. Eddig a magaslatokon mintegy huszonnégy tanyahelyet, kulturréteget kutattam át, melyekből ezernél több különféle házi, gazdasági és hadászati műtárgy került elő, ami elegendő anyagul szolgál arra, hogy a kétezer év előtti megszállók életmódját feltüntetni lehessen.

Lakóhelyek és azok felszerelése.

A tanyahelyek és hajlékok minden rendszer nélkül voltak e nagyterületü két hegy lejtőin, környöskörül, a délkeleti meredek oldalán épen ugy, mint az északnyugatin, hol alantabb, hol magasabb nivón elhelyezve. A távolság egyik a másikától szintén különböző volt. Kettő egymás közelében sehol sem állott. Pedig ugy képzelem, hogy akkor e hegyes területet, mely most alkalmasabb helyein nagyrészben szőlőmüvelés alatt áll, szintén lombos erdőség fedte, mert északnyugat felől még most is ősi erdők keritik. Ugy látszik, hogy a szórványosan elhelyezkedett családok bizalommal viselkedtek egymás irányában s nem féltették vagyonukat egymástól. Hogy pedig hajlékaik jól elvoltak látva értékes készletekkel és szükségletekkel, azt a leletek igazolták. Igy Gallishegy déli oldalán *Nedeczey János* munkácsi birtokos és kiváló hazafi * itteni szőlő-

* Irásközben értesültem, hogy e nagy férfi most (jun. 13.) a megyénél ***százezer koronányi*** uj alapitványt tett a Munkács városban felállitandó tanitó-

jének közepe táján feltárt egy ily őskori tanyahelyen harmincnyolc darab szép készitésü vas eszköz találtatott, melyek közt volt hét sarló, öt kés, öt tokos-véső szekerce, öt hosszu véső-féle tokos henger, ásók, kapák, tőrpenge, lemezes karkötő, négy lándsacsucs, két harci kasza, egy kalapács, bőrvágó dikics, vaspánt és abroncs ráf, láncocska, horog, karikás kampó, orsó suly, agyagbögre és grafitedények töredéke. Későbbi kutatásom folytán találtam még ott közelében grafitos rovátkos edényt, cserepeket, hegyes tokvéget, melyet lándsahegynek használhattak, nyilcsucsot s egyéb apróságot. E hegynek nyugati oldalán egy másik ily tanyahelyen huszonkét vastárgy fordult elő, melyek közt volt öt nagy kaszafegyver és nyolc kisebb, három tokosvéső-féle szekerce, két csuklyós zabola, hoszszukás szárnyas ásók, kapák és grafitos s agyag edények. Feljebb a Lovácska északi oldalán egy szintén felásott tanyahelyen ötvennél több különféle vas-eszköz feküt szenes, hamvas kulturrétegen, ezek közt volt üllő, fogó, tokosvésőalaku szekerce, faragó s balta, kés, bőrvágó, dikics, kalapács, zabola, szárnyas hosszukás kapa, ásó, sarló, pánt, vasfüllel ellátott kőgolyó, körtealaku suly, lándsacsucs, fenőkő, agyag- és grafitos edények cserepei, örlőkövek, sőt még két ezüst ugynevezett barbárérem a K. e. 4-ik századból. Ily tartalmuak voltak a többi felásott tanyahelyek. Miből arra lehet következtetni, hogy az egyes családok itt nemcsak gazdálkodással, vadászat és halászattal foglalkoztak, hanem háziipart is üztek s köztök a fegyverképes férfiak a harcosok létszámához is tartoztak; fegyverzetüket leginkább kasza, kard, lándsa, nyil, kés és tokosvéső alaku szekerce képezvén.

Bizonyára akkor is mintegy kétezer év előtt, e tájon a mostanihoz hasonló éghajlatu időjárás uralkodott s igy nem érintvén a tavaszi és nyári meleg időszakot, midőn minden bokor és lombosfa szállást adott, a telepeseknek a légkör sajátságaihoz s változatos viszonyaihoz alkalmazkodni kelletvén, hajlékaikat ugy késziték, hogy különösen a hosszu és dermesztő tél hidege ellen jól megvédve legyenek. E végből, mint a lelethelyek fekvéséből kivenni lehetett, hajlékaikat ugy késziték, hogy a meredekebb lejtőn kiegyengetett gorcot alakitottak s azon mintegy méternyire a talajt kimélyitvén, reá sövényfonattal vagy hajlitott falapokkal összerótt putriszerü lakóhelyet állitottak, mely egyszersmind konyhául, tüzelő és tartózkodási helyül szolgált. Ebből a hegyoldalba némi üreget, vajnát ástak, mely a kamarát képezte. Az ily helyiség 4—5 méternyi kiterjedésü lehetett. Ez füvel, kéreggel vagy fahasábokkal, vagy mi valószinübb, rudakra fedélszerüleg boritott földdel s gyeppel

---

képző intézet ösztöndij-céljaira tiz tanárjelölt részére évi 400 koronával; holott tavaly az itteni főgimnáziumi internátus javára *ötvenezer koronát* adományozott alapitványul. Valóban ez tüneményszerü fénysugár borus egünkön a mostani önző s anyagias világban. — Sic itur ad astra!

XIV. ÁBRA.

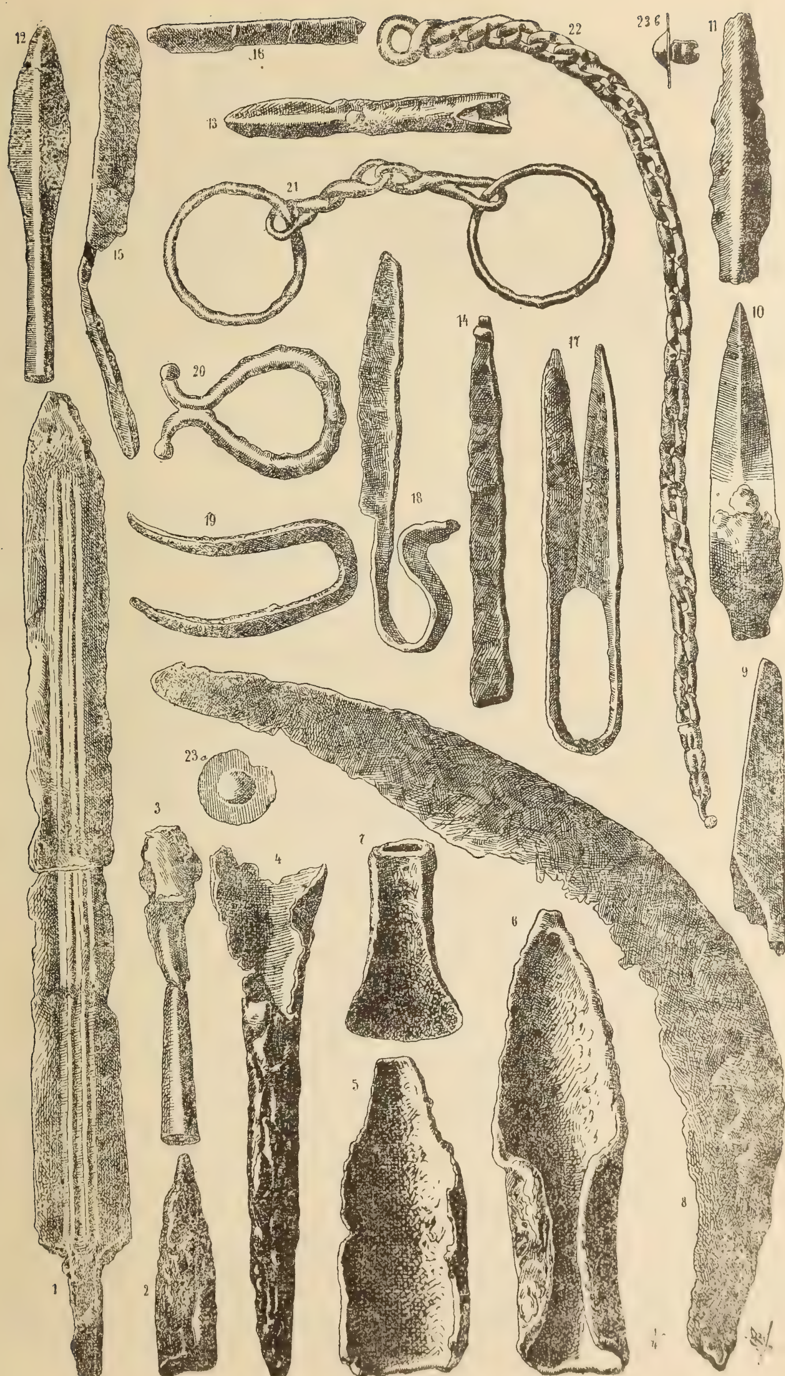
volt befedve. Kürtővel is el volt látva, melyen a füst kitakarodott s a kürtön fa — vagy vasrud volt keresztül fektetve, melyről a horgos, kampós végű lánc csüngött alá a bogrács felakasztására. Egy iy szenes tanyahelyen találtam három darab /\ ék alaku hasitott 3 cm. széles 25—31 cm. hosszu száru alsó végükön lyukkal átvert vasráfot, melyek a fedél ormán lehettek felszögezve; egy más 65 cm. hosszu hasonló vasráfból készült horgos végü 2______(pánt pedig valószinüen a kürtőnél alkalmaztatott. De ezeknél jelentőségesebb az itt kiásott kétágu ép *bográcslánc* (XIV.) (gangó), mely a tüzelőhely felett csünghetett és a bogrács felakasztására szolgált. Egész hossza ezen három helyen hosszabbitó kampókkal ellátott függőláncnak 148¹/₂ cm. és 1.600 kgramm sulyu. Felső része kétágból áll, melyek 1 cm. vastag négyzetü, de csavarszerüleg diszitett rudból készitvék úgy, hogy a közepén egy-egy karikába illesztvék s felső végükön horgos kampóval ellátvák; a két rud azután 28 cm. hosszu láncba van foglalva, melyről ismét az alsó mindkét végén kampóval ellátott rud csüngött, melyre a bogrács, kondér vagy más kalantyus *főzőedény* akasztatott. Ezen bográcslánc négy részbe volt összehajtható, valószinüen könnyebb elhordása végett. De ez érdekes eszköz egyszersmind azt is igazolja, hogy egykori használói elegendő magas hajlékokban laktak, mert az 148 cm. hosszu lévén, ha feltesszük, hogy a rátett bogrács a kalantyuval együtt legalább 40—50 cm.-nyi s az alatta emelkedő tapasztott tüzhelytőce legalább 15—20 cm.-nyi magas volt, ugy a hajléknak 2.18 méternyinél magasabbnak kellett lennie. Ilyen bográcsláncok töredékeit más helyen is találtam, valamint bogrács kalantyukat. Ugy látszik, hogy lakhelyeiket elzárható ajtókkal is ellátták, mert több oly szemes-szöget találtam, melyek sasra alkalmazott rekeszekből valók. Az ily helyeken előfordult különféle póc-horgok, párkány kampók és kávás pócfoglaló vasak bizonyára szintén házias célra szolgáltak. — A *tüzhely* többnyire ugy volt alkotva, hogy 1—1¹/₂ méternyi átméretü körbe kődueokat helyeztek s azt agyaggal kitapasztották. Az ily tüzelő hely, azt hiszem, képezé a család gyülő központját, mely különösen zimánkos és zivataros idő-

ben, vagy télvész idején alvó, tartózkodó és foglalkozó helyül is szolgált, mint melynek melegitő lángjánál egyszersmind pihengettek és az üditő álmot élvezték; amellett, hogy a tüz és parázs felett függött bográcsban párolgott az éhség csillapitására főtt eledel; mig melegebb időben künn a szabadban lombos fák vagy szinekben tartózkodtak. Több helyen láttam, hogy a tüzhely mellett volt elhelyezve egy terjedelmes *laposkő,* mely asztalul szolgálhatott. Egy ilyen, mely $1^1/_2$ méter hosszu és majd egy méter széles és 8—10 cm. vastagságu volt, a Csomár István munkácsi főgimn. tanár gallishegyi szőlője gyepes aljában közel a hegyi pataknál feltárt tanyahelyről került elő őrlőkövek és számos vas és bronz készségekkel együtt. E követ ő sokáig a pincéje torkolatánál lombos fák alatt kövekre fektetve a mulatozók számára asztalul használta, de végre is egy záporeső okozta árviz elsodorta és eltörte. Az ily laposkő mellett állhatott a sujkó, melyen az *őrlőkő bokor* állott s melyen a naponkénti lisztet vagy inkáb darát aprózták a felső lyukas kőlapnak fel-le való dörzsülése által. Ily célra és zuzásra szolgálhatott az a szép és érdekes itteni *trachit kőből* kifaragott és kivájt *mozsár* is, mely ép állapotban került a gyüjteményembe. 31 cm. magas és 26 cm. széles kőducból van alakitva, 21 cm. mély öble 11 cm. átméretü s fent jól elkoptatott a használattól. Súlya 30 kilogrammnál több.

Foglalkozás. Életmód.

Természetes, hogy ugy a házvitelnél, mint a réz és vasfeldolgozásánál nagy jelentősége volt a *tüznek,* aminthogy általában ez elem az emberiségnek egyik főkellékét képezte folytonosan. Itteni telepeseink már könnyü módon tudtak *tüzet gerjeszteni,* mennyiben ahhoz a *kovát és acélt* használtak. (XV. 7—8.) Tanyahelyeken több tüzütő csiholó acélt találtam. Ezek kerülékes alaku, 7—10 cm. hosszu s közepén 2—3 cm. széles, fél cm. vastagságu keretből készitvék. Sajátságos, hogy ily acélütők jelenleg is divatosok s igy bizonyára nemzedékről-nemzedékre szállták mintául. Kova és más tüzkőszilánkok majd minden tanyán találtattak, néhol 5—6 cm.-nyi terjedelmüek is. S a tüzelésre való faszerzés sem járhatott nehézséggel, mert az őserdők hulladék és rőzsefában bővelkedhettek.

Itt lehetett a szerszámfa-faragásra, simitásra és gyártásra szükséges műpad is, valamint az illető hivatásos iparosnál a kovácsmühely és bronzöntő helyiség, számos üzleteihez szükséges szerszámaival, (XI.) fogó (XX. 3.) véső, favágó, ágvágó és kerékgyártáshoz való különféle tokosvéső-alaku balták, szaluk, fejszék és szekercék, melyek mind felülről lefelé ható tokkal valának ellátva. A varga és szijgyártó itt tartá szükséges sajátságos műszereit, félkörü *bőrvágó* késeit és dikicseit, (XIX. 2, 3, 4.) melyek (XXIII. 5.) a mostaniakhoz hasonlók, valamint a mai juhnyiráshoz hasonló

XI. ÁBRA.

kisebb-nagyobb *ollókat* (XI. 17, XIII. 13. és XVI. 4.), melyek oly jó anyagból készültek, hogy még most is ruganyosak és jól mozgathatók. S bizonyos, hogy az ily helyiségben tartózkodók nemcsak a tüzhelyen rakott lángtól nyerték a sötétség beálltával a megkivántató világitást, hanem a célra már csinosan kidolgozott agyagcsészeszerü *mécseseket* is használtak, melyekben faggyu vagy zsirba kanócot tevén, igy meggyujtották. Több ily agyagtálacska-töredékeit találtam behajlitott karimával; egy ily $5^1/_2$ cm. átméretü és 4 cm. magasságu fogantyuval volt ellátva s oldala a lángtól és füsttől feketés. Mi több még a helyiségek füstölésére és *szagositására* is törekedtek, mennyiben egyik-másik helyen 3—8 cm. széles és 3 cm. vastagságu, kisebb-nagyobb feketés, belül fényes, könnyü *gyantaszerü* tömböket, ujjnyi vastagságu lapokat találtam, melyek meggyujtva, most is *jó illatot terjesztenek.* Ehez való egy lyukasztott körded agyagdoboz is került elő.

Ugy vélem, hogy a lakóhelyiségben s a hegybe nyiló vájásában tarták még az élelmezésükre szükségelt gabonát, erdei magokat, makkot, vagy gyümölcsöt, gombát, mogyorót, s egyéb ily terményeket. Egy szenesült fügeszerüen összelapitott $1^1/_2$ cm. vastagságu, 4 cm. átméretü gyümölcsöt, talán almát eltettem innen gyüjteményembe. Ilyet a svédi Wettersee melletti cölöpépitményeknél is találtak, melyet almának határoztak meg. Itt őrizhették az akkor bizonyára nagybecset képezett s *földmivelésre való* különféle vasásókat, kapákat és sarlókat s a vadászathoz és halászathoz szükséges eszközöket, hálókat, horgokat, sulyokat és lyukas golyókat, mely utóbbiak vagy kőből voltak kifarava, vagy agyagból keményre égetve. Nemkülönben a *vászonkészitéshez* megkivántató bizonyára kezdetleges, de a gyakorlathoz idomitott egyszerü, megfelő gépezetet, melynek részei, pántjai, horgós és kampós részei megmaradtak; ugy a fonáshoz és kötéshez *sulyokul* alkalmazott különféle átlyukasztott orsó- és egyéb gombokat, göböket. (XVIII.)

Az igy fenmaradt műeszközök világosan igazolják, hogy az itt sokáig élt lakók mind ruházatukra, mind fentartásukra, élelmezésökre és védelmökre szükséges eszközeiket magok késziték s hogy bizonyára akadtak köztük a szakszerü iparosokon kivűl még olyanok is, kik *kereskedéssel* is foglalkoztak s innen koronkint nagy utra kelvén, messze keleti és nyugati földbeliekkel, talán tengerentuli emberekkel is érintkeztek, s onnan borostyán, üveg, érc, réz, ón, ezüst. arany, grafit és egyéb árukkal és kész érmekkel s ékszerekkel megrakodtan visszatérvén, igy a fényüzést és kényelmesebb életmódot sorsosaik közt terjeszték s meghonositák. Magokkal bő ismeretek és tapasztalatokon kivül, még itt nem divatozott műtárgyakat, fényüzési cikkeket, fegyvereket, különösen *grafit-edényeket,* ily kondérokat, bográcsokat s egyéb műszereket is hoztak s alkalmazták. Mi immár magyarázatául szolgálhat annak is, hogy az itt

most lelt müvek és fegyverek egyidomuak azokkal, melyeket a távol keleti és nyugoti s más világrészeken találnak, s melyek e szerint, ha nem is *egységes népnek, de bizonyára egykorunak szüleményei s alkotásaiul tekinthetők.*

Feltünőnek találtam azt, hogy az itt feltárt és átkutatott tanyahelyeken néhány állatfogon és egy jókora marha-lábcszárcsont darabon kivül, más *konyhahulladékok* nyomára nem akadtam, holott a szádelői sziklahasadéku völgyben azok sürün és minden kulturrétegben előfordulnak. E hiányt annak tulajdonitom, hogy azonkori lakók a felhasznált állatok csontjait s egyéb maradékokat a meredek lejtőkön kissé kiegyengetett gorcokról, hajlékaikból ledobták, honnan azokat a csapadékok, záporesők és hóolvadás árjai lesodorták s lent részint a duvadak felemészték, részint a lefolyt vizek beiszapolták s elhordották s igy a kétezer év folyamában elenyésztek. De hogy viszont az itt feltárt emlékek, érc- és agyagereklyék megmaradtak, azt annak lehet tulajdonitani, hogy azok a földbe és lejtőbe vájt üregekben és mélyedésekben elhagyattak, midőn lakóik a hajlékokból gyorsan eltávoztak s igy a később elpusztult épitmény rájok szakadt földes részei, valamint a felülről ömledező iszap s agyag és kőtörmelék betemették s igy mintegy a külső világtól elrejtve, megvédve megmaradtak. De idővel az eltakart üregek leple is foszlyányosabbá vált s igy itt-ott feltünőbbé váltak a kulturrétegek.

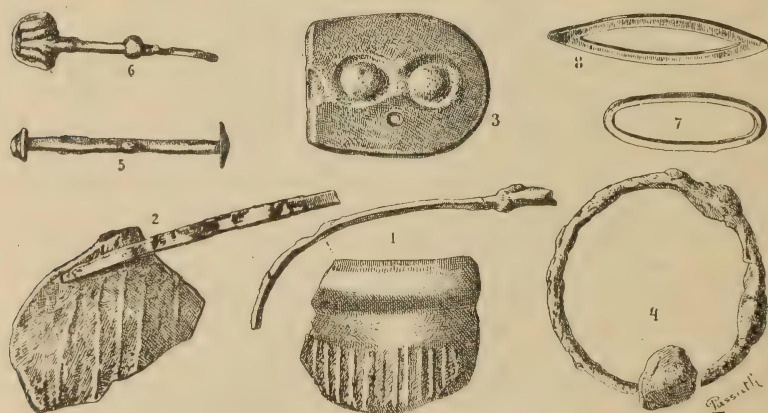
Az előadottakból immár kitünik az is, hogy az itt kétezer év előtt sokáig tartózkodott népség nem élt *közösségben,* hanem *családokra osztva* külön-külön alakitott hajlékokban. Minden család, mint most is, gondoskodott a maga fentartásáról, élelmezéséről, gyakorolván kiki kedve s foglalkozása szerint üzletét s gazdálkodását. A terjedelmes telepen elszórtan lakók hajlamaiknak megfelelő ipart gyakoroltak. Külön voltak a kovácsok, kő- és fafaragók, ácsok, bodnárok, fazekasok, bőr- és szijgyártók, szücsök, s egyéb iparűzők műhelyei. Erre az illető műszerek elhelyezése és különfélesége mutat. A vésők között oly ügyes idomu kávás, mélyitő, lyukasztó szerszámok vannak, melyek a mostaniakkal versenyezhetnek. Egy három tört darab ráfból összeállitott 50 cm. átméretü vasabroncs valamely bödönről való. Hasonló öt milliméter vastagságu, 3 cm. széles vasráf töredékek itt és más helyen is előfordultak. Mennyiben e ráfokon lyukak nincsenek, feltehető, hogy csakis abroncsokul használták.

Kerámia.

Az életszükséglethez első sorban a főző és viztartó edények tartozván, e tekintetben mondható, hogy e nép kerámiai müvészete jól kifejlett és sajátságos volt. A forgó korongot általában még nem igen használták, de azért ugy apró, mint nagyobb agyagedényeiket mindig

tetszetős alakban készíték, még pedig ugy, hogy eltekintve a *grafitos edényektől,* a közönséges agyag-gyártmányt jól kidolgozták s abból hol fövénnyel vegyitve, hol csak tisztán iszapoltan, késziték sárga, vöröses, szürke és feketés szinü különféle kisebb-nagyobb, egy vagy két füllel vagy bütyökkel ellátott fazekaikat, csupraikat, bögréiket, egyenes vagy gömbölyded fenekü csészealaku merőceiket, tálaikat és lábasaikat, melyek többnyire töredezett állapotban kerültek elő; épet tizenkilencnél többet nem tudtam szerezni. Az edények többnyire simák voltak, kevéssé diszitve, némelyike mintába nyomva s némelyike benyomott körülfutó zsinór, lánc-szem s ujjbenyomásokkal kezdetlegesen ékitett. Némelyiken kisebb-nagyobb dudorok állanak ki vagy ujjnyi vastagságu hosszukás fülek. Az edények jól lévén kiégetve, feltehető, hogy e célra már kemenceféle üreges tüzhelyeket használtak. Feltünő mégis, hogy a fazekas mesterség itt sokkal alacsonyabb fokon állott izlés és művészet tekintetében, mint például az egyeki és más bronzkorbeli ily iparüzleteknél.

De annál feltünőbbek itt a *grafitos edények,* melyek részint grafitból, részint ily grafittal vegyitett agyagból készitvék s cserepeivel, mint irónnal lehet irni. (XV.) A nagyob ily *grafitos edényeket bográcsul* használták, ezek ujjnyi vastagságuak s még vastagabb

XV. ÁBRA.

pereméjük alatt a nyakukra erős vaspántot illesztettek, melyre hajlitott ivezetü kalantyut tettek, hogy igy a föntebb emlitett csüngő bográcsláncra függeszthessék a tüz felé. E 15—30 cm. nagyságu öblös edények többnyire bemélyitett függélyes vonalakkal ékitvék s vagy egyenes, vagy domboru feneküek. (Ily grafitos edények cserepeit a Borsova partján emelkedő *Szépasszony domb*-jának elnevezett nagyhalomban s a szádelői völgyben is találtam.) Egy lo-

vácskai telepen egy grafitból alakitott 6 cm. magas és 13 cm. átmérőjü *olvasztó-tégelyt* is leltem, melyen zöld patináju ércolvadé-

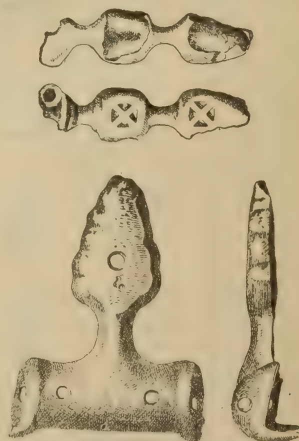
XVI. ÁBRA.

kok láthatók. Ok a grafitot bizonyára nagyon messziről, Cseh- vagy Stájerországból hozhatták, mert közelebb nem igen fordul elő.

Érc-ipar.

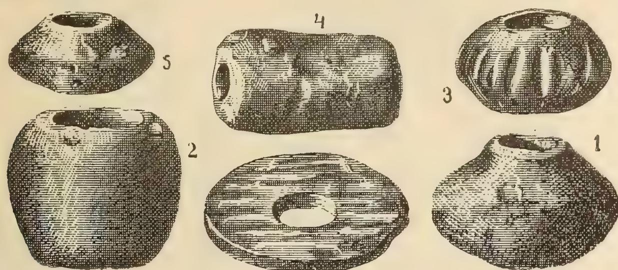
Az itteni germánaink vagy keltáink az ércek használhatóságát s előnyeit jól ismervén, a réz- és bronzöntők és kovácsmesterek már nagy gyakorlattal birtak. Ezek nemcsak vasból, hanem fényüzési célra réz- és bronzból is magok késziték szükségleteiket. Ők magok olvasztották is a vasércet, valószinüen kiaknázván azt az itteni telephez Északfelől közelfekvő *Lauka* (Lóka) határában levő vastellérről, melyet földbevájt üregekben olvasztottak. Néhány ily téglavörösre égetett üregre rá is akadtunk, valamint a telepen két darab 10—12 cm. átméretü, 3 kilo 50 gr. sulyu nyers vasöntvényre is. Az igy megolvasztott ércet azután ők magok fel is dolgozták. Erre mutat az itt lelt 45 cm. hosszuságu *kovácsfogó* (XX. 3.) Több kisebb-nagyobb *kalapács*, (XX. 10, XXIII. 9.) egy tompitott gulaalaku, 15 cm. magas (4.75 kilo sulyu) *üllő-vas* és több kisebbnagyobb más (XVI. 12. 14.) üllő is, melyeket finomabb müvekhez alkalmaztak. Feltünő egy 6.250 kilogramm nehéz csónakalaku pöröly, mely 24 cm. hosszu, közepén 9 cm. széles és 6 cm. vastagságu; közepén a nyél-lyuka $2^{1}/_{2} \times 3$ □ terjedelmü. Ezt bizonyára csak nehéz munka, talán a bányászatnál s kőtörésnél használták. (XXII. 2, 4, 5.) Az itt előfordult számos vasmüszerek azt igazolják, hogy ily iparosaik ügyes és gyakorlott mesterek voltak.

Rézmüveseik is produkáltak réz és ónnal vegyitve bronztárgyakat, többnyire ékszereket. Igy egy gallishegyi tanyahelyen négy grafitos öntőminta került elő, egyikében még a rátapadt kapocslemez is megvolt, a többin recés karika, gyürü s egyéb alaku bemélyedések láthatók. Talán itt készült az a csonka peckes *csótár vagy kantárlánc* is, (XVII.) mely tizennégy vaskos, 2 cm.-nyi tábla alaku, diszes pecekből és tizenöt karikából áll és egy méternél hosszabb, végen göbökkel ékitett, 9 cm. átméretü karika van a hiányzó vas-zabolának rozsdamaradványaival. — Feltünő, hogy e lánc mellett megolvadt kék üveg-csomó és öt cm. hosszu s 8 mm, vastag meghajlott, kék szinü üveghasáb, fejér diszitéssel hevert. Hasonló alaku lánc különben már a bronzkorban is divatozott. Egyik szép darabja a gelénesi bronzleletből került hozzám. A gallishegyi ettől abban különbözik, hogy mig a bronzkori gyártmány tömör

XVII. ÁBRA.

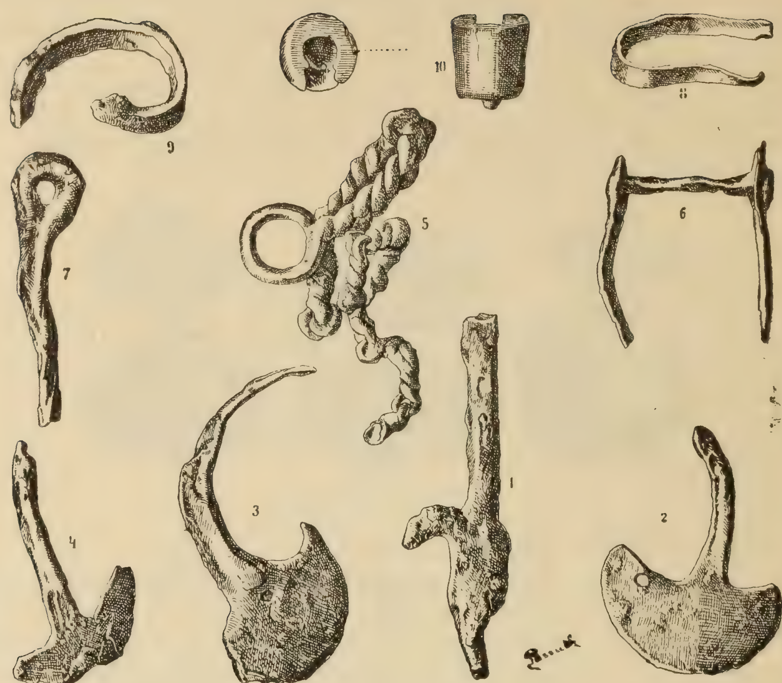
bronzból öntött volt, addig ennek négyzetü táblás peckéi bőrből vagy fából készitvék és bronzolvadékba mártvák s igy papirvékonyságu bronzlepellel bevonvák. Ugy látszik ebből is, hogy készitői, a németek már akkor is nagy mesterek voltak. Itt készülhetett az a bronz-diszlet is, mely félhengeres pecekből s arról lefelé ható csipkézett szálból áll s valamely tegze vagy vállszij ékitésére szolgált. (XVIII, XXV.)

XVIII. ÁBRA.

Fonás, szövés, ruházat.

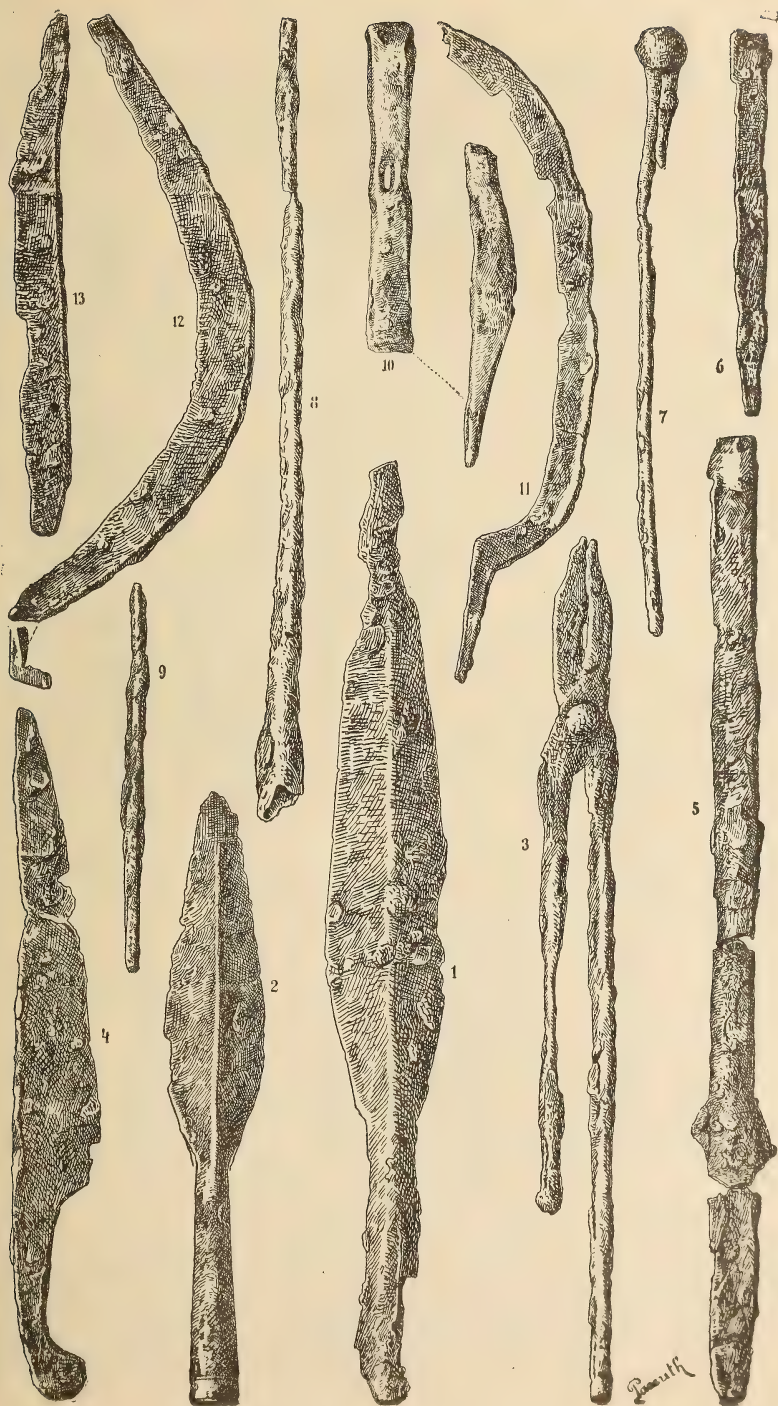
A ruházatra való vászonnemüt bizonyára az asszonyok fonták és szőtték. A *fonást* faorsón kivül, ugy látszik, a fenmaradt nyomok szerint, vas rudacskára alkalmazott vékony korongós orsón is gyakorolták. Egy ilyen 14 cm. hosszut találtam, melyen 3 cm.-nyi lemezkorong volt s mellette egy cérna- vagy más fonal-gombolyitó vasrudacska is feküdt, (XV. 5.) melynek végébe egy agyagnehezék beillett. Ily orsó-sulyok, *agyag-gömbök* sürün fordulnak elő s csinos formákkal, mint korong, gömb, gerezdes vagy csücskös golyók feltünnek. (XX.) A hideg elleni védelemül telepeseink bizonyára öltönynek a *szőrmés irhát* is kikésziték. Messze földi vándorlásaikban elődeik kétségtelenül bő tapasztalatokat szereztek e tekintetben s igy a szücsiparban már gyakorlottak lehettek, annál inkább, mert itt a rengeteg erdők közelében a vadállatok szőrmeit könnyen megszerezhették. A szücs-ipart és bőr- s szijgyártást igazolják a fenmaradt különféle és ügyes szerkezetü vágó, metsző és vakaró eszközök. Ezekből különösen számos *bőrvágó kés és dikics* van gyüjteményemben. (XIX. 2, 3, 4.) *A bőrvágók* sajátságos alakuak, az egyiknek félhold alaku pengéje 7 cm. hosszu és 3 cm. széles, közepéből kinyúlik a kissé görbitett nyele. A másik hasonló félkörü s igen csinos kiállitásu. Van görbe száru vágó és egyenes lemezü végén ferde élü dikics, amilyet a mostani vargák és szijgyártóink is használnak s igy célszerü s praktikus voltuknál fogva kétezer éven át maradtak alkalmazásban. Germánjaink e szerint bőrből és irhából készitett felvetőket, ködmön-féle mellényeket s télvész idején bizonyára bundaszerüt is viseltek, lábaikon pedig bocskort és *tal-*

XIX. ÁBRA.

pas sarut, melyre, ugy látszik, még patkót is vertek, mert egy tanyahelyen egy 9 cm. átméretü vaspatkónak felét találtam, mely élével lefelé lehetett a saruhoz három kiálló lapos szöggel ráütve. Szőrmés bőröket valószinüen ágynak, takarónak és pihenő heverdék aljára is használtak; a medve, farkas s más prémes, puha bőröknek bőségében lehetvén. A férfiak öltözékéhez tartozott a kés, melyet övére függesztve viseltek. (XX. 4.)

A kések már akkor is ugy a házvitelnél, mint iparüzletnél s vadászatnál és mint fegyver is kedvelt eszközül szolgáltak s mint ilyenek nagy mennyiségben és különféle alakban fordulnak elő. Kor és néphatározók azok a *nagy kések,* melyek 30—40 cm. hosszuak, egyélüek, pengéjük erős, vastaghátu és jatagánszerüen kihajlók, ellenben fogantyujok apró, görbitett, keskeny s göbben vagy karikában végződik s igy felfüggesztésre alkalmasak. E jellegző késekből több szép példány van gyüjteményemben, egy a *szádelői* tájékról való. A kisebb fajta kések (XVI. 3, 9, 10, 11. sz.) mind szubtilisek, némelyik bronzlemezkével diszitett. — Van kis kés, mely handsár alaku, van egyenes, vékonyabb, szélesebb; nyele szögszerü, fa- vagy csontmarkolatba való; mig másoké lapos, lemez-szerü. Egy 9 cm. hosszu *borotva*-alaku is. (XI. 15.) Hogy az itteni kel-

XX. ÁBRA.

táknak konyhai *villáról* már fogalmuk volt, kitünik onnan, hogy e tanyahelyeken két szép alaku *vasvillára* akadék. Az egyik (XI. 10.) kétágu, 12 cm. hosszu, felkanyarodó végekkel. mig a másik *háromágu,* 10 cm. hosszu s szintén felcsucsorodó 3 - 5 mm. vastag, hegyes végekkel; összefoglaló pántja $1^1/_2$ cm. széles és 8 cm. hosszu; a középső ága pedig a tövinél kis peremmel és göbbel diszitett. (XXI.) Menynyiben egyik villának sem volt nyele, sem erre való tokja, ugy vélem, hogy azokat meghasitott fapálcába illesztették s a bográcsból való hus kiszedésére igy használták. Ugy látszik, hogy étkezésnél külön és apróbb célszerü villákat, vagy hegyesitett pálcákat s valószinüen fából faragott kanalakat is használtak, jóllehet ércből vagy agyagból való nem fordult elő, de a gyakori apróbb agyagtálak, cszészék, füles bögrék arra mutatnak, hogy ez emberek nem közösen a bográcsból, vagy főzőfazékből falatoztak, hanem külön arra való edényekből étkeztek.

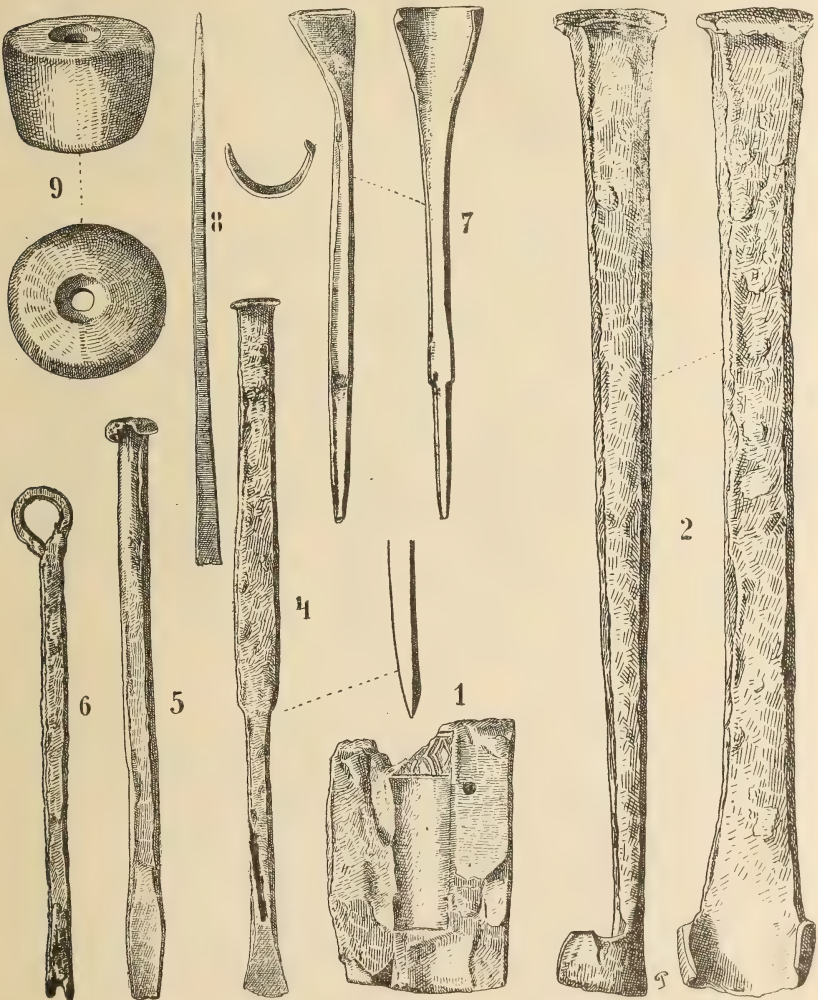

XXI. ÁBRA.

A nehezebb munkára, ugymint a ház körül és mühelyekben nagy hasznát vették a *fejszének és szekercének,* melyek azonban, mint föntebb előadám, még mind tokos és vésőszerüek voltak. Ezek nagy mennyiségben, de mind kivétel nélkül, köpös és vésőszerü alakban s különféle nagyságban táláltatnak s valamennyi abban különbözik a bronzkorbeli ily tokos vésőktől, hogy nincsenek apró füllel ellátva, melynél fogva azok a nyélhez erősittettek. (IV. 3, 5, 9. XVI. 4.) A vasvésők közt levő homoru, vágó, poncoló, félkörü élüeket a fafaragáshoz, érc és famüvek kidolgozásához, kivájásához használtak, míg a nagyokat, sulyosabbakat fák hasitásához, nehezebb munkálathoz s bizonyára fegyverül is. E tekintetben érdekes adatul szolgál az, hogy Lovácskán egy helyen egymás mellett egy ily nagy tokos fejszét, nyilcsucsot és egy vaslándsát találtam, melyek valószinüen valamely lefolyt küzdelem ott felejtett jeléül maradtak. (XXII.)

Az ily műszerszámok közt előfordulnak karcsu, hosszu, *hengeres száru* köpös vésők is, (XVI. 7.) melyek különböző hosszuságuak és idomuak; sőt némelyik a toknál peremes s ládsacsucsnak is beillenék, ha élesitett vége lapitva nem lenne. Egy ily alaku véső 25 cm. hosszu, köpüje $3^1/_2$ cm. átmérőjü és sulya 350 gr.; a másik hasonló $24^1/_2$ cm. hosszu, peremes tokja körded, de szára négyszögüvé válik s csak a végén laposodik. Vannak ékalaku vésők, erős rudvasból készült alakuak, melyeket kőfejtésre használhatták. Egyik például $16^1/_2$ cm. hosszu, 1 cm. vastag s felül $3^1/_2$ cm. széles. Egy hosszuélü tokos véső, 12 cm. hosszu s éle $6^1/_2$ cm. széles; a másik ily homoru szerszám $12^1/_2$ cm.-nyi, négyzetü

köpüje 7 cm. mélységü és 3×3½ cm. terjedelmü, vésője 6 cm. széles, sulya 300 gramm, egy másik élben végződő négyszögü vasrudacska 20 cm. hosszu s ezek sulya 1400 grammig váltakozik.

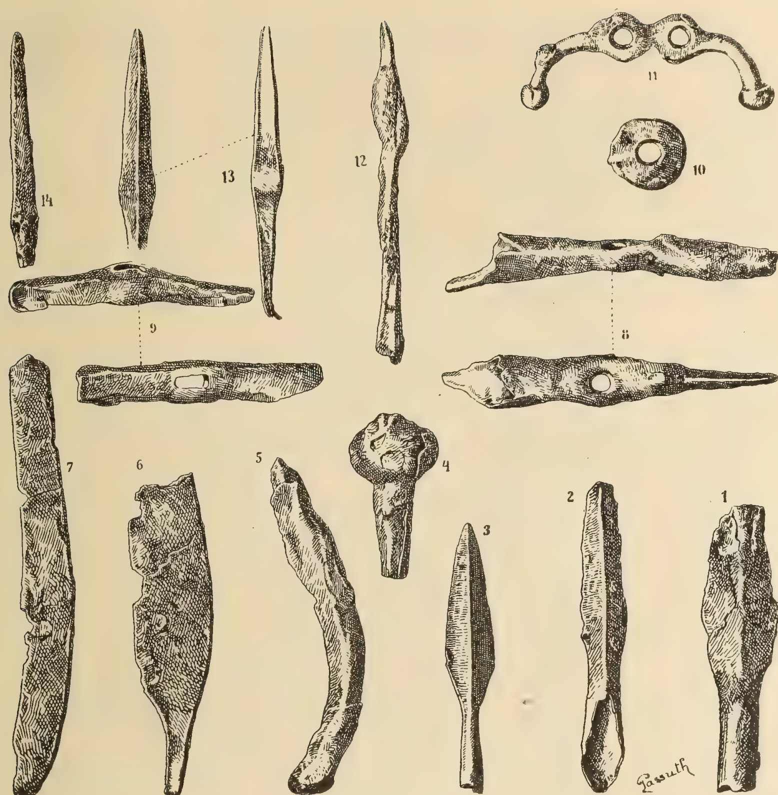
XXII. ÁBRA.

Furót mai alakjában még nem igen ismertek; e célra lapitott hegyes, kanalas eszközöket használtak. *Fürész* is csak egy példányban tünt fel. Ez 34 cm. hosszu és 2½—2 cm. széles, végén átlyukasztott, kovácsolt vaslemez, melynek háta 4 mm. vastag, másik széle pedig fürészfogakkal ellátott.

A földmüvelés e tájon eke nélkül történhetett, mert ilyennek, nyoma nem tünt fel; de a sürü leletek szerint, a gazda főeszköze volt itt az *ásó* és *kapa,* melyekből sok (negyvennél több) került gyüjteményembe. Ezek mind szárnyas, nyilt tokkal ellátvák s különböző nagyságuak; többnyire aránytalanul hosszuk és keskenyek. Ezt talán annak lehet tulajdonitani, hogy ilyeneket az itteni meredek és kemény talaj felásatására legalkalmasabbaknak tartottak. A nálam levők 13 cm.-től kezdve fel a 33 cm.-nyi hosszuságig terjednek s e szerint alakjuk is vékonyabb, szélesebb és erősebb. Egyik ásó 25 cm. hosszu és 1.50 kilogramm sulyu, nyilt oldalszárnyas köpüje 2$^{1}/_{2}$ cm. mély és 8 cm. hosszu, pengéje a toknál 5 cm. széles és igy a végéig keskenyedik. Ez 1—2 cm. vastagságu lévén, bizonyára nehéz és köves talaj megmunkálására használtatott. (IV. 3, 4, 7. XXVII. 7.) Feltünő, hogy *jármünek, szekérnek* nyomaira nem sikerült akadnom. Valószinüen azért nem, mert akkori jármüveik hengeres, vagy küllő nélküli kerekes szerkezetüek voltak s egészen *fából készültek,* melyek azóta, természetesen, teljesen elkorhadtak. Hiszen a mi itteni hegyvidéki ruténeink, még az én emlékezetemre, általában oly szekereket, ekéket, s taligákat készitettek és használtak, melyeken vasból egy szög sem volt. Találtam egyébiránt az egyik lovácskai keltatanyán egy 30 cm. átméretü és 6 cm. vastagságu trachitkőből szépen kifaragott kerek *korongot,* melynek közepén egy hat centiméternyi átméretü lyuk volt s melyet, ugy lehet, valamely targoncán kerekül használtak.

Hogy az ősemberek *lovakat* tartottak; sőt, hogy lovasitott fegyveresek voltak, azt a feltünt adatok igazolják. Számos csuklós zabola fordult elő egyik-másik tanyán. (XI. 21., XXIII. 11.) Kengyelvas és nyeregrészek azonban nem tüntek fel. Lovak tenyésztése mellett bizonyára ők, a feltünt nyomok szerint, teheneket, juhokat, kecskéket és sertéseket is tenyésztettek, itt az akkori vadon rengetegekben e célra elegendő legelőt, takarmányt, makkot és egyéb erdei termékeket s tápszert bőven találván.

A fügyüjtésre a harci sarlóktól és kaszáktól eltérő sajátságos, csinos apró keskeny *sarlót* használtak. Ez hosszukás és egyenes irányu végefelé csekély ivezettel; hossza 35 cm., miből 7 cm. esik a $^{1}/_{2}$—1 cm. szélességü hegyes nyélre, mely bizonyára famarkolatba illesztetett. Ennek pengéje sima, de vannak *recésen fogazottak* is. Ilyen az egyik 23 cm. hosszu, 1$^{1}/_{2}$ cm. széles a közepén, s egész ives éle recézett. (XX. 11.) Vajon a fegyverül használt kaszákat alkalmazták-e kaszálásra is, bizonytalan; ezeknek egyenesen álló alakjuk legalább erre nem igen enged következtetni. A *zabolákból* több példány került elő, de alakjukra nézve mind egyenlők. (XI. 21.) Igy az egyik 26$^{1}/_{2}$ cm. hosszu, a csukló két végén levő 8 cm. átméretü gyeplőkarikával együtt. A többi is mind ily cigányzabola-féle épebb, romlottabb állapotban. *Kengyel* egyáltalában nem

XXIII. ÁBRA.

tünt fel s valószinüen ezt nem ismerték, az akkori érmeken is a lovagló fejedelem nyergeletlen, de kantározott paripán ül. A *csatokból* több példányt keritettem innen, van peckes négyzetü keret, egy csatnak körded kerete 8 cm. étméretü és egy cm. vastagságu, két dudorral ékitett. Ezt talán karperecül is viselték; egy másik 5 cm. átméretü karika, tizenkét göbbel ékitett. Különben ők öltözeteiken *gombot* is viseltek. (XVI. 22, 23.) Egy ily vasgolyócska alaku 3 cm. vastag s rajta egyfél cm.-nyi láncszem van. Egy vasgomb 4 cm. átméretü korongból áll, melyen kettős gömb emelkedik ki, alsó lapján levő 1 cm.-nyi magas füle csonka. Viseltek azonfelül vasból készült *kapcsot* is, mely fél cm. vastag sodronyból készült, $8^1/_2$ cm. hosszu, ivalaku, egyik végén a drót bogszerüen négy rétben megcsavart, mig a közepéből egy 1 cm.-nyi gömb kiáll, melyből a tüske kiindult, mig a tartója a bogban volt, most azonban csonka. Egy másik kapocsnak csak gömbös sodronya maradt meg. Bizonyára a derékon övet, tüszöt vagy széles szijat viseltek, melyre

szijszeletekre vagy vékony láncocskákra füzve kést, acélt, átlyukasztott fenőkövet s egyéb szükséges apróságokat, készségeket felfüzve hordottak magokkal.

Az ötözékhez s fölszereléshez igy tartoztak különféle *láncocskák* is. (XIX. 5.) Ilyen egy csinos és szubtilis müvü, 24 cm hosszu, 1 cm. átméretü és 2 mm. vastag vaskarikákból összefüzött *láncocska,* melynek végén van egy 3 cm. hosszu szivalaku vékony karikás s csapos bronz-lemezke helyezve, a lánc folyamában van öt valamivel nagyobb szem, melyek sötétzöld szinüek sigy a vastól eltérő fémből készültek. Három darab fonott vaslánc, *korbácshoz* hasonlit (XI. 22.), de Darnay Kálmán szerint. ilyeneket kardkötő láncnak használtak, mert ő ily helyzetben sirban talált több példányt. Az enyémek tanyahelyeken fordultak elő és sokkal nagyobbak mint azok, melyek más helyen tőr és kés mellett voltak. Az egyik korbács-fonadéku ép láncom 55 cm. hosszu, fent a 3 cm.-nyi karikánál 2 cm. széles és 1 cm. vastagságu s igy lefelé egy cm.-nyire keskenyedik, hol egy fél cm. vastag hajlitott gömbös pecekben végződik, sulya 250 gramm. A másik hasonló ehez 40½ s a harmadik 53 cm. hosszuságu és sulya 300 gr. Emellett feküitt egy 9½ cm. hosszu 2 cm. széles és ½ cm. vastag fonatos pánt, melynek végei 1—1 cm. átméretü szemmel ellátvák. Ilyen más helyen is fordult elő, hol a kancsuka-féle lánc nem volt.

A férfiak s valószinüen a nők öltözékéhez is tartozott az öv, mely a ruhát a testhez szoritá s bőrből és *fémből* készült. Egy ilyennek részletei gallishegyi tanyahelyen előkerültek. Ez 4½ cm. széles bronzlemezből állott, melyen félgömb alaku behorpadt domborulat trébelés által van kiverve.

Vadászat és fegyverzet.

Telepeseink egyik főfoglalkozása bizonyára a *vadászat* volt. Ez ősfoglalkozást ők nemcsak kedvtelésből, de szükségből s talán a duvadak ellenében kényszerüségből is űzték. A rengeteg erdőkben hemzseghetett akkor a vadállomány minden neme, a nyultól a szarvasig és bölényig, s a ragadozókból a nyesttől a medvéig. S épen azért csodálatos, hogy e régi telepen a felhasznált vadaknak semmi nyoma sem maradt, holott másutt, különösen a szarvasagancsok s azok feldolgozott részei bőven találtatnak. A kelta nép egyszersmind *harcias* is lévén, igy a volt *fegyverzetük* minden faja fenmaradt. Ehez sorozható a kard, tőr, kés, gyilok, kasza, lándsa, lándsakup, tokvég, tokvéső, mely a mai fejszét s baltát pótolta s helyettesité, a nyilcsucs, parittya, bunkós s egyéb förtelmes ölő eszköz. *A kard* mind kétélü s egyenes volt. A *gyilokból* (XVI. 1.) egy érdekes példányt birok, ez 20 cm. hosszu, hengeres, a végén gömbös, fogantyuja 13 cm.-nyi s ebből áll ki a rövid kétszárnyu

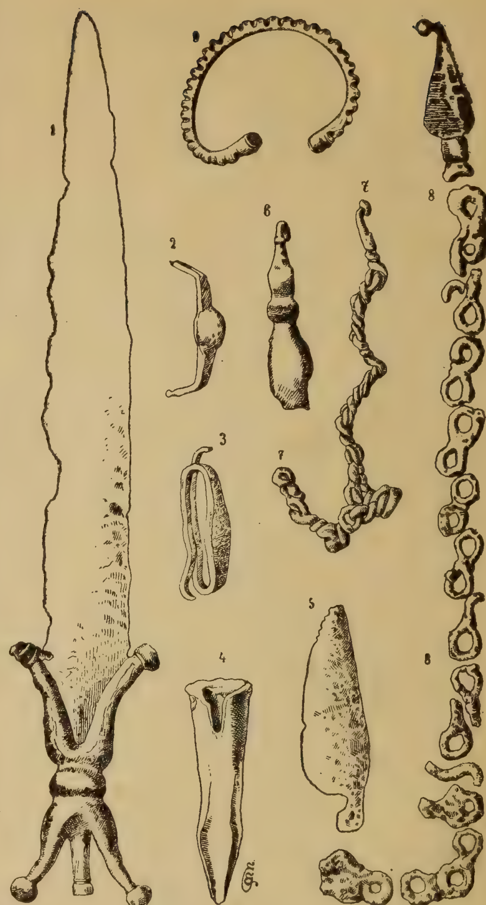
nyilalaku kettősszáru gyilok. A *tőrnek,* illetve rövid kardnak szintén egyik ritka példányát találtam az egyik lovácskai tanyahelyen. Ez kétélü liliomalaku rövid kard-féle, mennyiben egész hossza $45^1/_2$ cm., miből a fogantyunál, a tövinél $4^1/_2$ cm. széles s igy lefelé keskenyedő pengére 32 cm. esik; a többi a markolatra, mely)(alaku, hengeres s a közepén mindkét széléből vékonyodó, felső vége hármas gömbös ágban, alsója pedig kettős ily vékonyszáru ágban nyulik ki, a gömbök diszitésül bronzlemezzel boritvák. A tőr fahüvelyben nyughatott, mert a rajta volt kerülékes vaslemezü pánt és függő láncocska szintén megkerült. Remek emléke az ősgermánok fegyverzetének. (XXV.)

A *lándsák* különböző alakban nagyszámmal fordultak elő. Ezek mind köpüvel, tokkal ellátvák és többnyire kétélüek. (XIII. 7, 9, 10) Némelyiknek a tokja peremes és bekarcolt körvonalakkal diszitett. Hosszuságuk a 15-től 40 cm.-ig terjed. Egy négyszögü tömör, erős pengével alkotott is találtatott, melynek gyüjteményemben levő hasonló párja egy nyitramegyei galgóci halomból került elő. Van egy 42 cm. hosszu hengeres köpüjü, *nyárs-alaku,* szuronyszerü lándsa is, mig egy másik fokos-szerü. A lándsákhoz sorozhatók azok az igen nagyszámmal előforduló egyszerü késztiményü, 7—8 cm. hosszu és 50—55 gr. nehéz (XXVI. 1, 2, 3.) lándsahegyek, melyek *hegyes tokhoz* hasonlitanak s én leirásaimban s közleményeimben *tokvégeknek* elneveztem. Ezek, ugy látszik, csekély értéküknél fogva vadászatoknál, vagy védelmezésnél és támadásnál közemberek fegyvereiül szolgálhattak. Ezeknél azonban félelmetesebb és hathatósabb fegyverek voltak embereinknél a már emlitett *kasza és harci sarlók,* melyeket a német régészek *Schlachtsichel*-nek neveznek, s melynek kezelésében, ugy látszik, gyakorlottak valának s talán épen ugy ellenség, mint duvad ellen sikerrel használták. (XI. 8, XXVI. 4, 5, 6.) Hogy ez kedves fegyverük lehetett, azt azok nagy mennyiségéből következtethetem. Fükaszálásra nem igen alkalmazhatták alkatuknál fogva, végük jatagánszerüleg kifelé hajolván. E kaszapengéket

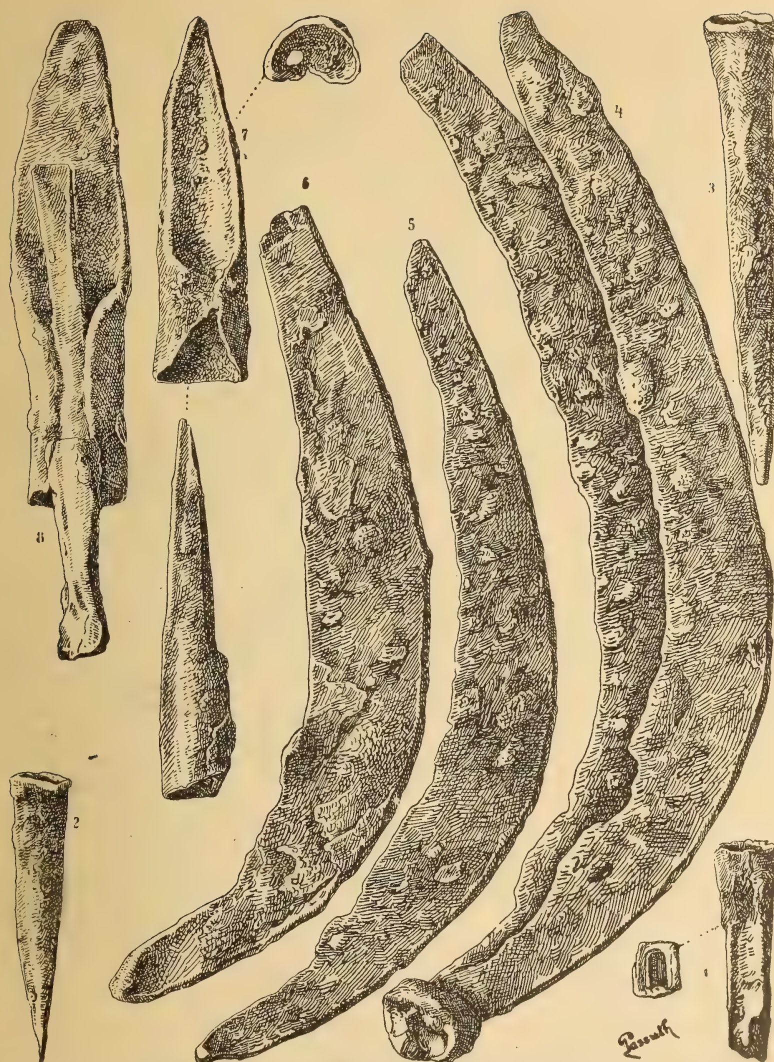
XXIV. ÁBRA.

keskenyebb fogantyujoknál fogva az azokon levő 1—3 cm.-nyi hegyes, bütykös csapot, ugy mint mai kaszásainknál, a rudba vésett lyukba illesztették s egy megfelelő vágott karikával arra rászoritották s azonfelül nagyobb biztosság kedveért még két, olykor három szöggel is jól oda szögezték. Az ily szögek még most is nem egy példányon megmaradtak. Az ily harci sarló és kaszapengék különféle nagyságuak és szélességüek. Vannak 18, 24—67 cm.-ig terjedő hosszuságuak és 3—7 cm. szélességüek s ha némelyiknek hegyes vége egyenes is, de a legtöbbjén kifelé csucsorodik; de valamennyi egyélü és perem nélküli vastagabb háttal, némelyik a közepén ivszerüleg behajlik, mig a többiek kevésbbé ivezetüek. Sulyuk 150 grammtól 1650 gr.-ig terjed. Valóban fenegyerekek és kűlönc vitézek lehettek azok is, kik meg nem elégedvén az egyes kaszapengével, *kettőt illesztettek együvé* s azokat egy karikába foglaltan ütötték fel a rudra. (XXVI. 4.) Két különböző tanyán akadtam ily kettőságu fegyverre, melyet a 4. sz. ábra mutat. A rud alsó vége hegyes, vastokba lehetett dugva, melynél fogva azt könnyen földbe szurhatta s felállithatta a kaszaviselő, de szorultságában még a rud végét is szurásra használhatta.

XXV ÁBRA.

Embereink a *nyilazásban* is ügyesek lehettek s e célra különféle idomu *nyilhegyeket* használtak. Találtattak itt levélalaku, lándsaidomu és kétszakállas nyilhegyek köpüvel és árszerü szárral is. Egy lándsaszerü nyilhegy 12½ cm. hosszu; a kétszárnyu penge alul 2 és a hegyénél 1 cm. széles. A másik mindkét végén hegyes, 14 cm. hosszu. Finom készitésü a 10½ cm. hosszu *szakállas nyil-*

XXVI. ÁBRA.

hegy, melynek $2^{1}/_{2}$ cm.-nyire elálló hegyes két szárnya 6 cm. hosszu s azok közepéből nyulik ki a csavarszerüleg diszitett köpüs szára. XXVII.

Ütő eszközül használtak még átlyukasztott kőből készitett, csiszolt s botba illeszthető bunkófejeket, többnyire az itteni trachitkőből; valamint oly *ludtojás* nagyságu csiszolt trachitkő-gömböket,

XXVII.

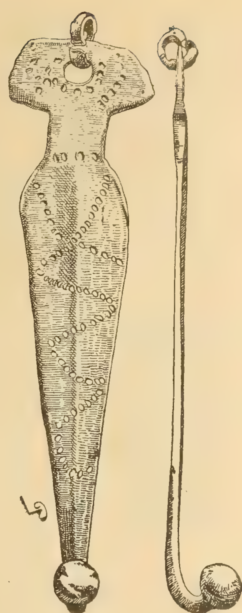
melyekbe szemespeceket illesztettek s igy vagy sulyul, vagy nyélen függő buzogányfejül használták. Néhány csiszolt ily gömböskő még fül, szemes szög nélkül került elő el nem készült állapotban. *Parittyázásra* is használtak kőgömböket, melyeket nem csekély fáradozással elkészitettek. Egyik kerek alaku, 3½ cm. magas és 5½ cm. átméretü kőkorong, mindkét lapján simitott; a másik 450 gr. sulyu, gömbölyü; a harmadik 500 gr. sulyu, mindkét oldalán lapitott. stb. De használtak védekezésül még boxer-féle kőducokat, melyek némelyikét diszesen kicsiszolták s kifényesiték.

Arra, hogy vágó és metsző szerszámaik és fegyvereik élesek legyenek, nagy gondot fordithattak, mert minden tanyahelyen találtam számos *fenőköveket,* melyeknek némelyike a használattól jól el volt koptatva. De nemcsak lakjaiknál használták a különféle nagyságu és idomu ily fenőköveket, hanem a kisebbeket átlyukasztván, szijakra függesztették s igy magukkal hordották. Ilyen például az egyik 12 cm. hosszu és 2—3 széles, kékes homok kőből; a másik feketés-barna quarcitból készült, 8½ cm. hosszu, 2½ cm. széles és ⅔ cm. vastag, stb. (Ily lyukas fenőköveket találtam a többször emlitett szádelői völgyben, sétálás közben a leleszi premontrei konvent, illetve rendház dombos kertjében, az ottani tudós főnök, dr. *Kussinszky Arnold* jelenlétében, s más helyeken is.) Vannak azután piskótalaku fenőkövek, mások vasrozsda foltokkal boritvák; van ismét hengernyéllel ellátott háromszögalaku fenőkő. mely 27 cm. hosszu és 1 kilogramm sulyu. Egy sárgás palakőből való, 14 cm. hosszu, végén gömbölyitett stb. A nagyobb félék rendesen 14—17 cm. hosszuak és 3—9 cm. vastaguak s hengerdedek vagy laposak. Némely tanyahelyen négy, sőt több is hevert. Ezeket germánjaink bizonyára a patakok és folyók partjairól, árterekről szedegették össze és válogatták ki, valamint a homokgörely halmazokból, szines kiváló kövecseket, talán gyermekjátékul is. Hatvannál több fenőkő került gyüjteményembe, melyeknek alakja mind csinos, formás, némelyike hengeres markolatu s használatra teljesen alkalmatos.

Ékszer.

Ugy látszik, hogy midőn telepeseink innen sebten, gyorsan elvonultak, elköltöztek, magokkal vitték becsesebb s értékesebb ingóságaikat s ezekkel együtt a fényüzésökre vallható ékszereiket is, melyekből, sajnos, nem sok maradt itt, de mégis elegendő arra, hogy ugy a férfiak, mint a nők diszletezésére vonatkozólag fogalmat alkothassunk. A férfiak, mint érintém, váll- és deréköveiken s szijaikon szerettek láncocskát s diszitett horgos lemezeket viselni, melyekről késeik, rövid kardjok vagy tőrjük csüngött. Olyan *horgos csüngő* (XVIII, XXV.) több maradt meg, minőt az ábra feltüntet.

Ez vaslemezből készült, 11 cm. hosszu, felülről lefelé keskenyül, felső lapja félkörü s azon egy kis, 1 cm.-nyi lánc-szem lóg, mig az alja kihajló gömbben végződik; lapja felül körben pontokkal s lefelé cikk-cakkos, keresztező, bevert vonalakkal ékitett. Némelyikén megmaradt még a láncocska is. — Süvegeiben, talán bőrsisakszerü fejrevalóikon vasgombokat viseltek, ilyenekből néhány megkerült. 4—5 cm. átméretü, kissé domboru, dudoros. Tarisznyájukat, vagy talán bőr mellvéd-tüket bronz-pitykékkel beboriták; egy helyen, a Gallishegyen 9 cm. magasságu agyagcsuporban 180 drb bronz-pityke, papiros vékouyságu bronzlemezből volt elhelyezve, melyek 2—3$^{1}/_{3}$ cm. átméretüek, kissé kuposak, a karimán körben apró pontokkal diszitvék s mindenikén van két lyuk a felvarrásra. A bögre tele volt szinig ezekkel s felül még öt darabka négyélü bronzhuzal karikába csavarva feküdt. Ily lyukakkal ellátott pitykék a hallstatti korszakra mutatnak a Krisztus előtti évezred elejéről s hasonlók bár szórványosan az *egyeki* tiszta bronzkori telepen is előfordultak s gyüjteményembe sorozvák. A *hólyagos bronz* karperecekből is akadt néhány csonka darab, melyek tyuktojás nagyságuak és alakuak, kihajló peremmel ellátvák. Megmaradt néhány bronz peckes és karikás lánctöredék is. Egy ezüstféléből való szijvégpánt 6 cm. hosszu s egy cm. széles lemezből áll. Vannak széles vaspántból készült karperecek és hengeres-szerüek kiálló mogyorónyi göbökkel. A kerek és négyzetü *csatok* különfélék; némelyiknek széle csipkézett.

XXVIII. ÁBRA.

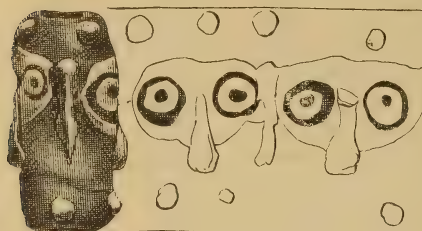
A nők ékszereiből találtam néhány karperecet. Vasból is XV. 4. Egy másik különös vegyületü fémből készülhetett, mennyiben nagyon porló és törékeny. Egyik halvány kékeszöld szinü s azon csigavonalu diszletek domborulnak, mig ismét egynek külső domboru oldala egészen borsónyi dudorokkal kirakott. Gyürü egyáltalán nem fordult elő. De érdekes egy bronzból készült csatnak fele része, mely 5 cm. terjedelmü négyszögü lemezből áll, melynek külső lapján remekül készült vékony recés sodronyzsinór képezi a keretet, a közepén ily kettős keretben egy négylevelü virág (rozette) áll körülrakva apró mákszerü pontokkal, mig a középső keretet tizennégy helyen 7 milliméternyi kis körök környezik, melyek a csat

XXIX. ÁBRA.

négy sarkán is kiállanak. A gyönyörü művet. mely a mostani iparosoknak is dicséretére válnék, szép zöld patina lepte el. (XXIX.) A *kapcsok* (fibulák) többnyire tekercses göbből kiinduló sodronytüvel ellátvák s göbbel diszitvék. Csont-karperec is fordult elő.

Akadt több *üveg és paszta gyöngyszem* is. (XXX.) Egyik világos zöldes, kékszinü sárga szemmel az oldalán, apró kék pettyel diszitve. Másik fekete, három fehér pettyel. De ezeknél érdekesebbek azon *üeg-gyöngyök,* melyek valószinüen messziről az északi tenger mellékéről kerültek ide s melyek egy hajló fekete csontkeretre felfüzvék: *egy három emberi arcot mutató üveg* hengerded gyöngy sötétszinü, 4 cm. hosszu és 2 cm. átméretü; kiálló szeme, lecsüngő orra fehéres és sötétzöld szinnel körvonalozott, hajtincse csepekkel s a henger széle is négy fehér üvegcseppel diszitett. (XXX.) Két darab hasonló alaku és üveghenger 2 cm. hosszu, kék szinü petyekkel ekitett; két más darab kékszinü gyöngyön, három fehér korongon kék pontok vannak. Egy tompitott dinnyealaku kékszinü hornyolt üveggyöngy, egy lapitott gömbü kékszinü gyöngy, három fehér pettyel és kék ponttal a közepén; fekete üveggyöngy, közepén két széles fehér sávval. Ott találtam még egy 11 miliméter magas és 9 mm. átméretü sárgapiros *borostyánból* készült hengeralaku gyöngy 6 mm.-nyi lyukkal; végre lyukasztott *cyprea* nevü *kagylók,* melyeket feltüzve hordottak. Ily szép porcellánfényü cyprea kagylógyöngyök más helyen is előfordultak s több került gyüjteményembe. De hordtak e nők még agyagból készült s jól kiégetett különféle gyöngyöket is, melyek hengerded, hornyolt, gerezdes, gömbölyü s lapitott gömb-alakuak. *Aranyból* egyáltalán mi sem fordult elő. Az ily és nagyobb értékü müszereiket valószinüen magukkal vitték el; ha ugyan valahol titokzatosan jól el nem rejtették s majd csak idővel véletlenül kerülnek napfényre.

XXX. ÁBRA.

A XXX-ik ábrán feltüntetett háromarcu üveggyöngyöt szemlélve, lehetetlen nem sajnálkoznunk azon, hogy itt e korból más egyéb jelentékenyebb ily képzőművészeti tárgyak, faragványok vagy rajzolatok nem maradtak fönn. Különben ez ábra is épen ugy, mint az akkori ugynevezett barbár lovasérmek valóban a müvészet fejletlenségére mutatnak. E műizlés nélküli készitmények nyomán immár nem lesz talán ismét fölösleges, ha visszatérek a kőkorszakot érintő fejezetben emlitett barlangi emberi koponyák és csontvázak gyarló teoriájára s ezzel összefüggőleg kijelentem kétkedésemet a

felett is, hogy azon → vasalaku nyilakkal megsebesitett *bölények* rajzai (Természettud. Közlöny 552 f. 363 l.), melyek a franciaországi nieaux-i (Ariége) barlangfalán találtattak s az illető felfedezők és némely hivei által *jégkorszakbeli* ember kulturájául tartatnak, valóban e kiszámithatatlan évezredes őskorból erednének? Tekintettel a bölények lerajzolt természetes és helyes alakjára, állására a fenmaradt rajzok biztos és teljesen ép voltára, lehetetlen a műnek a diluviumi korból való eredetét elismerni. Azt bizonyára jóval későbben, talán már a középkor elején vagy még későbben, valamelyik a barlangba szorult s ott időzött kulturember unalmában készitheté s talán igy a más barlangokban lelt szaru- és csontfaragványokat is, melyeken lófejek és sorban vonúló lovak ügyesen kimetszvék. Kétkedő véleményemet még inkább támogatják azok a *festett kavicsok* is, melyek a mas-d' azil-i barlangban s a Grotte de Crousade-ban találtattak, (Ugyanott 366. l.) s melyeket a felfedezők szintén jégkorszakból valóknak tartanak; jólehet több szakember nyiltan ellenkező nézetet vall. Ugy vélem, hogy ezen vörös szinnel megfestett lapos kövecseket is már a középkor elején valamelyik a barlangba jutott s ott időzött oly ember időtöltésből szinezgette, ki a betüvetésben már jártas volt s igy az irásmesterséghez értett. Ugyanis, ha a korongós lapos kövecseket jól megnézzük, világosan megállapithatjuk, hogy azokon célzatos tudattal rendszeres figurák, küllős kerekek, csipkés körök, karikák, hullámos, keresztes vonalak és szimetrikus pontok kifestvék. De ezen különféle alakoknál határozottabb és döntőbb jelentőségüek azok a kőkorongok, melyeknek rajzaiból csak a homályos szemü és elfogult elméjü egyén első pillanatra nem látja be teljes meggyőződéssel, hogy azok *valódi latin betük!* Még pedig tökéletesen olyan formájuak, minők a régi római fedélcserepeken, téglákon és kőemlékeken előfordulnak s nemcsak a külföldi s olaszországi, hanem különösen hazánkbeli egykori római területeken, s igy például az óbudai aquinkumi város romjain s környékén is lépten-nyomon találhatók s az illető muzeumokban láthatók. Igy részletezve az azili barlangban talált festett kavicsok egyikén szépen ki van irva egy latin C betü, a másikon L, a harmadikon M, a negyediken V, az ötödiken Y, a hatodikon már két betü: E I és a hetediken plane már három, tudniillik: F E I, mely utóbbi betüsorozat, ugy látszik arra vall, hogy az illető római vagy galliai kulturember, ki e barlangban akár menekülés közben, akár más okból vagy elemi akadály folytán tartózkodni volt kénytelen, unalmas idejében rajzolással és betüvetéssel is igyekezett szórakozni s ugy vélem, hogy a hármas jegyü kövecsre mázolt F E I betükkel még azt is akarta jelezni, hogy: fecit E. I. és igy azok valószinüen nevének kezdő betüi. Én ezt igy képzelem, non temere credere elvem alapján. Különben legyen mindenkinek hite szerint. Annyi bizonyos, hogy a korunkban

fel-felbukkanó sok különös elmélet többnyire egyéni felfogáson s hiu föltevésen s igy a valóságban csak gyarlóságon alapszik. Igy dr. Ed. Hahn (Die Entstehung der Pflugkultur cimü 1909-iki művében) a szekér, a jármü keletkezését egyenesen az égi jelenségekre vezeti vissza, a csillagok (göncölszekér) járása utánzásának képében! Szerinte a házi állatokat is az ősemberek csupán isteni áldozatra tenyésztették volna. Mintha bizony az emberek akkor is csak égi mannával táplálkoztak volna. A divatba jött barlangi kutatásoknak hirhedett őskori jellegü egyéb eredményei többnyire is ilyenek. A borsodi barlangban kiásott állitólagos jégkorszakbeli gyermek csontvázát is valószinüen valamely lelketlen anya sokkal később rejthette el a talajba, az *agyagrétegbe* ásott verembe, melyet később a szikla ürege is némi nyirokjával befedett... Oportet sapere ad sobrietatem . . .

Érmek.

A Munkács vidéki kelta tanyahelyeken előfordult érmek, az ugynevezett *barbárpénzek* az idő s kor megállapitására nézve nagy fontosságuak. Igy a lovácskai tanyahelyen két példányban előfordult azon domboru ezüst érem, melyen egy koszorus torzonborz szakállu fej van és a más oldalán lovas férfi üget jobbfelé, Gohl Ödön numiszmatikus szerint *Paeonia* királyának nevére utal a lovag feletti körirat, ki Krisztus előtt 315—286. években uralkodott. (XXXI.) Hasonló, kétezer évesnél régibb korra mutatnak a többiek, melyeknek ábrái és idomai eltérnek a történelem utáni korbeli és római érmektől. A kisebbik ezüstérem, mely $1^2/_3$ cm. átméretü és 2 mm. vastagságu s egyik oldalán durván vésetü fej, a hátlapján pedig gyöngykeretben, baljában egy koszorut s jobbjában paizsot tartó vitéz látszik, galliai jellegü érem s egy lovácskai telepen találtatott (XXXII.) A minthogy a Kr. e. IV. századból való Fülöp és Nagy Sándor-féle pénzek se ritkák itt, melyek 1847-ben egy gallíshegyi sirból is kerültek elő nagyobb mennyiségben. Ezen, jó ezüstből gyártott érmeket a bevándorlók és kereskedők hozták ide, mig a selejtesebb alakuakat már itt utánozták. A barbár érmek vidékünk más helyén is sürün fordulnak elő s különösen Szabolcsmegyében, de hazánk egész területén is tünnek fel.

XXXI. ÁBRA.

XXXII. ÁBRA.

Örlőkövek.

Telepeseink itt az *örlőkövek* gyártásában nagy buzgóságot és ügyességet tanusitottak. Majd minden tanyahelyen fordult elő egy vagy több példány. Néhol a két, t. i. alsó és felső kő, mely egy *bokrot* képezett, egymásra fektetve került elő, amint azt használat után ott hagyták, de előkerült oly tanyahely is, mely mint látszott, a kézi örlőkövek készitésének mühelyéül szolgált. Itt öt-hat darab volt még csak nyersen, félig megmunkálva, aképen, hogy 31×32, vagy 34×35 cm. terjedelmü és 5—6 cm. vastagságu kőlapok már nagyjából ki voltak faragva, de azokon sem a felülről levonuló maghintő lyuk, sem a lapon belül átvonuló mélyitett sáv s az oldalmélyedések, melyek a mozgató kéz ujjainak elhelyezésére szolgáltak, nem voltak kivájva s némelyiken még csak bekarcolt vonallal megjelelve. Az akkor szokásban volt primitiv örlési mód bizonyára nem csekély erőltetést és munkálatot igényelt. E sulyos örlőköveket ugyanis ott ugy használták, hogy az alsó lapot, mely rendesen a felsőnél valamivel nagyobb, terjedelmesebb s vaskosabb volt, felülről kisimiták, a rászánt felső valamivel kisebb lapot pedig minden részein szépen simára kifaragták, rajta belső oldalán egyes vagy néhol kettős, t. i. keresztbe fektetett ujjnyi széles és mély sávot vájtak, a közepén pedig felülről töltsérszerüleges 3—6 cm.-nyi lyukat furtak, mig a külső szél oldalain egy-egy 8—10 cm.-nyi hosszu bevájást tettek a végből, hogy liszt vagy inkább dara-örléskor a felső lapot azokon megragadni és igy mozgatni lehessen, mig egy másik személy a felső lyukon át hintette be a magot. Ez örlőkövek kerek- vagy négyzetes alakuak, kisebb- nagyobbak, de vannak olyanok is, melyeknek alsó lapjai 60—70 cm. hosszu, 35—40 cm. szélesek és kétezer □ centiméternyi terjedelmüek s igy természetes, hogy nagysulyuak. Ezektől eltérően egy gallishegyi telepen találtam egy alsó kerekalaku örlőkőlapot, melyen már a technikának némileg kombináltabb uj módja látszik. Ez negyven centiméter átméretü és kenyéralaku, felülről van bevésve egy 28 cm. átmérőjü és öt cm. mélységü tányéralaku kávája, melynek közepén egy koptatott 6—8 cm.-nyi hosszukás nyilás tátong, mely arra való volt, hogy abból egy függélyes tengely, bizonyára vasból, kiálljon, melyen a felső megfelelő korongot forgatták. A megörlött dara kiömlésére pedig a kőoldalán egy $2^1/_2$ cm.-nyi lejtős lyuk van átfurva. Kár, hogy a forgatott korong hiányzik. Különben is csak ez egy példány fordult itt elő, mig a többieknek száma meghaladja a százat. Készitőik az azokra való kőducokat kizárólag az itteni *trachitsziklákról* bizonyára a fönebb emlitett nagy pörölylyel tördelték le s a nagyjából kihasitott darabokat az itt talált 15—20 cm. hosszu, 5—6 cm. széles és 2 cm. vastagságu vasrudból formált kőfejtő vésőalaku ékekkel égyengették

s a lyukakat és bevájásokat rajtok hengeres hosszukás vésőkkel kimetszették ; mint azt a fenmaradt ilyetén müszerek mutatják. Sajátságos egy szintén az itteni trachitkőből nagyon csinosan kifaragott 47 cm. hosszu, alul 20 cm. széles és 13 cm. magas nyeregalakú, sima alju és domboru hátu kőhasab, melynek két végén felülről egy 13 és egy 14 cm. magas fogantyu kiáll, melyeknél fogva azt simitásra és dörzsölésre használták. A magnak ily módon való örlése bizonyára fáradságos munkát igényelt, amellett, hogy az igy elkészült érdes és kőporos liszt aligha valamely jó ételt nyujthatott volna. Különben érdekes tudni, hogy a délafrikai népek, különösen az *ovambók* még jelenben is ilyen kézi kőlapokon még pedig többnyire nyakig mezitlábos nők térdükön földig hajolva s kinyujtózkodva, a felső követ sikálva örlik a gabonát, mig mások *nagy mozsárban* magas pecekkel zuzzák. Igy cselekedhettek hajdan évezred előtt a mi telepeseink is. Erre vall a sulyos örlő kőlapok szerkezete és az a *nagy kőmozsár*, mely szintén itt egy tanyahelyen került elő s mely itteni trachitkőducból van durván kifaragva.

Temetkezés.

Az e környéken sok ideig lakott és családi életet folytatott nép bizonyára elhunytait fájdalmas érzéssel és kegyelettel temette el. Sajnos, minden kutatásom dacára rendszeres temetőhelyre nem akadtam, de egyes, szórványosan feltünt sir-leletek azt igazolják, hogy náluk a hullák eltakaritása és váltakozva a halottégetés is volt szokásban. A gallishegy déli lejtőjén egy, lapos kövekből öszszeállitott sirra akadtak a kőtörők, melyben kinyujtóztatott férfi csontváza feküdt s mellette mintegy harminc vastag ezüst, ugynevezett barbár-érem a Krisztus előtti IV. évszázadból. Árdánháza lejtőin több sirban szintén kinyujtóztatott hullák s azok mellett keltakori fegyverek feküdtek. A Lovácskán is egy sirban csontváz, apró elrozsdált vastöredékekkel fordult elő. A *halottégetésre* vallanak azok a halmok, melyek Gallishegy északnyugati magaslatán a Svábdombok néven ismert lejtő gerincénél a Klacsanó helység felé huzódó Obücs nevü hegyhát ormán tölgyerdő és sürü cserjésben elszórtan emelkednek. Ezekből többet felásattam, de azokban durva cserepeken kivül, szén és hamunál egyébre nem akadtam. Különben e hegyháton tul Lauka (most Lóka) és Iványi közötti berkeken, az ugynevezett *Mohilkán,* Bandsia, Lavocki patak és Lazi körüli hullámos tájon, szeliden elterülő lankáin, számos kisebb-nagyobb halom tünik fel, melyek azonban mint megkisérlett kutatásaim, ásatásaim közben meggyőződtem, agyagcserépnél és hamunál egyebet szintén nem tartalmaznak. Lehet, hogy jövőben a véletlen és éber figyelem s kisérlet nagyobb eredményre fog vezetni. Nekünk igy egyelőre csupán a kelták életfolyamára vonatkozó adatokkal kell beérnünk.

IV. Népvándorlás kora.

A kelták eltávozása után s a történeti időszak beálltával s különösen a *népvándorlás* korában megyénk mostani területén, mint művem első kötetében előadtam, számos különféle nép fordult meg. Ezek, a napfényre került emlékek és nyomokból itélve, leginkább Északkelet felől a Beszkid hegységen át vonultak erre felé. Nyomaik Munkács keleti határában, a Pálhegy alján elterülő mezőn is feltüntek. A város erdejében Lipnicán s a Fornos helység felé nyuló fensikon számos halom emlékeztet rájok. Körzetükben pedig római aranyérmek is nem gyéren találtatnak. Igy került birtokomba, ezüst és rézérmeket nem emlitve, egy *Maximinus* Caesar-féle arany a harmadik századból, 235. évből. De ily érmek előfordultak más helyeken is, igy *Ormódon* a nevezetes római aranykincs az 5. századból, azután *Szentmiklóson* Severus aranya 222-ből, Szolyván Nero 54-ből, Sárréten Constantinus, Kisdobronyban Theodozius 379. évből, Beregszászon stb. Mindez arra vall, hogy az itteni barbárok (barbátok, szakállosak) a Duna körüli rómaiakkal érintkezésben voltak s azoktól csere utján, vagy zsákmányolva, ide értékes tárgyakat hoztak. Igy füllel ellátott vagy átlyukasztott római arany érmeket is, melyekkel azután nejeiket feldisziték, kik azt zsinórra, vagy finom szerkezetü vékony láncra tüzve viselték. Gyüjteményemben látható egy átlyukasztott *Antonius*-féle római arany-érem a második századból, melyet hajdan a barbárnő majdnem a felismerhetlenségig elkoptatott. De ily érmek a Tisza körüli tájakon, a Nyirségen s különösen Hajdumegyében is találtattak. A *tarpai* határban levő halmokból kiásott hamuvedrekben *vasból készült* karperecek voltak, egyszerü ujjnyi vastagságu, hengeres keretü s igen törékeny karikák. Ugy látszik, hogy akkor a vasat még igen becsesnek tartották. Azon környék más helyein *aranyból* kalapácsolt ékszerek, drágakövekkel ékitett perecek, fityegők s egyéb diszletek kerültek elő, melyeket a nemzet nem csekély hátrányára, többnyire Bécsbe szállittottak vagy külföldön eladogattak.

A tiszavidéki őslakosok közül a régibb korban, mint vélik, az arja népek voltak, kiket meghóditottak, részint vándorlásra kényszeritettek az Ural-altaji népek. Agathyrzekről, *jazigokról* beszélnek a régi irók. Majd a rómaiak meggyengülése után, a nagy népvándorlás hullámai boritották el e földeket. Az ősi népességet részint elpusztitották, részint magukhoz hóditották a győző jövevények. A régi történelem a quádokat, *góthokat*, gepidákat, vandalokat, markomanokat és a mai germánfajta népeket emliti, kikről még vajmi keveset tudunk; ugy a hun- és avarokról, kiknek földbe rejtett emlékei immár mégis időnkint fölfedeztetnek, valamint a honfoglaló magyarokéi is. E tekintetben a jövőtől bizonyára még tüzetesebb eredményeket várhatunk; ha a régészet, s illetve a régi em-

lékek és ereklyék iránti közérdeklődés nem lesz oly lanyha, mint eddigelé volt.

Népvándorláskor nyomai Beregszászon.

Beregszász keleti szélén, a Vérke lankás jobb partján a mai kórház és gazdaság-egyleti kert területén és tájékán 1892. óta is foganatositott ásatásaim és kutatásaim közben számos vas- és más fémü, majd agyag- és csont-emlékekre akadván, ezekből meglehetett állapitani, hogy itt régen időnként vándorláskori csapatok megállapodtak és rövidebb hosszabb ideig tanyáztak. A lelt mütárgyak között, melyek többnyire méternyi mélyen feküdtek kulturrétegben, égvényes, tüzhelyes, putriszerü lakhelyeken, vermekben, voltak különféle agyagból gyurt és égetett, különböző hullámos, körded, mintaszerüleg benyomott diszletü, füles vagy bütykös edények cserepein kivül, talpcsöves és harangserlegek is, vagyis félgömbü s fent apró fogantyuval ellátott edények és korongtalpu hengeren levő durva kehelykék, különféle nagyságu és diszitésü merőce, fedő, tizenhárom centiméter átméretü csészealaku peremes mécses, tálak csészék, lyukas orsósulyok, agyaggömbök, átlyukasztott hengeres csövek, tüztől megkeményedett áglenyomatos agyagtapaszok s egyéb tárgyak. Találtunk földbe ásott 1—2 méter nagyságu vermeket, melyeknek átégetett oldalai a tüztől téglaszerüen megkeményedtek s melyeknek rendeltetése kivehető nem volt. *Vasból* kisebb-nagyobb nyeles kések, pengék, olyanok is, melyeknek lapos markolat lapján három-négy szögecs az elporlott csont vagy faboritékot jelzé. Egy 13 cm. hosszu késpenge jatagán-alaku. Volt egy becsukható csontnyelü kés is. Kiástam itt még különféle vas-csatokat. Ezek között volt egy tiz cm. hosszu és hét cm. széles, peckes végén félkörü paizsszerü sulyos lemezzel ellátott, mely hasonlit ahoz, melyet a tolnamegyei bölcskei vándorkori sikmezőn találtak. (Arch. Ért. XI. 245. lap 1. ábra.) Érdekes és különösen jellegző az a nagy *karneolból* metszett átfurt gyöngylap is, mely ékszerül szolgált s feltüzésre alkalmas volt. Régészeink szerint ugyanis a *karneolból* készült diszletek a *jazigokat* jellegzik; valamint az a sajátságos alaku *bárdszerü szekerce,* amely ugyancsak itt került elő, de melynek egyik más ép párját Petneházán egy halomból kiásták s gyüjteményemben van. Ez 23 cm. hosszu, nyéltokja $4^1/_3$ cm. széles s innen a $2^1/_2$ cm.-nyi vastagságu subtilis pengéje a végén $13^1/_2$ centiméternyi szélességben kinyulik. Egy harmadik szintén ép példánya a munkácsi nyugoti mezőn találtatott. A beregszászi telepen találtam még egy szürke szinü, hat cm. átméretü kettős keretü lemezes átvert fémkorongot is, mely vállszij diszitéséül szolgálhatott. Az átkutatott tanyahelyeken voltak még háromszögü durva kalapácsok, üllők, tüzütő keretes acélok, egy $9^1/_2$ cm. hosszu és 2 cm. széles ezüst, szijravaló két lyukkal ellátott lemezes pánt s egyéb

készségek. A csatok, s kések hasonlitanak azokhoz is, amelyeket *Pécs város* területén a *Makár* nevü hegylejtőn kutatásaim közben 1901-ben gyüjtöttem s igy azok egy néptörzsre vallanak. A ja/i-gok vagy magyarosan *jász nép* Ptolomaios és más régi irók szerint a Kaspitenger északi részén Gazia földön élt s nomád, kóbor-életet folytatott volna. S mint ilyen e metanasta-*jászság* néha a római területre is berontott és akkor hazánk mostani sik területén is elkalandozott s innen időnként ismét el-eltünt.

A mezőkaszonyi gót sir.

Mezőkaszony Beregmegye déli rónáján élénk vidéki nagyközség mintegy kétezernyi magyar lakossal, kik leginkább földmivelésből élnek. A szőlővel és gyümölcsfákkal beültetett hegylejtőjén és tövében fekvő városkát délnyugotról termékeny sikság környezi, melyről észak felől látszanak a nagybégányi, beregszászi és dédai riolith tartalmu csekély magasságu hegyek. A sir szinhelye a város délkeleti határának végén 5—6 kilométernyi távolságra fekszik ott, hol Daróc nevü szomszédos község határát képező Bárczay-féle erdő kezdődik. Feltünt itt, hogy a sir közelében, a földszinttől 3—4 méter magas homokbuckák észak-délfelé vonulnak, leginkább a Harsányi Menyhért birtokos tagján, mely homokmagaslatok egyik részét évtizedek óta homokbányákul szolgálnak s homokásás következtében a töltésszerü magaslatokon sürün keletkeztek mély gödrök és kivájt vermek. Még nem régen e környék posványos terület volt s bizonyára az őskorban még nagyobb árterül szolgált, melyből csupán e homokbuckák emelkedtek ki s igy e természeti viszonyoknak lehet tulajdonitani azt is, hogy az e tájon megfordult gótok menekülés vagy költözködésök, vándorlásuk közben elhunyt halottjukat e nehezen megközelithető homokmagaslaton takariták el.

Az ekképen ide rejtett hullára most másfélezer év multán a három kaszonyi homokvájó napszámos ugy akadt, hogy egy kiálló helyen, melynek alig öt méternyi terjedelmü érintetlen részét mindkét oldalról már kivájt üregek környezék, kezdék a homokot aknaszerüleg kivájni s elhordás végett rakásra gyüjteni. Már mintegy négy méternyi mélységre lehatoltak, midőn az üreg nyugoti sima falán, mintegy két méternyire felülről a homokrétegben egy emberi koponya feltünt, anélkül, hogy a munkásokat ez meglepte volna s igy közönyösen tovább érintvén ásóval a helyet, erre a fej és a hulla fél derekáig a körötte volt homokkal és felette levő mintegy egy méternyi vastag agyagréteggel együtt lezuhant s igy láthatóvá lőn, hogy a homokból a test többi része is kiáll, anélkül, hogy a keskeny sirüregen kivül mely elütő szinénél fogva jól kivehető volt, koporsónak vagy más takarónak s ruhának nyoma feltünt volna. Majd a homokfal többi része is leszakadt s igy az egész csontváz a mély gödörbe esett. Igy azután másnap, midőn a munkások a

leszakadt agyagréteg kitakaritásával foglalkoztak, a törmelékben rá-akadtak a hulla egyes mellékleteire, melyeket több-kevesebb kiméléttel kiszedtek s mint állitásuk szerint nem nagy értékü, zöldes rozsdával ellepett tárgyakat félre tették s csupán este, hazatérve, bemutatták a szolgabiróságnál. Igy másnap a főszolgabiró a járási orvossal kiment a helyszinére, az orvos megtekinté a hulla egyes csontjait s a fejet, melyen, mint később értesültem, a fogak teljesen épek voltak. A munkások azután magukban a homokvájást folytatván, csakhamar a csontváz fekhelyének északi részén, tehát a hulla baloldalánál, egy agyagból gyurt feketeszinü bögrét pillantottak meg, melyet kivevén azon hitben, hogy az pénzt tartalmaz, csakhamar kiméletlenül összetörtek s üresnek találván azt mint szerintük értéktelen tárgyat eldobtak, aminthogy a hulla csontvázával is ugy tettek, majd ugyane helyről, tehát szintén a tetem baloldala felől, egy sárgás barnaszinü *üvegbillikom* is esett ki, melyet a főszolgabirónál este letettek.

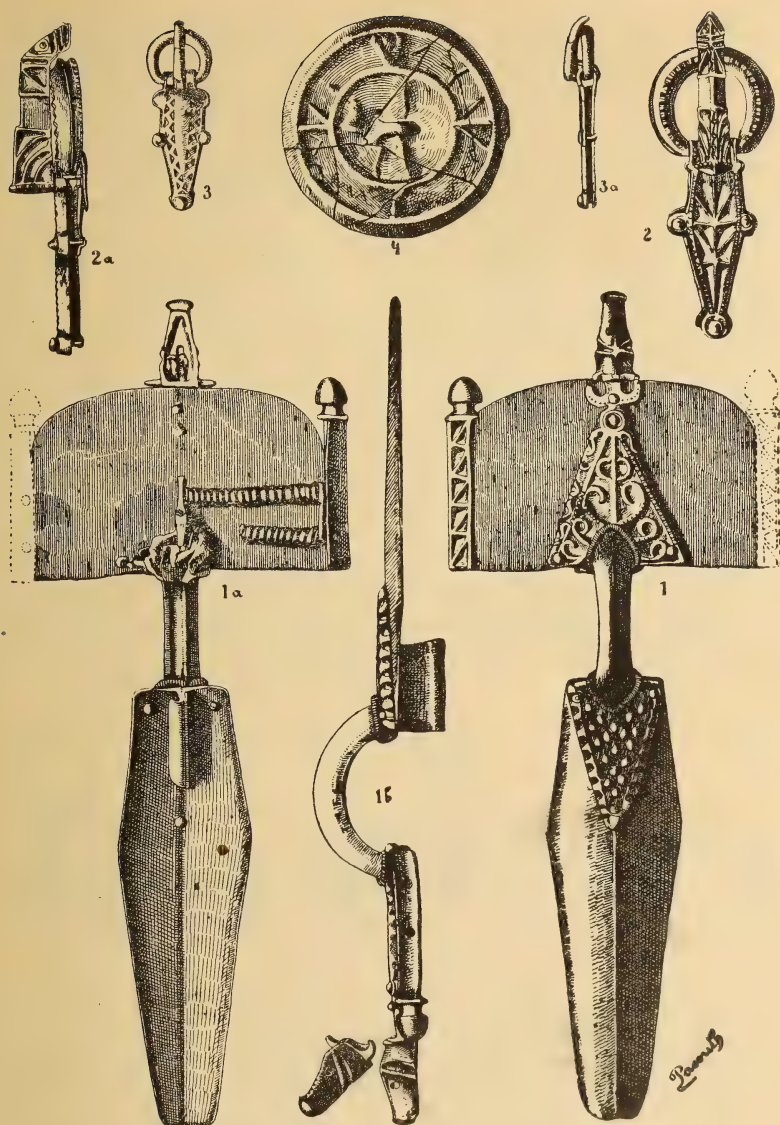
Morvay Zoltán főszolgabiró meghivására 1896. augusztus hó 22-ikén Mezőkaszonyba sietvén, még aznap délután az ő és a régészet iránt érdeklődő neje kiséretében a lelet szinhelyét megtekintém s ott a munkások előadását meghallgatám. E szerint a sir a homokbucka legmagasabb részén felülről mintegy két méternyire volt leásva s abba hulla fektetve ugy, hogy a fej Nyugatnak s lábaival keletnek kinyujtva helyeztetett el. Alapos megszemlélés és kutatás folytán másnap meggyőződtünk, hogy itt csupán egy magános sir lehetett, mert a most kivájt üreg körül a talaj és homokdomb már azelőtt minden oldalról fel volt ásva és a sirból csupán még egy háromnegyed méter széles érintetlen homokfal állott, melyet egy jó méternyi vastagságu agyagos föld fedett.

Összeszedtem az elhányt csontváz megmaradt csekély részeit, a nyiroktól puhává vált láb- és karcsontjait s néhány csigolyát, de a fej és arc csontjai már nem kerültek elő. Ugyszintén a leborult homokban találtam gömbös végü kis ezüst hasábokat és recés sodronytöredékeket a nagy fibula és tárcsa keretéről valókat.

Megkerestem a megsérült, szennyes barna agyagedény töredékeit is, melyeket összeillesztvén, kitünt, hogy az korongon készült, 20 cm. magas és egészen sima volt; öble 12 cm, átméretü s lefelé keskenyült 8 centiméterre, szája hat cm. átméretü, nyakáról lefelé egy két cm. vastagságu félkörü fül nyult le 8 cm.-nyire.

Annál érdekesebbek azonban a megkerült tetem mellékletei, melyek a következők:

1. Két egyenlő ezüst *nagy melltü fibula* (kapocs) XXXIII. 1., mely teljesen hasonlit a bakodi pusztán lelthez. E fibulák egész hossza 21 cm., ebből esik a paizs-szerü, kissé hajlitott és vékonyra lapitott nagy tárcsára 5 cm., ennek végén kiáll egy ökörfej, melynek apró félhold alaku két szarva fölfelé görbül, mig hasonló két

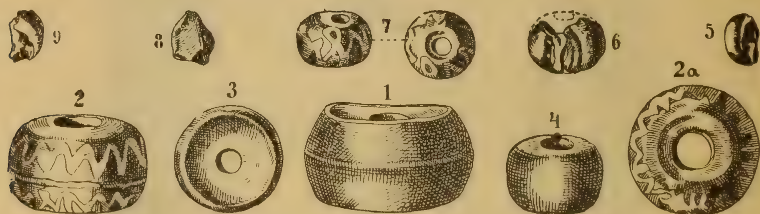
XXXIII. ÁBRA.

szarvalaku lemezével a tárcsához van odaszögezve. A tárcsa másik végéről ivszerüleg kiemelkedik egy háromélü kengyel, ennek végéhez van erősitve a fibula másik, keskenyebb nyulványa, melyet gyöngyszerü sodrony környez, mig ezentul mindkét helyen három-

szögalaku arany lemezdisz van fektetve és szögekkel alaphoz erősitve. A nagy tárcsán levő lemezen a gót görbe vonaldisznek megfelelőleg, itt is vonalas keretek közt hajlitott végü s kidudorodott S alaku vonalak szolgálnak díszletül, mig a keskenyebb lemezen szederszerü pontozatok kivervék. A fibula alsó oldalán megmaradtak részei azon páros sodronyszerü vasrugóknak, melyek a kapocs tüjét ruganyossá tevék. A fibula sulya 9.3 dekagramm.

A 2-ik ékszer egy igen *diszes ezüst csat,* (2. sz.) mely szintén ökörfej idomu lemezből nyulik ki. Ennek egész hossza 9 cm., a kör idomu s hengerestagu csat karikája 3$^1/_2$ cm. átméretü, melyből egy vastag pecek nyulik keresztül, a végén kissé behajlitva. Ez dusan van megaranyozva, valamint a tárcsa is, mefy 5$^1/_2$ cm. hosszu és ökörfej idomu, lapos lemezből áll, mely szintén vonalakkal diszitett. Ily alakban van kidolgozva a 3-ik szám alatti másik, az előbbihez hasonló *csat is;* (3. sz.) csakhogy ez kisebb, lévén egész hossza 5$^1/_2$ cm., miből a csat peckes karikájára 1$^1/_2$ cm„ a többi pedig az ökörfej idomu lemezre esik.

4-szer. Egy nagy tallér nagyságu 6 cm. átméretü korongidomu *tükör,* igen törékeny horgony vagy más ily ércből öntött, melynek közepéről egy-egy cm.-nyi fül emelkedik ki. A korong egyik oldala egészen sima, a másik füles oldalát két vékony kiálló vonal futja körül, melyen rendetlen zik-zakos háromszögek látszanak.

XXXIV. ÁBRA.

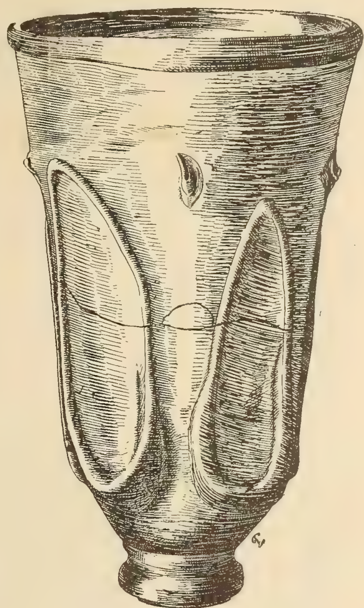
5, 6, 7. Találtatott itt (XXXIV.) szép vörös pecsétviasz szinü két darab borostyánkőből készült 2 cm. átmérőjü s a közepén átlyukasztott lapitott gyöngy, mig a harmadik hasonló anyagu gyöngy gömbölyü. Mind a háromnak a szine igen szép vöröses és átlátszó.

8-szor. Egy feketés agyagból gyurt és égetett, átlyukasztott *gömb,* melynek mindkét vége lapitott és homoru; itt 2$^2/_3$ cm. átméretü, a közepén pedig 3$^1/_2$ cm. vastag.

9. Szines üveggyöngy.

10. Szerfelett érdekes ereklyét képez az itt talált *üveg billikom,* (XXXV.), mely hat milliméter vastagságu és sárgásbarna szinü; mostani egész hossza 15 cm., miből a savanyuviz forrásoknál hasz-

nált meritő poharak alakjára hasonló, alul hegyesen végződő öbölre 12 s a többi az alján levő 3 cm. vastagságu tönkre esik. Felső köridomu öble 9½ cm. átméretü s innen folyvást keskenyedik. A pohár oldalain három összenyomott kerülékes, fél cm. vastagságu hosszukás keret üvegfolyadékból való diszhuzal és ezek közt felül az üvegre illesztett egy cm. hosszu egy-egy üvegcsap képezik a diszitést.

XXXV. ÁBRA.

Mindezen ereklyékből megállapitható, hogy az itt eltemetett egyén a *gótokhoz* tartozhatott. A hosszukás fibula legalább az eddigi meghatározásokhoz képest, erre enged következtetni. De itt meg kell jegyeznem, hogy ily alaku fibulákat, jóllehet kisebbitett formában és bronzból nem csak azon gyüjteményben láttam, melyet gróf Zichy Jenő kaukázusi utjában szerzett s a budapesti kiállitáson közszemlére kitett, hanem a zágrábbi muzeumban is, hol a többi hazánkban előforduló bronzmüvek közt ily alaku bronzfibulák is láthatók.

A beregszászi honfoglalási sir.

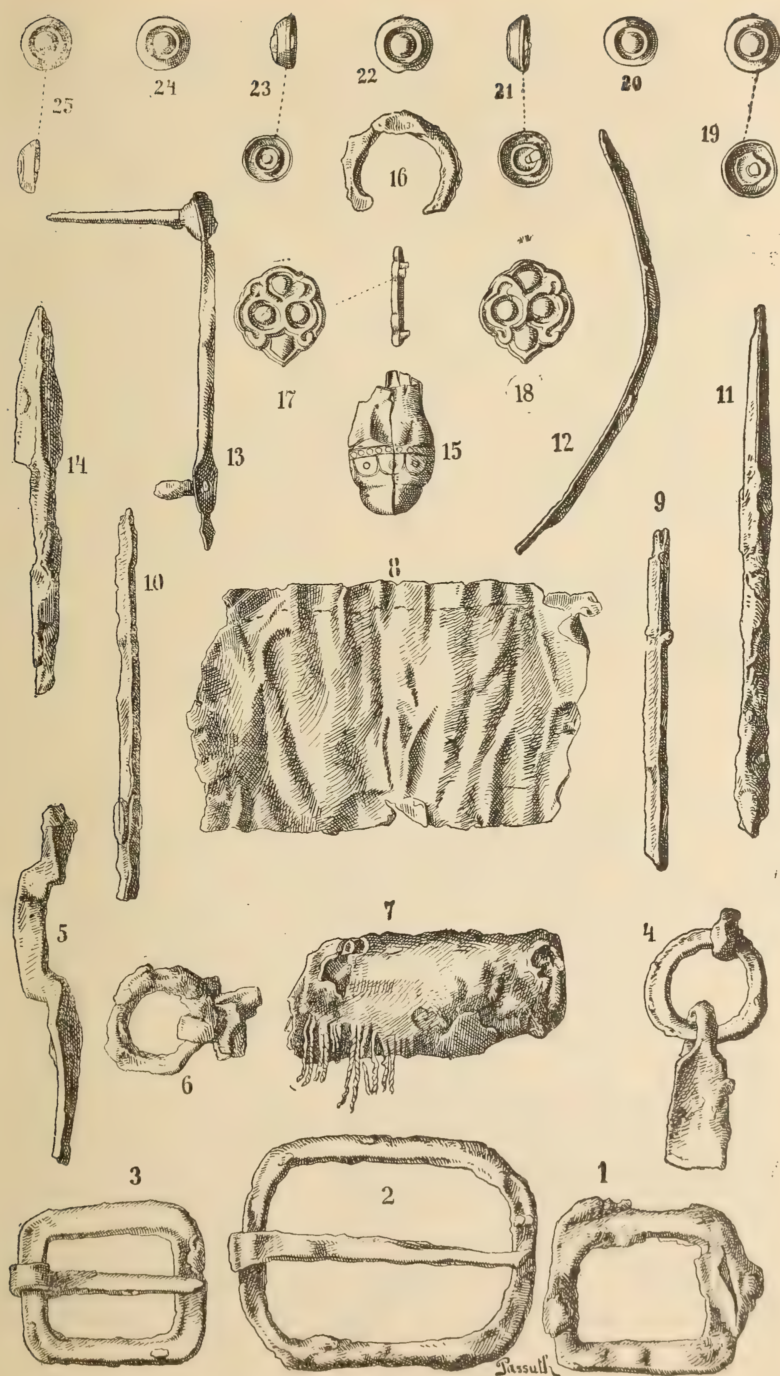
1890. év tavaszán értesitett *dr. Hagara Viktor* főispán arról, hogy Beregszász határában kőtörő munkások nagyérdekü sirleletre akadtak. Ennek folytán azonnal április 22-ikén nagy reményekkel siettem Munkácsról a megye székhelyére *Beregszászba,* azzal a biztató képzelettel, hogy a véletlen itt is oly sirmezőt tárt fel, melynek kiaknázása uj anyagot fog nyujtani multunk felderitésére Odaérve dr. Buzáth Kamill, beregszász városi polgármester kiséretében kimentem a város déli határánál elterülő *Kishegy* nevü magaslatra, mely husz méternyi magas dombhát s annak Keletről Nyugat felé terjedő nyulvány ormán feküdt az érdekes sirhely. E nyulványnak déli lejtőjét a trachitkőzetet törő munkások már egészen elhordották, ugy, hogy a meredékes, mintegy tizenött méternyi magas falat képez, melynek felső részén, három méternyire felülről, a kőzetet fedő agyagrétegbe volt a sir ásva. Délfelől az agyagréteg sehol sem mutat nyomot arra nézve, hogy ott más sir is lenne s igy feltehető, hogy csupán ez egybe temettetett el azon vitéz, ki magas polcon szolgált azon seregben, mely Munkácsról a Tisza felé indult

s a borsovai várat elfoglalta. A *vezérszállási* (pudpolóci) lelet, a *Kicsera* nevü hegy lejtőről, s a *Szolyván* még 1870. évben a Tövisfalva felé vezető országutnál emelkedő keresztes halomból általam kiásatott lovas sir indokoltan igazolják Béla király névtelen jegyzőjének, (Anonymusnak XIII. fej. 23. l.) azon állitását, hogy a honfoglaló magyarok a X. században csakugyan Kieven, Galición és Beszkid hegyünkön át vonultak be Munkács vidékére s hogy innen az ország elfoglalására tovább indultak. Igy kerülhetett a Beregszászon eltemetett vitéz a Tisza mellékére, a borsovai tájra, melynek akkori hires vára csak néhány kilométernyire feküdt a Kishegytől, melynek ormáról a szép termékeny rónaságon az látható volt s igy valószinüen az ostromnál megsebesült harcost bajtársai e kegyeletes indokból is a kiemelkedő helyen ünnepélyesen, akkori szokás szerint lovával együtt eltemették. Ezt igy a hegyormon álltomban eszemben forgatván, fölelevenültek emlékezetemben a hajdani vitézek alakjai, melyek ádáz viadalokat vivtak a hon elfoglalása és birásáért s lelki szemeimmel láttam a fürge harcosoknak ezreit itt a sik mezőn, hol most az akkori tótság szórványos tanyahelyein népes és virágzó magyar községek állanak, mintegy mozogni és felvonulni. Valóban lehetetlen volt Anonymusnak is érdemeit nem méltányolnom, kinek történeti állitásait az eddig számos leletek nyomról-nyomra igazolják.

A munkásoknak a helyszinén tett tanuságai szerint az itt napfényre került lovas sir Nyugatról Kelet felé, három méternyi mélyen volt ásva. Abban a tetem kinyujtóztatva s mellette a paripa feküdt. Koporsónak vagy kőlapoknak nyoma nem látszott s a csontok is oly elmállott állapotban valának, hogy a kiemelt földdel együtt nyomtalanul összeomlottak. A lovon patkók nem voltak, mi különben más hasonló leleteknél, a szolyvainál is, ugy tapasztaltatott. — Igy tehát csupán a polgármester által beszedett ereklyékre kellett szoritkoznom, melyek sajnos, szintén csonkán, hiányosan, töredezetten, eredeti alakjukból kiforgatva kerültek oda; most pedig a Nemzeti Muzeumban őriztetnek. Ezek arról tanuskodnak, hogy viselőjük a hadseregben előkelő állást elfoglalt s hogy a fegyverzete és felszerelése oly finom és művészies kivitelü volt, mely igazolja, hogy a honfoglaló sereg s annak népe korántsem volt oly müveletlen nyers és kevéssel beérő, minőnek sokan képzelik s itt-ott festőink a magyarok bevonulását, a vérszerződést s más

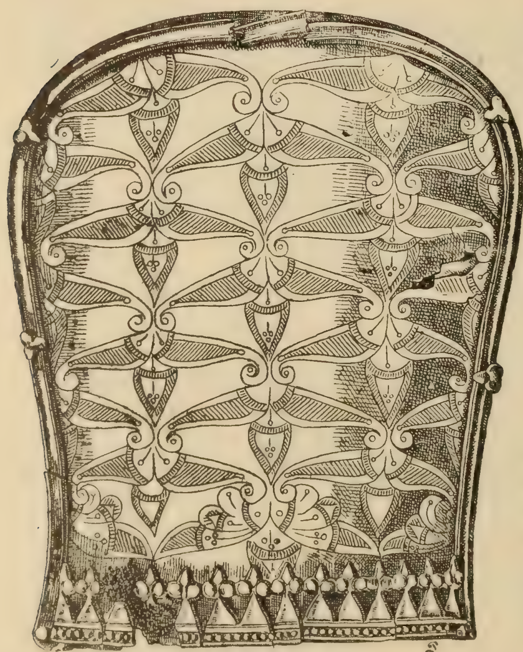
XXXVI. ÁBRA.

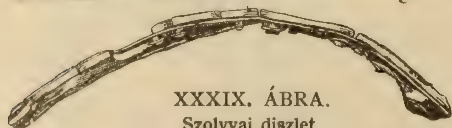

XXXVII. ÁBRA.

egyéb jeleneteket felületes rajzban, idomtalan ábrázolásban és valótlan vaskos modorban feltüntetik. Sőt ellenkezőleg, ők drága, válogatott, pompás és alkalmas fegyverzettel s gazdag felszereléssel el voltak látva, minő csak a keleti és más fényüző lovagias népnél volt divatban s a nők is hasonló fényüzést is kedveltek s bizonyára családi és otthoni körökben is kényelmesen éltek.

A kishegyi leventének *kardja* (XXXVI. ábra) ragyoghatott a rá pazarul alkalmazott ezüsttől és aranytól s legjobb acélból készült, 84 cm. hosszu és a nyélnél 3½, a fokonkint keskenyedő, kissé görbe végénél 2½ cm. széles pengéje pedig oly kemény volt, hogy azt némi surolással most is könnyen lehetne fényessé tenni; az egyélü penge közepén egy cm.-nyi széles vércsatorna vonul lefelé s felül a fogantyu vasa 8 cm. hosszu és 1—2 cm. széles, lemezszerü. Ezt famarkolat boritotta, melynek egyik darabja megmaradt (XXXVII. 7. ábra) s melyen látszik, hogy ezüst szálakkal volt bevonva és apró ezüst rozettekkel és gombokkal ékitett, mig a kard hüvelye finom szövésü vászonnal és e felett ezüst és arany lemezzel volt befedve, melyből 8 cm. hosszu és 5 cm. széles négyszögü darab meg is került (8. ábra), még pedig a beregszászi ötvöstől, kinek azt a kőtörők már eladták volt. A kardmarkolat és hüvelyt néhány drb apró (1¾—2½ cm.-nyi) három szögecscsel ellátott rozette (17. és 18. ábra) és 1¼ cm.-nyi kerek alaku ezüst gomb, vagy pityke diszitette, (19—25. ábra), melyekből hat és tiz darab megkerült. Megkerült egy a honfoglaláskori harcosokat különösen jellegző ezüst disztárgy is, melyet sokan *tarsoly-lemeznek* tartanak, igy Dokus Gyula a bodrogvécsi leletnél is közelebb, mig én hasonlót a szolyvai leletnél (XXXIX. ábra) a tetem homlokánál találtam; a beregszászi sirból kikerült hasonló

XXXIX. ÁBRA.
Szolyvai diszlet.

diszitésü és aranyozott cirádákkal ékitett ezüst lemez azonban (XXXVIII. a.) töltsérszerü kupot képez, mely $9^{1}/_{2}$ cm. magas és alsó kerüléke 7 cm. átméretü, szélein sodrony láncocskával s köröskörül felvarrásra való apró lyukakkal ellátva s igy ugy vélem, hogy az vagy sisak oromul vagy puzdra sarkául szolgálhatott. Diszitése azonban teljesen olyan, minő a szolyvai, bezdédi, bodrogvécsi, szabolcsi és egyéb hazai számos honfoglalási sirokból előkerült ily ezüst paizsidomu lemezeknél alkalmaztatott s minő, ugy látszik, azon korban általánosan divatban volt és minővel közlésem és javaslatom következtében Munkácsy Mihály honfoglalási nagy képén is néhány magyar vitéz süvegét diszitette. (XXXVIII. b.)

XXXVIII. a.

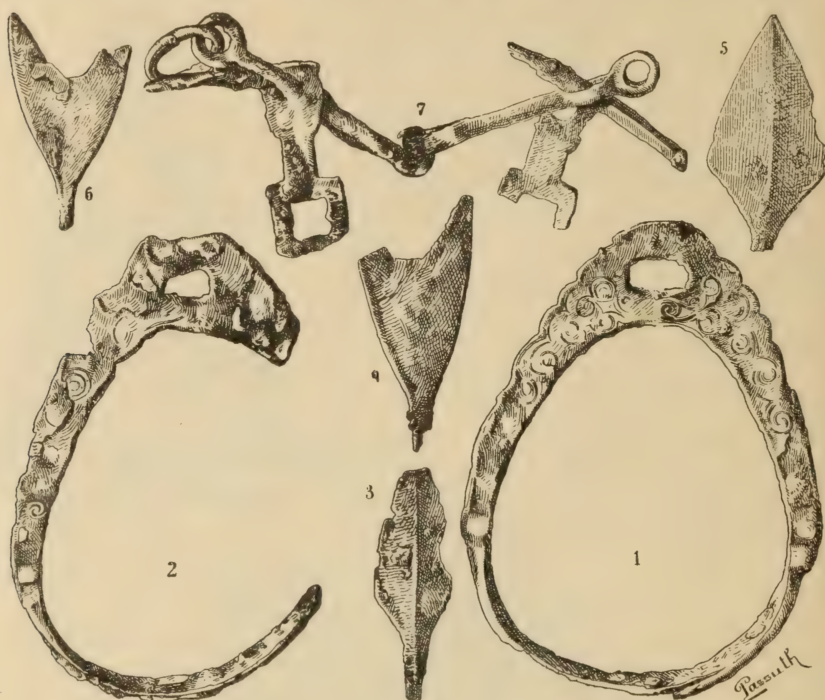
A kardon kivül találtatott fegyverzetül hét darab *vas nyilhegy,* melyek közül négy 9 cm. hosszu s a közepén $4^{1}/_{2}$ centiméter széles, levél alaku, (XL. 3—6. ábra), az ötödik 9 cm. hosszu és 3 centiméter széles (14. ábra); ezeknek

XXXVIII. b. kiteritve.

csonka nyele hegyes lehetett s a vesszőbe befoglaltatva; a hatodik nyilhegy 9 cm. hosszu és háromélü csucsban végződik (12. ábra) mig a hetedik 11 cm. hosszu s árszerü hegyben végződik (11. ábra), de ezek sincsenek üreges tokkal ellátva, hanem e kor nyilaihoz képest, szintén a vesszőbe illesztettek és oda sodronnyal, vagy zsineggel megerősittettek. Épen ily két szárnyu, levélalaku nyilhegyek fordultak elő a szolyvai leletnél is. A sirban találtattak vasdarabok: a puzdra pántolásából (5, 9, 10. ábra); a heve-

derből megvan egy négyszögü $6^1/_2$ cm. hosszu és 5 cm. széles *vas-csat,* (2. ábra); egy másik hasonló $4—3^1/_2$ cm. terjedelmü (3. ábra); ismét egy harmadik négyzetü $3^1/_2—4^1/_2$ cm.-nyi, de ennek középtüskéje hiányzik (1. ábra.) Egy $2^1/_2$ cm. átméretü

XL. ÁBRA.

vasgyürü 3 cm. hosszu vaslemezre van alkalmazva (4. ábra), egy másik ily alaku pedig $2^2/_3$ cm.-nyi; ezek a kardhordó-szijról valók lehetnek (6. ábra.) A *vas-zabola* hasonlit a bodrogvécsi polcos és karikás zablához (7. ábra); a szijvas hajlott és a közepén csuklós, végein pedig két-két kerek üregе van, melynek külsőjében egy 4 cm. átméretü, kantárszár befogadására való karika lóg, mig a benső üregén át egy-egy tiz cm. hosszu és fél cm, vastag hengeres pálca volt alkalmazva s abból egy 4 cm.-nyi négyszögü lemez nyult ki, melynek csatszerü üregébe a kantár fejrésze illesztetett.

Ennél azonban figyelemre méltóbb a *kengyelvas* (1. és 2. ábra), mely mind alakjára, mind müvészi késziṭésére nézve kiváló. Ugyanis a kerülékes alaku, 18 cm. magas és 13 cm. széles lapos

lemezü felső ive 13 centiméterig lefelé felső $4^1/_4$ cm. szélességéből 2 centiméterig keskenyedik; itt azután egy cm. széles *ezüst foglalat* után egy cmnyire vékonyodik, mig végre alól 11 cm. hosszu és $3^1/_2$ cm. széles *talpvas* következik, melynek külső (alsó) oldala kiálló éles bordával van ellátva. A kengyelvas belső nyilása $12^1/_2$ cm. magas és $10^1/_4$ cm. széles, mig fent a szij befogadására egy $2^1/_2$ cm. hosszu és 1 cm. széles hosszu négyzetü lyuk szolgál. Főnevezetessége azonban a kengyelnek abban van, hogy annak lapjait beillesztett különféle csigavonalu *ezüst cirádák ékitik,* mik annak idején azokat nem kevéssé ragyogóvá tehették. A szubtilis alaku kengyelvas igazolja azt is, hogy a honfoglaló vitézek csinos, apró sarukat viseltek, még pedig nemcsak a főbb, hanem a közharcosok is s hogy valamennyien diszesen, illően valának felöltözve és felszerelve . . .

Figyelemre méltó jelenség az, hogy a honfoglalás korában a magyar vitézek lovai nem voltak még patkóval ellátva. Erről világos például szolgál nemcsak a szolyvai és beregszászi lovas sir tartalma, hanem a többi számos, hazánk különböző területein feltárt ily sirhalom is. Igy másokat nem emlitve, a komárommegyei *Imely* helység határában egy a lakosok által 1886. évben töltésre széthordott halom alján feltünt a szolyvaihoz teljesen hasonló lovas sir; melyben a tetem mellett öt, levélalaku, árszerü pecekkel ellátott nyilhegy, egyélü kés, egy $7^1/_2$ cm. hosszu félkörü acélból álló ciholó szerszám, melynek érc fogantyuját egy öt cm. hosszu és $1^1/_2$ cm. magas elnyult oroszlán-alak képezi; az épen megkerült két vas kengyel, csuklós zabola, nehány nyeregről való karika, csat, horogszeg, összekötő pánt és egyéb apró tárgyak, melyek gyüjteményembe kerültek s a más vidékbeliekkel is teljesen hasonlók. Patkóknak azonban itt sem volt nyoma. Ezeket, ugy látszik, csak XI. század első felében kezdének használni, valamint az egyenes kétélü német kardokat is, midőn I. István király halála után Péter és Samu királyok országlata idején (1038—1046.) hazánkban német jövevény vitézek mind sürübben megfordultak és rendeinkkel érintkeztek. E tekintetben irányadó jelenségül szolgál az ungmegyei *Salamon* község határában 1883. évben az ungvári főgimnázium igazgatója által felásatott egyik sirhalom, melyben az eltemetett lovas vitéz mellett a lóváza is fekütt, *patkóival együtt.* A nevezett főgimnázium szertárában kiállitott e sir lelet tárgyai közt van egy kétélü rövid hegyes kard, keresztvasas markolatu lapitott göbbel; a tetem mellől fölszedett nehány levélalaku (a szolyvai és beregszásziakhoz hasonló) nyilhegy, késpenge, két kengyelvas, bronzgyürü, szijvég s a nyeregről csatok és egyéb vasrészek. Egy *patkót* e sirból kaptam később Komers Károly nevü salamoni volt gazdatiszttől, ki a halom felásatásánál is közremüködött és emlékül eltette volt. E patkó 150 gramm sulyu, lapos, lemezszerü, kerülékes,

12 cm. hosszu és 10 cm. széles és 3—3 szöghelyes. Melyről következtethető, hogy a paripa nyulánk, vékony csontu és könnyü lábu volt; amilyennek különben a szolyvai ménnek is kellett lenni fogai után itélve.

Szlávok nyomai.

Történeti tény, hogy a honfoglalók ideérkeztekor Munkács vidékén *szlávok,* tótok tanyáztak. Béla király névtelen jegyzője szerint: „a szlávok, ezen föld lakói, jövetelöket hallva, nagyon megfélemlének s magokat Álmos vezérnek önként alája vetették, őt és seregét a szükséges élelemmel készségesen ellátván.“ De nemcsak Munkács táján, hanem mostani megyénk déli rónáján is tanyáztak e szlávok, mint azt a maiglan fenmaradt tóthangzásu ottani helység nevek jelzik. Ilyenek: Csaroda (Csarnavoda = feketeviz), Macsola (Mocsidlo = Ásztató), Dobrony (Tölgyes), Borsova (Brezova = Nyires). Bereg (Bereh = hegyes), Barkaszó (Bara = posvány, mocsár) stb. Ugy látszik azonban, hogy jóllehet az itt megtelepedett magyarok kiméletesen bántak az itt talált és meghódolt szlávokkal, azok mégis nem egészen jól érezhették magokat körzetükben és ennélfogva a szilajabb vérü jövevényektől menekülni óhajtván, csakhamar a Kárpátokhoz közelebb vonzódtak, ottani meghitt sorsosaikhoz, hol azok Ungvártól kezdve észak-nyugot felé nyuló hegyes-völgyes tájakon népesebb községeket képeztek, melyek jólétben maiglan fenállanak. 1894. évi május hó 25-kén érdekes leletet tettem e tekintetben Zemplén vármegyében, midőn a leleszi premontrei konvent irattárában történeti adatokat gyüjtvén, a vendégszerető rendbeliektől értesültem, hogy a birtokukhoz tartozó királyhelmeci határban levő *Erős* nevü erdejökben számos a nép állitása szerint Rákóczi korbeli sirhalom van, melyeknek felásatását elhatároztuk s a mondott napon e végből Zubriczky Flóris és Szignárovics Ágoston rendtagok, gazdatisztjök és főerdészök s több érdeklődö urak kiséretében ki is rándultunk. A mintegy 340 kat. holdnyi tölgyfákkal boritott szép erdő kelet felőli lankás lejtőjén valóban számos 5—10 méter átméretü halomhoz érkeztünk, melyek 10—15 lépésnyire egymástól rendszeretlenül állottak. Számukat negyvenre lehet tenni. Némelyikén horpadást láttunk, mire a megjelent munkások megjegyzék, hogy azokat kincskereső emberek már régebben megbolygatták s azokban különféle kuruc fegyver és vas maradványokat találtak, mit azonban ők nem láttak. A feltárt halmokat mi valóban feldult állapotban találtuk, melyekben embercsontok, cserepek és apró vastöredékek, lemezek szétszórva hevertek; miből következtettem, hogy a halmokban nem urnákba rakott megégetett emberek hamvai temettettek. hanem, hogy az elhunytakat guggoló helyzetben takaritották el s melléjök szokásból agyagedényt étellel megtöltve helyezték s hogy eszerint e *sirok* nem a

Rákóczi korból, hanem annál sokkal régibb időből, még a *pogánykorból* valók. A nagy érdeklődéssel bontogatott halmokban az edények össze voltak törve, de melletök az oda állitott guggoló csontváz még jól ki volt vehető. Különösen már este alkonyatfelé egy végső kisérletül kiszemelt halom bolygatatlan tartalma meggyőzött azután minket tisztán föltevésünk valóságáról. Ezen egy nagy tölgyfa tövében cserjék és bozontos bokrok között állott két méternyi magas halom már hatvan centiméternyi mélységében, melyben némi feketés réteg látszott, feltünt a guggoló helyzetben eltemetett emberi tetem vaskos fejérlő csontváza, felül koponyájának körvonala iszappal vegyülve s összecsomósodva ugy, hogy csak apró darabokban lehetett azt kikaparni, ugy a többi testrészeit is, melyek a levegőn csakhamar elmállottak, még az állkapcsán a jókora nagy sárgásbarna fogai is, melyek közül néhányat épen kiszedtem. Érdekes volt, hogy a guggoló férfi egyik oldalán fekütt egy nagy *medvekoponya,* mig a medve csontvázának többi részei elszenesedve hevertek szanaszét, mintha lakmározás után, a csontokat a tetem mellé hajitották volna. Az ember másik oldalán pedig a földön állott egy huszonegy centiméter magas, öblös, fületlen barnapiros szinü ép agyagedény, szilkealaku, melynek öble több helyen bekarcolt hullámos vonalakkal volt diszitve, amily diszitésüek voltak a többi halmokban talált cserepek is. Ugy vélem, hogy e temető *pogány szlávok* nyugvó helye volt. S e leletet most különösen azért is hoztam itt fel, mert közelebb Munkács városában a Sugárut elején, a 10. összeirási szám alatti ház utcafelőli falának alapásása alkalmával mintegy másfél méternyi mélységben egy hetven cm. hosszuságu egyenes kétélü kard rövid lapos markolattal és feldult csontok mellett egy durva hullám diszitésü agyagedény került elő, mely bizonyára szintén a honfoglalás előtti időből való.

Mindezek becses és érdekes ereklyéi a hajdankornak; melyek minket arra intenek, hogy buzgón emlékezzünk a régiekről, mert az egyre növekedő mult nem arra való, hogy ridegen felejtsük és gyors eltünését közönyösen szemléljük. De egyszersmind ez buzdit arra is, hogy más müvelt nemzetek példájára, az egyes vidékek és megyékre vonatkozó emlékeket szorgosan gyüjtsük, szakszerüen rendezzük s a lakosság okulására megőrizzük, arra rendezett középületekben közszemlére kiállitsuk s ekép az ifju nemzedéket a mult idők s az ország történetének ismeretére, a közmüvelődés és tudomány terjesztésére serkentsük s ily módon a hazaszeretetre is ösztönözzük! . . . Vajon az a régi, immár hat év óta élő hő óhajunk, hogy Munkács városban egy ily a helybeli 310 tagból álló Muzeumegyesület által az illetékes országos főhatóságok közbejöttével és utbaigazitásával tervezett vidéki muzeum s illetve kultur-palota létesüljön, fog-e és mikor a hazai mostani bonyodalmak közben teljesülni, csak a jó Isten tudja!

*

Sok évi buvárkodásom s tapasztalataim alapján szabadjon még végezetül véleményemet kifejezni az iránt, hogy őskorban az emberek, a férfiak ugy, mint a nők, nemhogy a néphit szerint óriások, de ellenkezően a mostani embereknél termetükre s alakjukra nézve, átlag alacsonyabbak voltak. Fönmaradt készségeik, házi s ipari eszközeik s fegyvereik is erre vallanak; ugy a napfényre került valamennyi korszakból való *csontvázak* is. A kőszerszámok parányiak voltak, ugy a bronzból öntött készségek és fegyverek, kardok, buzogányok, lándsák is. Különösen a nagy mennyiségben található liliomlevél alaku bronzkardok fogantyui oly feltünően kicsinyek és keskenyek, alig 5—6 centiméter hosszuak és 1½—2 cm. vastagok, hogy azok a jelenkori sulyos, nagy lovas kardokhoz szokott katonáink vaskos markában elvesznének. De a bronzból öntött és nagymennyiségben gyártott tömör karperecek is többnyire oly szükek, hogy mostani termetes derék nőink karjaira föl nem huzhatók. Ugy a népvándorláskori, tehát már a történelmi időszakbeli népek, húnok, avarok, gótok s egyéb nemzetek készségei s fegyverei is aránylag jelentéktelenebbek. A honfoglaló leventék kardjai szintén keskenyek és könnyüek valának, ugy egyéb felszerelésük s különösen a szép alaku kengyelvasaik is, melyekbe csak formás keskeny saru férhetett. Feltünő az is, hogy a kiásott különféle őskorszaki csontvázak fogazata többnyire mind ép és teljes volt; így Egyeken, hol a hét bronzkori felnőtt embert éltök középkorában temethették el. Állithatni azt is, hogy az őskoriak sem elégedtek meg egyedül az az istenadta friss vizzel, hanem más szeszes folyadékot is megkivántak, termeltek és fogyasztottak. Nemcsak különféle kisebb-nagyobb erjesztő s szürő edények mutatnak erre, hanem leginkább azok az apró agyag pohárcsák, melyekből az izgató szeszt kis adagokban nyeldesték, mig a vizivásra a nagyobb alaku füles bögrék, merőcék s harangserlegek szolgáltak .... Évezred óta azonban a népesség hovatovább fejlődött. Termetük, alakjuk emelkedett. Különösen hazánk területén is, hol az állam szervezése után az itt marad szláv, ruthén s egyéb csekély számu beltenyészve élt nemzetiségiek közé idegen német, olasz s más nyugoti és keleti jövevények beözönlöttek s itt meghonosodván s a családokba beolvadván, igy a *vérvegyülés* kedvezőbb eredményt termelt.

TARTALOM.

MUTATÓ.

Nagyobb sajtóhibák:

8. lapon felköthetett helyett felkölthetett.
9. „ legujabb helyett legrégibb olvasandó.
9. „ érdelni = érdekelni.
15. „ körtenalaku = körtealaku.
19. „ anyagból = agyagból.